

“Viktig og riktig...”

-En kvalitativ undersøkelse om bønder som driver økologisk i Norge

Torstein Johnsrud
Hovedfag i kulturhistorie, høsten 2005
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Universitetet i Oslo

INNHALDSFORTEGNELSE

FORORD	s. 1
INNLEDNING	s. 2
Tidligere skrevet om temaet	s. 3
Om økologi, jordbruk og miljøvern. Noen idéhistoriske momenter	s. 6
Forskjeller mellom økologisk og konvensjonell praksis	s. 11
Det økologiske jordbrukets historie i Norge	s. 13
Problemstilling	s. 16
KILDER OG METODE	s. 18
Å skaffe informanter	s. 19
Utvalg og avgrensninger	s. 20
Intervjuguiden	s. 21
Intervjuene. Nærhet og avstand	s. 22
Informantene	s. 24
Biodynamikere og økologer	s. 27
Sekundærkilder	s. 29
Analyse og tolkning	s. 30
VERDIER OG MOTIVASJON	s. 32
Et meningsfullt liv	s. 32
Et erfaringsnært utgangspunkt	s. 34
Med ideene som utgangspunkt	s. 36
Menneskelig inspirasjon	s. 39
”Det er mye mere interessant...” - om utfordringer og selvrealisering	s. 41
Naturen svarer	s. 44
Produktkvalitet	s. 46
Oppsummering	s. 48

ØKOLOGISK IDENTITET	s. 50
Tre fundamentalister og en pragmatiker	s. 51
Solidaritet med de konvensjonelle, refleksjon rundt egen driftsform	s. 55
Å skille seg ut	s. 58
Individualisme – en dyd av nødvendighet?	s. 62
Økologisk jordbruk – tradisjonell gårdsdrift med idealistisk overbygning?	s. 66
Arbeid og fritid: Ikke akkurat ni til fire	s. 69
Oppsummering	s. 74
POLITIKK OG NATURVITENSKAP	s. 75
Det økologiske jordbruket og ”den grønne revolusjon”	s. 75
Norsk og kontinentalt jordbruk – to ulike verdener?	s. 79
ENDRING	s. 82
De nye økologene	s. 82
Veien framover	s. 88
Fra <i>Jordvett</i> til <i>Ren mat</i> – økologenes tidsskrift skifter ham	s. 92
Oppsummering	s. 93
KONKLUSJON	s. 97
VEDLEGG	
Intervjuguide	s. 99
Litteratur	s. 101
Sammendrag	s. 108
English summary	s. 110

FORORD

Høsten 1993 begynte jeg på kurset i økologisk hagebruk ved Fosen folkehøgskole. Jeg var lei av teoretisk læring, og hadde bestemt meg for at jeg ikke skulle studere. I hvert fall skulle jeg aldri jobbe på kontor! Jeg ville arbeide praktisk, i nærhet til naturen. Jeg ville bli gårdbruker.

Det ble et år i den økologiske bonderomantikens tegn. Jeg lærte å dyrke grønnsaker, om næringsstoffenes kretsløp, og at *kompost* i den sammenheng er roten til alt godt. Jeg garvet skinn, bakte brød, sydde skaller og sang ”Kringsatt av fiender” til kassegitarkomp. Året etter deltok jeg i et kortvarig og mislykket forsøk på å starte kollektiv på småbruk.

Da jeg begynte på universitetet, oppdaget jeg snart at systemets fleksibilitet gjorde det mulig å ta pauser mellom fagene. Man behøvde heller ikke å være på undervisningsstedet før eksamen. Jeg utnyttet denne muligheten, og tilbrakte med jevne mellomrom kortere eller lengre tid i utlendighet, og da gjerne som rimelig arbeidskraft på økologiske gårder. Da jeg begynte på hovedfag og bestemte meg for å skrive om bønder som driver økologisk, følte jeg dermed at jeg hadde et godt innblikk i miljøet allerede.

Noen romantiske forestillinger er lagt i grus siden den gang. Som så ofte ellers har virkeligheten vist seg å være noe mer trist enn fantasien. Og de morsomme øyeblikkene av sprekk kreativitet utgjør en *minimal* del av det møysommelige arbeidet med å skape en sammenhengende tekst på bakgrunn av et komplekst kildemateriale.

Når jeg endelig er blitt ferdig, er det noen mennesker som fortjener takk for den hjelp de har gitt meg: Jeg vil takke veileder Ragnar Pedersen for klargjørende innspill og et par forløsende ord da jeg en periode lurte på hva det var jeg egentlig holdt på med. Jeg vil takke moren min, som heldigvis er norsklærer, for språkvask og korrektur. Sist, men ikke minst, en stor takk til alle informantene, som muliggjorde prosjektet ved å stille opp og dele sine tanker med meg.

INNLEDNING

Etnologer har skrevet mye og godt om livet på bygda. Fagets fødsel var i stor grad resultat av et ønske om å dokumentere en tradisjonell folkekultur som var i ferd med å forsvinne på grunn av akselererende industrialisering og urbanisering. ”Tilbakestående” lommer i indre dalstrøk ble oppsøkt med det formål å avdekke en ren og urgammel norsk bondekultur som i sentrale strøk av landet var blitt utydeliggjort av impulser utenfra. Åkerbruk, husdyrhold, bygge- og klesskikker var sentrale tema. Arbeidsteknikker og materielle ytringer ble studert og beskrevet i detalj. Jeg viderefører den etnologiske interessen for agrarsamfunnet som studiefelt. Denne oppgaven er imidlertid primært en *verdi- og holdningsstudie*. I den grad materielle forhold blir behandlet, er det fordi de sier noe om systemet av verdier og holdninger som ligger bak.

Utover på 1900-tallet har den kulturelle homogeniseringen landet (og verden) over skutt fart, takket være moderne kommunikasjonsmidler. I dag er det ikke noe som hindrer at nye ideer *kan* dukke opp like raskt i Valle som på Vinderen. Jeg har valgt å skrive om en strømning innen moderne norsk bondekultur der nettopp det å ta til seg nye ideer har spilt en avgjørende rolle. Bønder som driver økologisk, er nybrottsmenn og – kvinner, ikke relikter. Deres historie handler om en motstrømskultur som virker innenfor et tradisjonelt økonomisk og kulturelt felt som direkte angår en stadig mindre del av Norges befolkning. På tross av en vanskelig oppvekst som latterliggjort og radikal utgruppe har denne ”subkulturen i subkulturen” vist seg vital og tilpasningsdyktig, og har i dag flere utøvere og støttespillere enn noen gang tidligere. Denne oppgaven skal handle om økobøndernes¹ verdier, om deres identitet, og om hvordan det økologiske jordbruket har endret seg siden pionerene satte i gang på 1970-tallet.²

I perioden jeg har jobbet med oppgaven, har jeg av og til blitt spurt om hva jeg studerer. Når jeg svarer at jeg skriver om bønder som driver økologisk, har de fleste en vag oppfatning av hva det dreier seg om. Ikke sjelden er de første assosiasjonene at økologisk mat er dyrt, har

¹ Av hensyn til den språklige variasjon vil jeg bruke forskjellige begreper for å betegne informantgruppa og deres driftsformer. Når jeg henviser til ”alternative driftsformer” eller ”alternativt jordbruk,” er det en sekkebetegnelse som omfatter ulike driftsmåter som skiller seg fra den konvensjonelle. Teknisk sett griper betegnelsen ”økologisk” over både biodynamisk og vanlig økologisk drift. Av og til vil jeg bruke kortformen ”økobønder” som betegnelse på hele gruppa, og ”konvensjonalister” om de som driver med kunstgjødsel og sprøytemidler.

² Som det vil framgå, ble det alternative jordbruket på ingen måte oppfunnet av sekstiåttene. Det er imidlertid med denne generasjonen at prosjektet får et visst omfang og en tydelig identitet.

lav kvalitet og stort sett blir kjøpt av helsekostfanatikere. Kunnskap om den verdimeslige bakgrunnen for de alternative driftsformene, deres *raison d'être*, er sjelden omfattende.

For å klargjøre konteksten rundt mitt studiefelt, vil jeg begynne med å gjøre rede for noen sentrale begreper og den historiske bakgrunnen til det økologiske jordbruket. Dette vil danne bakgrunn for problemstillingen. Sammen med kapittelet om kilder og metode utgjør dette oppgavens del én. I del to vil først det økologiske jordbrukets verdigrunnlag slik informantene³ formulerer det, stå i fokus. Analyse av deres motiver for å starte opp og å opprettholde økologisk drift vil stå sentralt i kapittelet. Deretter vil jeg gå nærmere inn på det jeg kaller ”den økologiske identitet.” Opplevelsen av å leve i opposisjon til det etablerte har vært en konstituerende del av det økologiske prosjektet, og vil bli belyst fra ulike perspektiver. I det siste empiribaserte kapittelet vil jeg vise hvordan økologisk jordbruk har endret seg, i et kontinuerlig samspill med utviklingen i samfunnet utenfor bevegelsen.

Som en første faktor i konteksten vil jeg gi plass til en gjennomgang av hva noen kultur- og samfunnsforskere tidligere har skrevet om temaet ”bønder som driver økologisk.”

Tidligere skrevet om temaet

Økologibegrepet har i kulturvitenskapen i stor grad vært knyttet til studiet av menneskets tilpasning til og utnyttelse av naturen. Kartlegging av de naturgitte forutsetningene har utgjort opptakten til mange studier av skjæringspunktet mellom natur og kultur (se f.eks. Kolsrud, 1955), og kulturlandskapet har vært et sentralt tema i etnologisk forskning (Daun, 1971).

Siden 1970-tallet har økologibegrepet fått normative konnotasjoner. I dagligtale forbindes det med holistisk miljøvern, og med menneskene som bekjenner seg til et slikt perspektiv som utgangspunkt for et liv i harmoni med naturgrunnlaget. Mange av disse menneskene har valgt å virke innen jordbruket, og denne gruppa har vært gjenstand for kultur- og samfunnsforskeres interesse i alle fall de siste femten årene.

Etnologen Heidi Richardsons doktoravhandling fra år 2000 handler om dem hun kaller ”alternativbøndene.” I etterdønningene av ungdomsopprøret i 1968 og den voksende bevisstheten omkring menneskeskapt forurensning, forlot de byen for å søke seg ”tilbake til jorda” og ”leve mer i tråd med sine egne etiske verdier.” (Richardson, 2000, s. 16) Richardson

³ I de senere år er det reduksjonistiske i å betegne mennesker man intervjuer som ”informanter” blitt påpekt. ”Intervjupersoner” er et av ordene som er forsøkt brukt som erstatning (Widerberg, 2000). I mine ører klinger denne termen noe kunstig og upresis. I mangel av et bedre ord vil jeg holde meg til den tradisjonelle betegnelsen informanter.

viser hvordan idealer og målsetninger ble slepet og tilpasset i møtet med den nye livsverden de opplevde som gårdbrukere: Etter noen år valgte alternativistene bort kollektivet til fordel for kjernefamilien. De falt tilbake til en tradisjonell arbeidsfordeling kjønnene i mellom, og ble i varierende grad tatt opp i bygdesamfunnet. (I analysen av denne prosessen savner jeg begrepet *ungdomsopprør*) Samtidig har deler av de mål og verdier deres engang radikale opprør representerte, fått en viss gjennomslagskraft i storsamfunnet.

I alternativbøndernes prosjekt brytes tanke og handling stadig mot hverandre, og man relaterer hverdagens praktiske gjøremål til en idealistisk overbygning. Ifølge den britiske sosiologen Anthony Giddens er denne formen for refleksivitet typisk for den moderne og postmoderne epoke. Richardson mener imidlertid at deler av alternativbøndernes handlingspraksis unndrar seg modernitetsteoretikernes refleksivitetsskjema, som ifølge henne særlig er rettet mot analyse av intensjoner og årsaksforklaringer. Hun mener at alternativbønderne overtok visse handlingsbårne tradisjoner fra eldre sambygdinger uten å reflektere over *valget* dette representerte.

I en hovedoppgave i sosialantropologi fra 1994 beskriver Ingrid Fostvedt hvordan den økologiske diskursen har endret seg siden 70-tallet. Den modernitetskritiske tonen er dempet, og motstanden mot markeds-kulturen er tonet ned i kommunikasjonen med "verden utenfor." Fostvedt viser at den reformistiske holdningen har ført til politisk aksept og tilstrømming av nye bønder til "bransjen." Samtidig opprettholdes ideene og drømmene om et annerledes samfunn innad i bevegelsen, og gårdene utgjør "økologiske rom" der ønsket om framstå som moderne, profesjonell og effektiv eksisterer side om side med visjonene om det gode, alternative liv og et økologisk bærekraftig og menneskevennlig samfunn.

I en rapport skrevet for Senter for bygdeforskning i 1993 tar sosiologen Barbro Vartdal for seg motivasjon og mestring av omlegging, og hvilken rolle sosiale barrierer spiller i denne sammenheng. Med utgangspunkt i innovasjonsteori typologiserer hun bønder som har valgt å legge om, beskriver deres motiver og hvordan de opplever prosessen. Hovedskillet går mellom kosmopolitter og lokalt orienterte. Førstnevnte gruppe er raske til å ta opp nye ideer og er knyttet til nettverk på nasjonalt og internasjonalt nivå. De har en sterk ideologisk overbevisning og setter driftsformen i sammenheng med globale forhold. De har ofte høyere utdanning og erfaring med økologisk jordbruk fra opphold i utlandet. Denne gruppa var først ute med å drive økologisk i Norge; herfra kommer mange av ressurspersonene, og det er dermed deres perspektiver som i stor grad har preget feltet.

De lokalt orienterte har drevet konvensjonelt jordbruk tidligere. De har en mer pragmatisk holdning til den økologiske driftsformen og finner ofte regelverket for godkjenning av

økologisk produksjon stivbeint. Deres ønske om å legge om skyldes i større grad skepsis til jordbrukspolitikk og konvensjonelle driftsmåter enn tilslutning til en alternativ ideologi. De går langsomt fram under omlegging, og ser det ikke som noe nederlag om de ikke får godkjent hele produksjonen. De inngår i større grad i bygdas sosiale liv og er dermed vare for sanksjoner fra lokalmiljøet. Samtidig føler de seg ofte fremmede overfor den filosofiske og teoretiske tonen som preger diskursen i økomiljøet. I og med at de hovedsakelig inngår i det tradisjonelle bondemiljøet, fungerer disse bøndene som spredningssentra for nye ideer, og er således et bindeledd mellom de som er raske til å ta til seg innovasjoner og den skeptiske majoritet i bygda. Rapporten konkluderer med at beslutningen om å begynne å drive økologisk i like stor grad innebærer en sosial tilpasning som en agronomisk omstilling, og at presset mot nykommere kan være like sterkt fra det økologiske miljøet som fra det konvensjonelle jordbruksmiljøet de forlater.

Edvin Østergaard tar i sin doktoravhandling fra NLH for seg den *indre omstilling i bøndene* som foregår forut for og parallelt med den agronomiske omlegging av gården. Han søker å kartlegge motivasjonen som ligger bak den enkeltes omstilling, hvordan bøndene lærer den nye driftsformen, og hvilke konsekvenser bondens omstillingsprosess kan ha for en generell forståelse av beslutningsrasjonalitet.

De fem stadier en omstilling gjennomgår – kritikk av det bestående, tilkomst av nye ledebilder, Beslutningen, en fase preget av entusiasme og deretter en tilstand av nøkternhet – beskrives som ”en strømmende bevegelse gjennom fem sinnstilstander”(Østergaard, 1998, s.103).

Østergaard vektlegger at bondens kunnskapstilegnelse i mindre grad er knyttet til aktivt kunnskapssøk enn til aktiviteter på gården og samtale med andre bønder og rådgivere. Dialogen med jorda og gården er spesielt viktig, fordi bonden her får direkte svar på sine handlinger. Østergaard knytter omstillingsprosessen til Husserls begrep ”livsverden” som betegner en *levd virkelighet* som omfatter aktørens liv og virke i en mangefasettert verden. Omstilling er en *levd* prosess, ikke en mentalt styrt prosess. En aktiv nåtid binder fortid og framtid, erfaring og visjoner, den indre og den ytre verden sammen.

Østergaard konkluderer med at spørsmålet om hvilke faktorer som hemmer eller fremmer beslutning om omlegging, er viktigere enn å spørre om hva som er årsaken til omlegging. Man må undersøke hvilke verdier en handling er rasjonell i forhold til. Debatten om framtidens jordbruk blir dermed først og fremst en debatt om verdier, mer enn om ulike rasjonaliteter eller perspektiver.

I tillegg til studiene som er beskrevet over, har en rekke mindre rapporter fra Senter for bygdeforskning i Trondheim hatt betydning for meg under arbeidet. Med overveiende sosiologisk blikk beskriver de sosiale og økonomiske sider ved utviklingen av det økologiske jordbruket i Norge siden 1990.

Om økologi, jordbruk og miljøvern. Noen idéhistoriske momenter.

Menneskets forhold til naturen har opptatt lærde siden de tidligste sivilisasjoner. I det følgende vil jeg gi en oversikt over ideer som har vært viktige for utviklingen av økologien og dermed for tankene bak det økologiske jordbruket.⁴

Den tidligste eksponenten for en holistisk og gjennomarbeidet naturoppfatning vi kjenner, var den greske filosofen Heraklit (540-480 f.kr). Han hevdet at en grunnleggende likevekt og harmoni råder i naturen. Alt henger sammen i et system, ingenting eksisterer uavhengig av andre elementer. Endringer i ett element vil kunne påvirke likevekten i hele systemet i negativ retning. Heraklit mente at mennesket kan og bør handle i overensstemmelse med naturens harmoni, men han så at folk i sin uforstand ofte forrykket balansen. Dette kunne påkalle furienes straff (Hegge, 1993, s. 30). Utviklingen de siste tiårene har vist at mennesket er fullt i stand til å endre balansen i naturen, ikke bare lokalt slik det må ha vært på Heraklits tid, men også i global skala. Vi ser i dag tydelige tegn til at ”furiene” – i form av naturkreftene – kan straffe med stor voldsomhet. Moderne økofilosofi er utviklet med denne virkeligheten som bakteppe. På sentrale punkter er den på linje med oldtidstenkerens tese.

Begrepet økologi ble første gang brukt av den tyske zoologen Ernest Haeckel. I verket ”Generelle morphologie” fra 1866 definerer han økologi som ”the science of relations between the organisms and their environment” (Siteret i Bramwell, 1989, s. 40). Termen er tuftet på det greske ordet *oekonomie*, som betegner læren om driften av et hushold, og Haeckel var inspirert av Aristoteles’ tanker rundt dette begrepet. For Aristoteles var forutsetningene for god *oekonomie* sjølberging i så stor grad som mulig, skånsom forvaltning av tilgjengelige ressurser, samt å unngå forsøpling og uorden (ibid: s. 41).

Stammen i det greske ordet, *oekos*, kunne betegne enhver helhet, enten det dreide seg om et hushold, en stamme, en nasjon eller en organisme. For panteisten Haeckel var hele universet nettopp en enhetlig og balansert organisme, og naturvitenskapen var i ferd med å

⁴ Begrepet ”økologisk jordbruk” er i seg selv problematisk, og vil bli gjenstand for en kort drøfting.

kartlegge hvordan den fungerte. Han hadde tro på menneskehetens evne til framskritt, men mente at samfunnets utvikling ikke holdt tritt med vitenskapens nyvinninger. Det var nødvendig å tilpasse menneskenes levemåte de biologisk gitte betingelser som forskerne hadde avdekket. Menneskeheten stod nemlig ikke i noen særstilling i forhold til naturlovene den store organismen og alle dens bestanddeler var underlagt. Haeckel skrev seg med dette inn i en tradisjon av 1800-talls naturvitenskapsmenn som mente at deres faglige innsikt gjorde dem skikket til å rettlede samfunnsutviklingen. Det holistiske perspektiv han bekjente seg til, fikk utbredt gjennomslag blant tidas biologer. En rekke populærvitenskapelige småskrifter fra hans hånd bidro til å gjøre ideene kjent for den lesende allmue (ibid: s.51-53).

Den økologiske bevegelse som vokste fram i kjølvannet av Haeckels tanker mot slutten av 1800-tallet, må altså forstås på bakgrunn av utviklingen i naturvitenskapene. Med Darwins evolusjonsteori tok vitenskapen over Guds rolle som verdens forklarer. Mennesket stod igjen som jordas hersker, og fikk dermed selv ansvaret for dens ”*oekonomie*” (ibid: s. 23). Dette var for så vidt ikke nytt; menneskets rett til å utnytte naturen lå jo nedfelt i selve Genesis (sitert i Passmore, 1980, s. 6). Men med Gud stadig mer på sidelinja, måtte mennesket i større grad ta selvstendig moralsk ansvar for sitt forhold til naturen. Homo Sapiens måtte ta på seg rollen som jordas vokter og hyrde, ikke bare dens hersker.

Nyvinninger innen etologien (læren om dyrs atferd) inspirerte teorier om menneskets plass i naturen. Samtidig viste industrialiseringen at mennesket var i stand til å ødelegge sin naturlige nisje og dermed gå *ut over* den naturens orden man tidligere hadde sett som etablert av Gud og dermed urokkelig. To teorier ble rundt århundreskiftet brukt for å forklare menneskets vanskjøtsel av naturen. Den første gikk ut på at mennesket som eneste art i skaperverket av egen vilje var i stand til å unndra seg naturens dominans. Den andre tok utgangspunkt i at menneskets forhold til naturen var blitt korrumpert av en ”ond” kraft (Bramwell, 1989, s. 24). Uansett årsak, var forurensning, erosjon, overbefolkning og krig følgene av menneskets grenseoverskridelse.

I jakten på et botemiddel for denne negative utviklingen, ble et liv som var mer i pakt med naturen enn hva de industrialiserte storbyer kunne tilby, framholdt som et alternativ. Det lille industrisamfunnet var et ideal for ledende sosiale reformatorer. Her ville frisk luft og en hageflekk bidra til sjelelig og fysisk helse for den arbeidende klasse. Utopiske samfunn som engelskmannen Robert Owens ”Ideal village” ble planlagt allerede tidlig på 1800-tallet (Kostof, 1995, s.580-581). En rekke liknende sivilisasjonskritiske eksperimenter forlot aldri tegnebordet, men de viste en fast tro på at forholdet til naturen spilte en viktig rolle for menneskets velvære. Etter første verdenskrig gjenfinner vi denne tankegangen i flere

europiske land, hvor det ble satt i gang programmer for å tildele unge menn som hadde overlevd slagmarkene, et stykke jord de kunne leve av og på (Bramwell, 1989, s. 104). Man mente at et slikt liv var det best tenkelige for traumatiserte soldater.

Forbindelsen mellom økologi og jordbruk ble for alvor etablert av antroposofiens grunnlegger, Rudolf Steiner. I 1924 holdt han den berømte forelesningsrekke som siden har vært kjent som "landbrukskurset." For en aristokratisk forsamling trakk han opp retningslinjer for hvordan et naturlig og kjemikaliefritt jordbruk, basert på lokale ressurser og i harmoni med de kosmiske krefter, burde drives (Steiner, 1992). Driftsformen har siden vært kjent som biologisk-dynamisk landbruk.

Steiners ideer vekket entusiasme i ulike politiske leire. Sentrale menn i Hitlers regime, blant dem Rudolf Hess, var tilhengere av biodynamisk landbruk (Bramwell, 1989, s. 197). Det "naturlige" og "rene" ved denne typen jordbruk passet nazismens idealer, dessuten ble det advart mot å gjøre seg avhengig av importerte driftsmidler i krigstid. Selv om en mer produktivistisk fløy av regimet etter hvert vant kampen om tysk jordbrukspolitikk på 30-tallet, skulle Det tredje rikets positive holdning til en viss grad kompromittere alternativt jordbruk og den økologiske bevegelse etter krigen (ibid: s.212-214).

Først mot slutten av 1960-tallet ble økologien revitalisert som et tanke-system og en verdibase som kunne gi tydelige føringer for menneskelig liv og handling. Biologiens kunnskaper om sammenhengene i naturen ble koblet sammen med det økonomiske begrepet "endelige ressurser." Ødeleggende forurensning begynte å gjøre seg gjeldende i store deler av den industrialiserte verden. Oljekrisen i 73-74 viste at det industrikapitalistiske systemet var sårbart (ibid: s. 211). I kjølvannet av disse hendelsene vokste miljøbevegelsen til å bli et massefenomen. Tradisjonelt naturvern med fokus på enkeltsaker fikk større oppslutning. På den annen side dannet økt oppmerksomhet rundt de økologiske forutsetninger for livet på jorda utgangspunkt for en sivilisasjonskritikk som motsatte seg den vedtatte sannhet at framskritt er lik økonomisk vekst og høyere levestandard, også i det rike Nord. (se f.eks. Dammann, 1972.)

Filosofen Arne Næss var blant dem som engasjerte seg sterkt i naturvernet på 70-tallet, og begrepsapparatet han etablerte har stått sentralt i den senere miljøverndiskurs. Han innførte et skille mellom *økofilosofi* som en rent deskriptiv vitenskap, og *økosofi*; som tar utgangspunkt i klare normer og verdier:

"Økofilosofien søker å beskrive og forklare, økosofien søker dessuten å gi normer, innebefattet de grunnleggende, og de som mer eller mindre implisitt synes å være

forutsatt i økologiske og økofilosofiske undersøkelser av tilsynelatende helt deskriptiv karakter.” (Næss, 1999, s. 18-19)

Større gjennomslag utenfor academia fikk den tidligere reklamemannen Erik Dammann. I bøker og foredrag satte han den rike verdens naturødeleggende sløseri opp mot hunger og fattigdom i den tredje verden. Boka ”Framtiden i våre hender” fra 1972 vakte betydelig oppsikt, og ledet fram til dannelsen av en folkeaksjon med samme navn to år senere (Hansen, Jan-Erik Ebbestad, 2001, s. 725). Denne organisasjonen er fortsatt blant de mest radikale innen norsk miljøbevegelse.

Den tyskfødte økonomen Ernst Friedrich Schumacher la et liknende systemkritisk perspektiv til grunn for sine tanker omkring landbrukets funksjon. Opphavet til miljøkrisen fant han i vårt samfunns manglende tro på meta-økonomiske verdier. Den tidligere sjefsrådgiveren i det mektige British Coal Board argumenterer for at det finnes ulike nivåer av væren, og at homo economicus befinner seg på et primitivt stadium.

Etter Schumachers mening har jordbruket tre oppgaver å løse: Å holde mennesket i kontakt med den levende naturen ”of which he is and remains a highly vulnerable part,” å humanisere og foredle menneskets habitat (i vid forstand), og å frambringe matvarer og andre materialer som behøves for et passende liv (Schumacher, 1999, s. 90). Landbruket burde strebe etter helse, skjønnhet og permanens. Slike verdier er irrelevante for et industrijordbruk som søker maksimal effektivitet i produksjonen av økonomisk kvantifiserbare verdier.

Filosofen Hjalmar Hegge tangerer Schumacher i sitt forsøk på å forklare hvordan miljøkrisen kunne oppstå. I følge Hegge har Europas forhold til naturen siden renessansen vært preget av tre forhold: en utadrettet underlegghets- og utnyttelsesholdning, en mekanistisk naturoppfatning, og den naturvitenskapelig utviklede teknikken (Hegge, 1993, s.144). Naturen er blitt redusert til materie, som mennesket kan skalte og valte med etter eget forgodtbefinnende. Kapitalismen beskjefter seg med hvordan naturen kan utnyttes økonomisk og ingenting annet (ibid: s 147). Marx representerte ikke noe alternativ på dette punktet. Han mente at kapitalens fremste siviliserende fortjeneste lå i dens fornektelse av naturens guddommelighet: For første gang i historien kunne naturen ses utelukkende som et objekt for bearbeidelse, med sikte på materiell nytte for mennesket (Passmore 1980, s 24). Slike oppfatninger innebærer i følge Hegge en fornektelse av naturens kompleksitet til fordel for en instrumentell oppfatning styrt av menneskets økonomiske interesser (Hegge, 1993, s. 143).

Hegge skriver at den moderne storby, med støy- og luftforurensning og mangel på ren natur, utgjør det mekanistiske verdensbilde i praksis. Viktige sanseerfaringer som lukt, følesans og hørsel blir bedøvet av det konstante presset organene utsettes for. Dette bidrar til en ”mekanisering av mennesket” (ibid: s.155). Våre omgivelser er med andre ord avgjørende for hvordan vi oppfatter naturen – og dermed også for hvordan vi forholder oss til den. Slike synspunkter var utbredt blant de som på 70-tallet ønsket seg ”tilbake til jorda.”

Som vist over, har økologien utspring i en naturoppfatning som står i sterk motsetning til den Hegge mener preger vår del av verden i dag. Ernest Haeckel mente at guddommelighet gjennomsyret naturen. Å ødelegge natur var det samme som å forbryte seg mot denne guddommeligheten. Det kan argumenteres for at en beslektet naturoppfatning ligger til grunn for utviklingen av det økologiske jordbruket, selv om omsorg og respekt for naturen ikke motiveres ut fra religiøse perspektiver.

Historikeren Anna Bramwell forsøker å nøste opp trådene for økologiens første hundre år, og argumenterer for at økologi i dag i hovedsak betegner en normativ filosofi:

” ...a total world-view which does not allow for piece-meal reform, (that) it believes truth to be attainable, and its attainability to be desirable; it fears the dissipation of energy and resources, and it is not anthropocentric” (Bramwell, 1989, s. 42).

En sterk vektlegging av det filosofiske aspektet kan stenge for erkjennelse av hvilken rolle *handling* spiller i økologidiskursen i dag. De fleste som er opptatte av økologi som tankesystem, forsøker å leve som de lærer. At en verdensanskuelse basert på økologi nødvendigvis utelukker ”piece-meal reform” (litt-etter-litt reformer), er heller ikke innlysende, som det vil gå fram i denne oppgavens empiriske deler. Bramwells forslag til definisjon viser at begrepet økologi i mange sammenhenger er frikoplet fra sin opprinnelige biologiske betydning. Implisitt handler det i stor grad om en art, mennesket, og dets forhold til resten av naturen som helhet. Dette svarer godt til den praksis jeg har møtt i økomiljøet. Termen ”økologi” blir brukt som en sekkebetegnelse som omfatter så vel Næss’ begreper økofilosofi og økosofi, som den opprinnelige biologiske betydningen. Det er slik begrepet vil bli brukt i denne oppgaven.

Hvordan kan så en form for det naturinngrep jordbruket er, være ”økologisk,” mens en annen ikke er det? Filosofen Nils Roll Hansen skriver:

Jordbruket har alltid bygget på en forenkling av de opprinnelige økologiske systemene. Man er klar over at for sterk forenkling kan medføre farer, men størst mulig mangfold er uforenlig med (det politiske) mål å hindre sult og nød. (Hansen, Nils Roll, 1973, s. 735).

”Økologisk jordbruk” er like avhengig av å gripe inn i økosystemene som det konvensjonelle. Det etterstreber imidlertid å utnytte naturlige prosesser og foreta inngrep på en så skånsom måte som mulig. Det økologiske jordbruket kan beskrives som et mer *naturvennlig* jordbruk. Mangfold (innenfor det muliges grenser)⁵ er en uttalt verdi. Økoveteran Vidar Rune Synnevåg mener det økologiske jordbrukets essens kan summeres i termen ”omsorgsjordbruk” (Synnevåg, 2003).

I andre språksamfunn enn det skandinaviske betegnes samme type jordbruk ”organic,” ”biológica,” eller lignende. Når man i Skandinavia bruker termen ”økologisk,”⁶ er det for å sette fokus på jordbrukets rolle som aktør i naturens samspill. I neste avsnitt vil jeg gi en kort framstilling av hvordan dette jordbruket i praksis skiller seg fra det konvensjonelle.

Forskjeller mellom økologisk og konvensjonell praksis

To svært viktige bærebjelker i moderne konvensjonelt landbruk, er kunstgjødsel og sprøytemidler. Begge deler er forbudt i økologisk landbruk. Økobønderne bruker i stedet naturgjødsel, i form av husdyrgjødsel, kompost og/eller grønngjødsel.⁷ Et vel gjennomført vekstskifte der tærende og nærende vekster alternerer, er avgjørende for ikke å utarme jorda, og for å hindre formering av skadedyr og ugras.

De fleste økobønder er enige om at økologisk jordbruk er mer arbeidskrevende enn det konvensjonelle, og at nettopp ugras- og skadedyrbekjempelse er blant de største agronomiske utfordringer etter omlegging. Det konvensjonelle landbruket har effektive sprøytemidler til disposisjon, mens økobønder stort sett må drive mekanisk bekjempning. Det finnes alternative metoder som begrenser skadene. En av dem er samplanting, der planter som går godt

⁵Diskusjonen om hvor grensen for det mulige går, er noe av det som klart skiller økologisk og konvensjonelt jordbruk. I overflodsnorge er det å forhindre sult og nød ikke tema for landbrukspolitikken

⁶”Økologisk” var en av flere benevnelser som ble diskutert i økomiljøet mot slutten av 80-tallet. Ordet ble brukt i en publisasjon fra Landbruksdepartementet på denne tida, og er siden blitt innarbeidet uten egentlig å ha vært gjenstand for inngående drøfting. (Samtale med kilde i Debio 12.4.2005.)

⁷Basert på at nitrogenfikserende vekster tilfører jorda nitrogen fra luften.

sammen, får vokse nær hverandre og bidrar til å styrke hverandres immunforsvar. En annen er å plante blomster med sterk lukt, f.eks. tagetes, mellom nytteplantene. Skadedyr som snegler og enkelte fluearter reagerer så sterkt på denne lukten at de holder seg borte. Slike metoder kan gi god effekt i grønnsaksåkeren. Men de er mer arbeidskrevende enn å gå over med sprøyteapparatet, og resultatet er ikke garantert.

Usikkerheten rundt avlingens størrelse kompenseres på ulike måter. Økologene viser til at deres driftsform som regel er mindre kapitalintensiv. De kjøper ikke kunstgjødsel og sprøytemidler. Utgiftene til kraftfôr er jevnt over lavere enn hos konvensjonelle kolleger. Store maskiner, som (i konvensjonelt landbruk) kan ha en delfunksjon som statussymboler og bevis på at en driver godt (Vartdal/Blekasaune 1992, s. 58), er noe økologer flest har forsøkt å unngå. Blant mange konvensjonelle oppfattes det å følge med i redskapsutviklingen som en forutsetning for ikke å sakke akterut i en stadig mer effektivisert jordbruksproduksjon. Mange bønder pådrar seg stor gjeld som følge av dette redskapskappløpet. Økologene har vanligvis ikke nye og flotte maskiner, derimot kan de ha behov for flere redskaper, fordi allsidig drift involverer flere forskjellige arbeidsoperasjoner enn en spesialisert. Alt i alt er det likevel grunn til å tro at økologer har lavere driftsutgifter enn om de hadde drevet konvensjonelt. Sammen med høyere priser på økologiske produkter, er dette med på å gjøre det mulig å overleve med lavere avling.

Økøbøndenes overbevisning om at landbruket må endres, har også rot i energiøkonomiske forhold. Med unntak for korn og poteter ligger energiinnholdet i maten i dag under energimengden som går med til å produsere den. De lave oljeprisene har vært en avgjørende forutsetning for å kunne produsere og transportere mat slik man gjør det i dag. Landbruket er i større grad enn tidligere frikoblet fra fotosyntesen i Norge. Man baserer seg på gammel solenergi i form av olje, og fotosyntesen i andre land sørger for viktige deler av fôrproduksjonen. I følge statistikken har norsk jordbruk oppnådd en sterk avlingsøkning etter krigen. Om man trekker fra det som skyldes importerte innsatsmidler som kunstgjødsel og kraftfôr, var det imidlertid en svak netto *nedgang* i perioden 1950-1970. (Almås, 2002, s 249) Dette tyder på at tesen om nedsatt jordfruktbarhet som følge av industrielt framstilte driftsmidler og tunge maskiner har noe for seg.⁸

I framtida vil det bli tvingende nødvendig å finne en løsning på disse utfordringene. Økologene ønsker imidlertid å endre jordbruket i en bærekraftig retning nå, slik at en

⁸ I Sveits har langtidsforsøk vist at økologisk jordbruk er mer energieffektivt. Avlingene sank med i gjennomsnitt 20 %. Gjødselbruken sank med 34-51 %, og sprøytemiddelforbruket gikk ned med 97 %.(*Jordvett*, 6/7, 2002)

framtidig krise kan unngås. I følgende avsnitt vil jeg gå nærmere inn på hvordan dette perspektivet vokste fram i norsk jordbruk.

Det økologiske jordbrukets historie i Norge

Den første gården i Norden som begynte å drive på en alternativ måte, var biodynamiske Nordre Sletner gård i Østfold. Den ble lagt om i 1931 og er fortsatt i full drift (*Jordvett* nr. 2, 2003). På trettitallet drev mange vanlige gårdbrukere på en måte som i dag ville blitt godkjent som økologisk, fraværet av sprøytemidler og kunstgjødsel tatt i betraktning. Industrielt framstilte driftsmidler var imidlertid på full fart inn i jordbruket. I løpet av ganske få år skulle de komme til å endre næringen fundamentalt (Almås, 2002, s. 21).

Det økologiske landbruket slik vi kjenner det i dag, vokste fram som en reaksjon på industrialisering og forurensning i jordbruket og i samfunnet ellers. Den spede begynnelsen kan knyttes til nye sosiokulturelle bevegelser som tok form mot slutten av 1960-tallet. Tida var preget av USAs krig i Vietnam, frykten for atomkrig, og en forurensning som syntes å være ute av kontroll. Den vestlige sivilisasjon ble satt under krass kritikk av en ungdomsgenerasjon som opplevde samfunnets rådende normer og regler som destruktive og undertrykkende. Med Sherry Ortensers begrepsapparat kan man hevde at sekstiåttegjørde opprør mot rådende nøkkelscenarier⁹ i de kapitalistiske vestlige samfunn. I jakten på en levemåte i tråd med de "ekte" verdiene forbrukersamfunnet hadde glemt, fant deler av 68-generasjonen svaret i økologi og jordbruk. Miljøvern, desentralisering og motstand mot materialisme var sentrale verdier for en opprørsbevegelse som spredte seg over hele den vestlige verden. I Norge tok EF-kampen på begynnelsen av 70-tallet opp i seg disse dimensjonene, og ble et viktig utgangspunkt for spredningen av nyrurale verdier (Vartdal og Blekasaune, 1992, s.14).

Det var imidlertid ingen langhåra hippie som stod bak initiativet til det som skulle bli en bevegelse for økologisk jordbruk i Norge. Femte juni 1971 rykket venstremann og sosiolog Edvard Vogt inn en annonse i Bergens Tidende. Han var bekymret for fraflytting fra bygdene og gjengroing av dyrket mark. Nå innkalte han til et åpent møte for å diskutere problemet, og for å danne en organisasjon som skulle jobbe for at arbeidsvillig og interessert ungdom uten

⁹ Nøkkelscenarier gir mønstre for sosial handling i forhold til kulturelt definerte mål. I Norge i dag kan "å bli kjendis" tjene som et ultravulgært men dog illustrerende eksempel. Ressursmengden som går med til å arrangere, kringkaste, konsumere og kommentere talentkonkurranser og sosialpsykologiske eksperimenter kalt "reality-serier" er tegn på dette. Arrangementenes fremste oppgave er å skaffe ferske råvarer til kjendisindustrien.

odel skulle få tilgang på jord. Responsen var overveldende, og kort tid etter ble organisasjonen Alternativ Jordbruk etablert (Tofting og Aarønæs, 1991, ss. 7-8). I begynnelsen var det nye eiendoms- og driftsformer som stod i fokus for organisasjonen. Betoningen av økologi ble sterkere først mot slutten av 70-tallet, og virkefeltet ble utvidet i forhold til den opprinnelige oppgaven å drive jordformidling. Gnisninger oppstod mellom de som ville drive gård, og de som var opptatt av jordbruks- og miljøpolitikk på et mer teoretisk plan: ”Organisasjonen (NØLL; Norsk Økologisk Landbrukslag; min. anm.) har overlevd på at vi har sterke personlegdomar, men det har ikkje alltid vore lett å få dei til å samarbeide,” uttalte Helge Myrmel i et intervju da historien til Norsk Økologisk Landbrukslag skulle skrives i 1991 (ibid: s. 17). Harde diskusjoner og hyppige navneendringer til tross, etter hvert fikk man formet prosjektets identitet, og institusjonsbygging knyttet til ideologi og driftsform kom så smått i gang.

I 1979 tilbød Sogn Jord- og Hagebruksskule for første gang valgfag i økologisk jordbruk. Et par år senere ble skolen heløkologisk, og den har siden vært en bastion for det alternative jordbruket, med stor betydning for rekruttering og utdanning av bønder og formidling av verdigrunnlaget. Høsten 1983 la Norges Landbruksvitenskapelige Forskningsråd fram en utgreiing om alternativt jordbruk. ”Alternativt jordbruk er blitt stuereint,” kommenterte økologenes organ *Jordvett*. Utsagnet ble manifestert ved at bladet ble en post på statsbudsjettet samme år. Tilskuddet lød på forsiktige 5000 kroner.

En sivilisasjons – og teknologikritisk tone var på denne tida framherskende i økomiljøet. I *Jordvett* gjør en usignert innsender seg følgende betraktninger under overskriften ”Er du klar til våronna?”:

”Der hesten gikk kom traktoren durende inn. Innhylltet i en kokong av støy og diesel sitter en høyt vaglet på et traktorsete. Den livgivende kontakten mellom Bonden og livet i jorda er brutt.” (Jordvett 1/83)

Mekanisering og fossilt brennstoff medførte altså ikke bare støy og annen forurensning, det ødela også forholdet bonden med stor B ble antatt å ha til jorda han dyrket.

Utover på 80-tallet begynte stadig flere bønder å selge sine produkter som ”økologiske.” Ofte lå bondens egne vurderinger av hva som var miljøvennlig jordbruk til grunn for merkingen. Behovet for et standardisert regelverk som kunne sikre forbrukernes tillit ble etter hvert påtrengende (Intervju med ansatt i Debio, 01.12.2003). Ressurspersoner i det biodynamiske miljøet utarbeidet et utkast, og i 1986 gikk NØLL inn for å godkjenne dette

som et foreløpig rammeverk for økologisk produksjon (*Jordvett 4/86*). Forløperen til det som i dag heter Debio, ble opprettet for å drive kontrollvirksomhet og utvikle regelverket videre. Kunnskapsutvikling var et annet viktig satsningsområde, og Tingvoll forsøksgård, der man kun skulle drive økologisk landbruksforskning, ble åpnet med brask og bram av landbruksminister Gunnhild Øyangen i 1987 (Tofting og Aarønæs, 1991).

I 1990 vedtok NØLL en ny og radikal formålsparagraf, der det økologiske jordbrukets verdigrunnlag og oppgave defineres:

”Økologisk landbruk bygger på ein heilskapssyn som trekkjer inn dei økologiske, økonomiske, kulturelle og sosiale sidene ved landbruksproduksjonen lokalt og globalt. Naturen er ein heilskap, med ein eigen verdi. Mennesket har eit moralsk ansvar for å driva landbruket på ein slik måte at naturen ikkje blir øydelagt, og slik at kvalitetane i landskapet blir sikra. Produksjonen bygger på utnytjing av dei lokale og fornybare ressursane” (*Jordvett 5/90*)

Utvidelse av det økologiske landbruket ble nå hovedsatsingsområde. Samme år innførte staten økonomisk støtte til bønder som ønsket å legge om. Dette bidrog til sterk vekst utover 90-tallet, slik NØLL ønsket. Samtidig innevarslet det begynnelsen til slutten på det økologiske jordbruksmiljøets tilværelse som en autonom struktur med makt til å definere egne mål og metoder. Denne utviklingen fortsatte med inngåelsen av EØS-avtalen i 1994. Den regelgivende myndigheten forsvant ut av det norske økologiske miljøet og ble underordnet organer i det som den gang het EF. Regelverket gikk fra privatrettslig til offentlig-rettslig status, hvilket innebar at merkevaren ”økologisk” ble lovbeskyttet. Debio fikk dermed større sanksjonsmuligheter. På den annen side ble Debio underordnet Landbruksdepartementet på en måte som gav lite rom for egne initiativ. Det er bl.a. blitt reist kritikk mot at EU-reglene ikke gir rom for lokale tilpasninger, at samme regler i prinsippet gjelder i Frankrike som i Finnmark.

I 1999 slo stortingsmelding nr. 19. fast at 10 % av norsk landbruk skal være lagt om i løpet av ti år. Dette viser at politikerne er blitt enige om at økologisk jordbruk har livets rett.

Etter år 2000 har veksten fortsatt, om enn i avtagende tempo, og det økologiske jordbrukets status er i ferd med å bli normalisert. Tiden som dels latterliggjort, dels heroisert utgruppe er forbi.

Problemstilling

Denne oppgaven skal hovedsakelig belyse det økologiske jordbruket fra tre perspektiver. Det første og grunnleggende er økobøndernes verdier og motivasjoner. Disse to begrepene kan være vanskelige å skille fra hverandre. Slik jeg oppfatter det, kan verdier sies å utgjøre byggesteiner i et menneskes etikk, og de befinner seg både på et kognitivt, følelsesmessig eller, som en av mine informanter uttrykte det, åndelig plan. Motivasjon kan forstås som en mer konkret begrunnelse eller drivkraft for handling. I økologisk jordbruk har nettopp verdiene det forfekter tradisjonelt vært den grunnleggende motivasjon.

For å komme til innsikt i hvordan informantene definerer verdiene knyttet til økologisk jordbruk – og hvordan de opplever å forvalte dem – blir følgende spørsmål viktige: Hvordan kom de i kontakt med det økologiske tankegodset? Hvilke faktorer bidro på veien mot omlegging? Hva er det som motiverer til å fortsette?

Etter å ha kartlagt denne tematikken, vil jeg foreta en beskrivelse av ”den økologiske identitet” slik den framtrer hos mine informanter. I Aschehoug og Gyldendals *Store Norske Leksikon* defineres identitet som ”fullstendig likhet; personlighet, den man er; selvbilde, selvoppfatning.” Det er særlig de to siste konnotasjonene av begrepet som vil ha betydning for min analyse. Økobøndernes forhold til det konvensjonelle jordbruket blir utgangspunkt for denne delen av oppgaven.

Det tredje temaet jeg vil behandle er endring. Det har foregått en voldsom utvikling fra det senmoderne økologiske jordbrukets spede begynnelse på 1970-tallet og fram til i dag. Da Debio begynte inspeksjonsvirksomheten i 1986, var det 19 gårder som inngikk i kontrollordningen. I 2004 var det 2484. Hvordan påvirker veksten bøndernes oppfatning av seg selv? Har mål og verdier endret seg over tid, for det økologiske jordbruket som helhet og for den enkelte bonde? Hvilke tanker gjør de seg om driftsformens framtid? Jeg vil forsøke å vise hvordan utviklingen av det økologiske jordbruket har foregått i dialog med samfunnet ”utenfor;” det vil si det konvensjonelle jordbruket, myndigheter og forbrukere, og hvordan det er blitt påvirket av den generelle miljøverndiskursen. Forurensning, økonomisk og vitenskapelig utvikling og politiske avgjørelser, er fenomener som i stor grad påvirker økobøndernes hverdag og virkelighetsoppfatning.

Som det vil gå fram, påvirker de nevnte perspektivene (*verdier og motivasjon, identitet og endring*) hverandre på en del punkter. Jeg mener en utforskning av dem gir et godt grunnlag for å danne et bilde av det økologiske jordbruket i Norge på 2000 tallet.

Før jeg går i gang med å belyse problemstillingen, er det på sin plass med en beskrivelse av hvordan jeg har samlet og behandlet materialet jeg bruker.

KILDER OG METODE

Mitt mål er først og fremst å komme til *innsikt i og forståelse av* de problemstillinger som er skissert ovenfor. Jeg trenger i hovedsak det Sigmund Grønmo kaller kvalitative data; data som ikke kan uttrykkes i form av mengdetermer (Grønmo 1982, s. 95).

For å få mennesker til å åpne seg og snakke om komplekse tema er det nødvendig å komme dem nær. Jeg ønsket å basere hovedfagsoppgaven på feltarbeid, og mente at intervjuer kombinert med observasjon ville være en hensiktsmessig måte å samle data på.

Intervjuer er blant de kildekategorier Asbjørn Klepp kaller for initierte – det innebærer at kildene skapes på forskerens initiativ, i motsetning til når man tar utgangspunkt i et kildemateriale som allerede foreligger (Klepp 1988). Under intervjuer er forskeren også aktivt deltagende under kildeskapingen, på en annen måte enn ved for eksempel bruk av spørrelister. Personlighet, kunnskapsnivå og sosiale intelligens har stor betydning for hvilket materiale man blir sittende igjen med. Å ha evnen til å stille relevante spørsmål er avgjørende for å få et godt resultat.

Da jeg begynte å planlegge dette prosjektet, så jeg for meg at jeg skulle jobbe på den enkelte gård i noen uker, for virkelig å komme innpå informantene og få god tid til å gjøre observasjoner. Bruk av praktikanter er vanlig i det økologiske jordbruket, og jeg regnet med at det ville gå greit å finne verter/informanter. Da hovedfagets ressursmessige begrensninger etter hvert stod klarere for meg, innså jeg at en slik framgangsmåte ville bli for tidkrevende. Jeg vurderte da å sende en spørreliste til et større antall mulige informanter for deretter å gjøre et utvalg. Jeg tenkte at spørrelistesvar kunne gi kvantitative data som kunne danne grunnlag for en grovsortering av kategorier og tema før jeg gikk i gang med innsamlingen av kvalitativt materiale. Jeg ble imidlertid frarådet å forsøke meg med spørrelister av en informant med lang fartstid i miljøet. Hun mente at en slik forespørsel tross all god vilje ville havne nederst i postbunnen - og forbli der. Jeg er usikker på om materialet ville blitt bedre om jeg hadde trukket ut informanter fra et større antall kandidater. Om man kan luke ut eventuelle ”dårlige” kilder, vil man kunne få et spenstigere materiale, samtidig som det vil gi et skjevt bilde av virkeligheten. De ressurssterke vil sannsynligvis være overrepresentert blant de som i det hele tatt svarer. På den annen side ville en slik forundersøkelse, forutsatt god respons, kunne bidra til å korrigere forforståelsen og sette fokus på viktige tema før intervjuarbeidet. Det var ikke aktuelt å basere seg utelukkende på spørrelister. De tema jeg ønsket å undersøke, er av en slik art at jeg antok at utdypinger, forklaringer og oppfølgingsspørsmål ville være avgjørende for å

komme til innsikt og forståelse. I praksis ble det til at jeg tilbrakte en enkelt dag på de fleste av gårdene, og gjennomførte selve intervjuet i forbindelse med et måltid.

Å skaffe informanter

Som i de fleste miljøer, er det i det alternative jordbruket personer som i kraft av fartstid og organisatorisk erfaring blir oppfattet som spesielt kunnskapsrike. Jeg har fått høre at jeg ”burde intervju den og den, for de kan så mye.” Jeg har ikke fulgt opp slike oppfordringer. I den grad jeg likevel endte opp med å intervju personer som har hatt spesiell betydning for det økologiske jordbruket i Norge, er det et resultat av tilfeldighetenes spill.

Jeg eglet meg inn på de første mulige informantene under Aurlandsseminaret som ble avholdt på Sogn Jord- og hagebruksskule i februar 2003. Andre har jeg blitt tipset om av bekjente. De fleste fant jeg i Debios produsentregistre. Debio registrerer alt areal som blir godkjent for økologisk produksjon hvert år. I registeret finnes opplysninger om gårdens størrelse, hvilke typer produksjon som drives, samt gårdsnavn og navn og adresse til brukeren. Dette gav et grunnlag for å gjøre et utvalg som representerer bredden i det økologiske jordbruket, basert på variabler som bruksstørrelse og produksjonstype.

Jeg har stort sett brukt telefonen når jeg har tatt kontakt med potensielle informanter. Det gir mulighet til raskt å skape nødvendig tillit og svare på eventuelle spørsmål vedkommende måtte sitte med. Samtidig er det litt vanskeligere å si nei til en forespørsel over telefon enn å la være å svare på et brev eller en e-post. I ettertid er jeg overrasket over hvor få spørsmål jeg ble stilt i løpet av disse første telefonsamtalene. (De fleste ble sikkert lettet da de forstod at jeg ikke var telefonselger likevel.) Et flertall sa seg uten forbehold villige til å stille opp og ta i mot en fremmed i sitt hjem, etter å ha fått en enkel presentasjon av hva prosjektet handlet om. En slik åpenhet kan skyldes at økobønder som folk flest er glade i å snakke om seg selv. Bondeyrket, som for mange er blitt en heller ensom foreteelse, gir ikke så mange anledninger til å gjøre det. Jeg ser likevel ikke bort fra at miljøet er preget av et ønske om interaksjon med omverdenen – i følge en informant inngår dette sågar i det økologiske idégrunnlaget.

Jeg opplevde unntak som bekrefter regelen at økologiske bønder er åpne og hyggelige folk. På en gård utenfor Oslo bad de meg ringe senere på en måte som fikk meg til å forstå at jeg burde la akkurat det være. De hadde visstnok stor pågang av mennesker som ville komme på besøk. På en annen gård ble det etter litt akkederer sagt at jeg burde henvende meg til en

annen i bygda. Om det skyldtes redsel for ikke å strekke til som intervjuobjekt eller om de av andre grunner ikke var interesserte i å snakke med en forsker om det de drev med, er vanskelig å avgjøre.

Utvalg og avgrensninger

Mange gårder på Debios liste har lagt om en mindre del av arealet sitt. Det finnes gårder som dyrker mindre enn ti dekar økologisk og mer enn 350 dekar konvensjonelt. Jeg har henvendt meg til gårder som kun driver økologisk, fordi jeg ønsket å belyse tema som har med verdigrunnet bak driftsformen å gjøre. Jeg tror at bønder som tar verdiene på alvor og satser for fullt på å sette dem ut i livet, vil ha mest å si om dette. Mitt materiale speiler altså verdier og holdninger som finnes hos bønder som utelukkende driver økologisk.

Å legge om er en tidkrevende prosess. Minimum karenstid er to år. Det vil si at man ikke kan markedsføre produkter fra et gitt areal som økologiske før det er drevet etter Debios regler i to år. I praksis tar det som regel lengre tid å legge om en hel gård. Det kan hende at mange av de som bare har fått godkjent noen få dekar, er dedikerte økologer på vei mot full omlegging. Det kunne vært interessant å finne ut hvordan de som sitter på gjerdet og lurere på om de skal bli med for fullt, forholder seg til spørsmålene jeg ønsker å drøfte. Innenfor rammen av en hovedoppgave har jeg imidlertid ikke funnet plass til å gå i retning av en komparativ undersøkelse. I forhold til oppgavens problemstilling mener jeg et krav om full omlegging er et gyldig avgrensningskriterium.

For å begrense bruk av tid og penger har jeg overveiende besøkt gårder på det sentrale Østlandet. En slik geografisk avgrensning kan tenkes å gi materialet en viss slagside. Logistikk vil koste mer tid, penger og hodebry på ei øy i Nord-Norge eller innerst i en vestnorsk fjordarm enn på flatbygdene på Østlandet. Slike forhold kan gi opphav til meninger og ideer som skiller seg fra de som finnes i mitt materiale. Etter hvert som intervjuarbeidet skred fram, så jeg imidlertid at variasjonen i bruksstørrelser, produksjoner og tilnærminger til ideologi og praksis gav rikelig spenn i materialet. I forhold til problemstillingen er ikke geografi en sentral variabel.

Endring er et viktig perspektiv ved denne oppgaven, dermed blir *tid* en sentral dimensjon. Jeg har ikke foretatt noen konkret avgrensning utover det som utgjøres av informantenes livsløp og erfaringer. Perspektivene som gjennomsyrrer økologisk landbruk, er ikke bundet til

noen spesiell epoke. *Permanens* og *bærekraft* er begreper som impliserer noe endeløst. Framveksten av det økologiske landbruket som sådant kan imidlertid knyttes til kritikken av samfunnsutviklingen mot slutten av 1900-tallet. Mange av oppfatningene til mine informanter er formet i denne periodens spesifikke historiske kontekst. I jakten på bærekraftige metoder, knytter økobønderne gjerne an til tida før industrielt framstilte driftsmidler kom inn i jordbruket. Jeg vil prøve å få fram hvordan bøndernes tanker om verdier, driftsform og identitet henger sammen med deres personlige biografi og historien om det økologiske landbruket generelt.

Intervjuguiden

Intervjuene ble foretatt med utgangspunkt i en relativt omfattende guide. Jeg grupperte spørsmålene rundt sentrale tema, og forsøkte å variere erfaringsnære og erfaringsfjerne spørsmål. Jeg håpet at dette ville bidra til å klargjøre sammenhengen mellom de daglige praksiser og verdisystemet som ligger bak.

Guiden fungerte som en huskeliste over momenter jeg ønsket å få belyst. I metodelitteraturen vektlegges at det er viktigere å få folk til å snakke enn å stille mange spørsmål (se f.eks. Gerholm, 1993, s. 42). Jeg opplevde at spørreguiden fungerte som et godt verktøy nettopp for å få informantene til å snakke. Som Lena Gerholm skriver, er intervju en kjent sjanger blant mennesker i dag, og de har en klar forventning om at den som intervjuer, stiller spørsmål (ibid: s. 41). For en uerfaren kulturforsker med begrenset tid til rådighet var intervjuguiden dessuten til god hjelp dersom informanten viste hang til å snakke om ting som ikke hadde tilknytning til de tema jeg var interessert i.

Guiden ble trimmet etter hvert som jeg fikk erfaring med hvordan den fungerte i praksis. Jeg improviserte og tilpasset den også under den enkelte intervjusituasjon. Som Eva Fägerborg skriver, skiller kulturforskeren seg fra journalisten ved at førstnevnte bør være en ”føljsam lyssnare” (Fägerborg 1999, s.59). For å ”få ut” så mye som mulig, er man avhengig av tillit, og at informanten føler seg vel i intervjusituasjonen. Det er et ufravikelig etisk krav at man respekterer informantens integritet og ikke presser på for å få opplysninger man aner blir holdt tilbake. Jeg opplevde et tydelig slikt tilfelle under feltarbeidet. En av mine informanter måtte ta over gården uforutsett. Det ”skjedde noe” som gjorde at den som egentlig skulle drive videre ikke kunne gjøre det likevel. Det inntrufne hadde utvilsomt påvirket informantens

liv og var en viktig årsak til at vedkommende drev gård i dag, men det var tydelig at han/hun ikke ønsket å fortelle mer om det.

Det kunne også være mer trivielle grunner til å avvike fra guiden. Om jeg f. eks fikk vite at informanten ikke hadde noe forhold til det økologiske landbrukets interesseorganisasjoner, var det liten vits i å be om en vurdering av organisasjonenes arbeid.

Sosiologen Karin Widerberg skriver at empirisk baserte undersøkelser medfører et usikkerhetsmoment i forsøket på å produsere gyldig kunnskap, fordi variasjonen og kompleksiteten har en tendens til å øke i takt med materialets omfang (Widerberg, 2001, s. 21). Det er like mange måter å snakke om for eksempel omverdenens holdninger til alternativt jordbruk på, som det er økologiske bønder. Den enkeltes assosiasjoner fortetter og nyanserer bildet ytterligere. Intervjuguiden var god å ha som en strukturerende ramme som drev intervjuene framover, samtidig som den dannet grunnlag for senere systematisering av materialet.

Intervjuene. Nærhet og avstand.

Et intervju er et møte mellom mennesker som vanligvis ikke kjenner hverandre, der rollene er tydelig fordelt på forhånd. Gjennom å si ja til å delta, har informanten gitt forskeren rett til å stille spørsmål. Informanten har på sin side rett til å fortelle eller holde informasjon tilbake. Dermed har begge parter makt i intervjusituasjonen. Det er forskeren som har tatt initiativ til møtet, og som i varierende grad styrer samtalens gang for å få opplysninger han/hun er ute etter. Til gjengjeld får informanten full oppmerksomhet fra en interessert lytter.

Som Asbjørn Klepp skriver, begynner informantens holdning til intervjueren å ta form så snart han eller hun er innen sansevidde. Dette får følger for det psykologiske klimaet under intervjuet. Derfor er det viktig for intervjueren å gjøre et godt førsteinntrykk og ”knekke koden” for å oppnå tillit så raskt som mulig (Klepp, 1988, s. 32). Gjennom telefonsamtalene hadde informantene sannsynligvis skapt seg et bilde av ”studenten” – en relativt ung mann fra universitetet. I og med at de sa seg villige til å delta uten å settes under press, var jeg forbi første hinder. Jeg opplevde aldri å bli møtt med merkbar skepsis når jeg kom til gårdene. Jeg tror det skyldes at jeg hadde vist positiv interesse for deres hverdag og virke, og dermed ble oppfattet som en alliert.

Med ett unntak er alle intervjuene gjort på gårdene. Gården er både hjem og arbeidsplass, og jeg ønsket å observere eventuelle materielle manifestasjoner av bøndernes verdisyn og identitet. Dessuten er gården informantenes hjemmebane, der de kunne føle seg trygge i det som for mange var en uvant situasjon. Jeg ble stort sett tildelt rollen som gjest med et viktig ærend, og folk ryddet plass i hverdagen for å snakke med meg og vise meg rundt i deler av sin privatsfære. De fleste intervjuene ble gjort seinhøstes 2003, mens jordbruket var inne i en roligere periode.

Gårdsbesøkene var hyggelige og givende også rent sosialt. Jeg prøvde ikke å legge skjul på at jeg sympatiserte med bøndernes prosjekt. Jeg sa sjelden i mot om jeg var uenig, og i så fall gjorde jeg det på en forsiktig måte. Det viktigste for meg var å oppnå og beholde informantenes tillit. Jeg følte ikke at min rolle som forsker ble underkommunisert av den grunn. Båndopptager og intervjuguide var fysiske tegn på at det ikke dreide seg om noen vanlig samtale.¹⁰ Temaene vi snakket om, var bare unntaksvis av privat karakter.

Terje Planke skriver at mye kulturanalytisk (svensk) etnologi på 80- og 90-tallet har vært opptatt av *distansering* fra kulturen den studerer. Distanseringsteknikkene skal motvirke den ”hjemmeblindhet” som hindrer forskeren i å se hjemlig kultur ”slik den *egentlig* er, eller slik den *bør* ses.” (Planke, 1999, s. 39) Planke argumenterer mot denne redselen for nærhet. Han skriver at forskere alltid står på utsiden i forhold til sine informanter, ikke bare fordi de *studerer* kulturen (og ikke ”bare” deltar i den), men også på grunn av det han kaller ”kontekstforskjeller og vår grunnleggende egenskap til å forstå i lys av vår individuelle forforståelse”(ibid: s. 46)

Jeg føler at forskjellene i ”kontekst,” det vil si arbeidsforhold, livsstil, bakgrunn etc. mellom meg og informantene medfører liten fare for hjemmeblindhet. Til tross for sympati og sammenfallende verdisyn på en del områder, har jeg ikke følt at distanseringsteknikker er nødvendig for å se informantenes kultur slik den ”egentlig” er. Mitt utenforskap ble tydelig under intervjuene ved at jeg stadig hadde behov for presiseringer og forklaringer av begreper og ideer. Av og til ble jeg sittende med en følelse av å være uvitende, nesten rent ut dum. Noen ganger skyldtes det manglende kunnskap om landbruk, av og til oppfattet jeg *at* informantenes utsagn hadde underforståtte konnotasjoner, men forstod ikke hvilken betydning de bar. Dermed måtte jeg bryte inn i intervjuets naturlige flyt for å få forklaringer. Det var informantenes tanker, ideer og oppfatninger som var viktige, deres hverdag og verdensbilde

¹⁰Et par informanter var i utgangspunktet skeptiske til båndopptageren. De gikk med på å bruke den etter å ha vært vitne til mine frenetiske forsøk på å holde tritt med talestrømmen pr. penn og papir, samtidig som jeg skulle være en oppmerksom samtalepartner. Jeg opplevde at de vendte seg til at den var der etter kort tid.

var det interessante. Dette medførte en viss asymmetri i møtet mellom forsker og informant. Forskerverdigheten og den analytiske distansen får man, som Billy Ehn skriver, tilbake ved skrivebordet (Ehn, 1996, s. 125). Når materialet skal systematiseres, tolkes og skrives inn i en vitenskapelig kontekst, er det forskeren som tar kontrollen, mens informanten ikke lenger har mulighet til å påvirke utfallet.

Informantene

Jeg har snakket med tretten bønder, sju menn og seks kvinner, fordelt på ni gårder. De var i alderen fra 45 til 88 da intervjuene ble gjennomført. Et par av dem har drevet økologisk jordbruk siden femtitallet. (Det er altså ikke nødvendig å ha blitt preget av 1968 for å bli tiltrukket av økologisk jordbruk.) De fleste la om på åtti- og nittitallet. Fem er odelsgutter og -jenter, de andre har hatt en mer perifer tilknytning til jordbruket før de begynte å drive egen gård. Dette bekrefter bildet av at økobønder i mindre grad enn konvensjonelle er født inn i landbruket (Bjørkhaug, 2001). Flere har kommet til gårdene de driver i dag, via en fjernere slektskapsmessig relasjon til forrige bruker. Et overveiende flertall har gården som hovedinntektskilde.

Det er verdt å nevne at trekk ved de ulike generasjonenes kjønnsrollemønstre påvirket den kjønnsmessige fordelingen av informanter. Jeg la ikke føringer på hvem som skulle delta, utover det at jeg ved første kontakt bad om å få snakke med den som stod oppført på produsentlista. Det var som regel en mann. Blant de yngre gårdbrukerne var det naturlig at både mannen og kvinnen deltok under intervjuet om de begge var til stede. Blant de eldre tok kvinnene seg av kaffekoking og servering av halve, påsmurte brødsiver, mens mennene snakket med meg.

Parene samtalte seg i en del tilfeller fram til en versjon de kunne være enige om. Like vanlig var det med en tematisk fordeling partnerne i mellom: Om mannen for eksempel snakket om ansvaret for matjorda, var det kvinnen som førte ordet når vi kom inn på solidaritet med den tredje verden. Det kan ikke utelukkes at jeg i slike tilfeller fikk versjoner som var tilpasset at jeg ikke var eneste tilhører.

For å gi leseren noen knagger å henge oppdiktete navn på, følger er kortfattet oversikt over samtlige informanter.

”Joar” og ”Monika” driver en større gård på det sentrale Østlandet. De er i slutten av 40-årene, og har arbeidet innen det alternative jordbruket i en årrekke. De tok over gården etter Monikas onkel i 1994, og gikk umiddelbart i gang med omlegging til biodynamisk jordbruk. Foredling og gårdsbutikk utgjør viktige sider ved driften. Hovedproduktene er melk og korn.

”Anne” overtok odelsgården i indre Nordfjord i 1978, og begynte omlegging i 1980. Hun har drevet vanlig økologisk, med geitehold som hovednæring. Hun solgte melkekvoten i 2001, og driver nå pendling mellom gården og Oslo, der hun jobber deltid som lærer. Hun driver catering med utgangspunkt i produkter fra gården, og tar i mot turister sommerstid. Anne har nylig passert 60.

”Jonas” driver en middels stor gård på flatbygdene. Han overtok etter faren i 1959, og begynte omlegging til vanlig økologisk jordbruk i 1989. Han har passert pensjonsalderen, men er fortsatt fullt aktiv. Han har prøvd mye forskjellig; i dag er gårdens hovednæringer sau og jordbær.

”Kristian” tok over en større gård på Østlandet via kona i 1989. De la om til vanlig økologisk jordbruk i perioden 1991-95. Hovedproduksjonen er korn og grønnsaker. De er i gang med å legge om videre til biodynamisk jordbruk. Kristian har deltids forskerstilling på NLU på Ås. Han har nylig passert 50.

”Johanna” og ”Nils” driver et større bruk i ei fjellbygd på Østlandet. Begge er i andre halvdel av femtiårene. De kommer fra byen, men utdannet seg innen landbruk fordi de ville flytte på landet. De kjøpte gård i 1977, og begynte omlegging ti år senere. De har drevet med mye forskjellig, i dag er hovedproduksjonen geitemelk og geitepølse. De driver vanlig økologisk.

”Marte” har overtatt en mindre gård en times reise fra hovedstaden. Hun driver allsidig, med storfe, høns og grønnsaker. Gårdsbutikk og foredling i mikroskala inngår i driften. Marte og mannen viderefører den biodynamiske driftsformen som ble etablert av Martes far, ”Bjørn.” Han la om på 1950-tallet. Marte nærmer seg femti, mens faren snart er nitti år gammel. ”Bjørn” deltar ikke lenger i det praktiske arbeidet, men er fortsatt svært engasjert i det alternative jordbruket.

”Christine” kommer fra Sveits. Hun og mannen kjøpte et småbruk utenfor Oslo i 1980. De begynte omlegging til vanlig økologisk drift i 1990. I dag driver Christine gården alene, med hovedvekt på hestepensjonat og juletreproduksjon. Hun tar i mot turister sommerstid, og besøk fra institusjoner i nærområdet hele året. Christine er femti år gammel, og jobber deltid i omsorgssektoren.

”Rolf” kom til gården via kona, og begynte omlegging til vanlig økologisk drift i 1951. Han har drevet allsidig med dyr, korn, poteter og grønnsaker. Ved siden av har han vært lærer på forskjellige landbruksskoler. Sønnen tok over for noen år siden, og har gått tilbake til konvensjonell drift. Rolf forpakter 17 av de 325 mål han en gang la om, og dyrker et allsidig utvalg grønnsaker. Han er 85 år gammel.

”Gunnar” overtok en gård på flatbygdene øst for hovedstaden i 1980, og la om til vanlig økologisk jordbruk i perioden 1992-1997. Gunnar driver gården sammen med kona ”Ingrid.” Inkludert forpaktet jord driver de over 300 mål, og har dessuten noe skog. Hovedproduksjonen er melk og korn. Gunnar har akkurat fylt seksti, Ingrid er noen år yngre.

Omtrent halvparten av informantene har lagt om en gård de allerede drev, mens den andre halvparten har begynt å drive gård etter tidligere å ha hatt en løsere tilknytning til jordbruket. Flere har jobbet som avløsere eller på kommunale landbrukskontorer. Jeg velger å la nøkkelbegrepet ”omlegging” dekke prosessen som også den siste halvparten har vært gjennom. Den agronomiske prosedyren før man kan få godkjent produksjonen som økologisk, er den samme. (Ingen av informantene har overtatt bruk som har ligget brakk.) Tilegnelse av teoretisk kunnskap og etiske perspektiver går hånd i hånd med praktisk arbeid med nye metoder.

Noen av informantene har lagt om på grunn av negative opplevelser med konvensjonelt landbruk. Andre har et overgripende verdisyn eller en ideologi som tilsier at å drive økologisk jordbruk er et utgangspunkt for å leve riktig, og har søkt etter en gård for å sette idealene ut i livet. Man kan altså skille mellom et erfaringsnært utgangspunkt på den ene siden, og et mer teoretisk på den andre. Heidi Richardsons ”alternativbønder” kan sies å tilhøre sistnevnte gruppe. Denne i hovedsak urbane gruppa systemkritikere ønsket å snu sivilisasjonen ryggen og vende ”tilbake til jorda.” Man kan tenke seg ”Har ideologi; søker gård” som passende tittel på en annonse i *Jordvetts* forløper fra denne perioden.

Motivasjon til å starte opp er en ting, motivasjon til å opprettholde økologisk drift over tid er noe annet. Edvin Østergaard skriver at de fleste gjennomgår en fase preget av stor entusiasme etter at beslutningen om omlegging er tatt. Når de nye ideene er blitt vante og hverdagslige og de agronomiske problemene viser seg, glir man over i en fase preget av større nøkternhet. På dette stadiet blir oppfatninger og motivasjoner ofte justert, i takt med at nye sider ved driftsformen oppdages. I en del tilfeller fører problemene man støter på til stigende frustrasjon. I 2004 meldte 191 nye produsenter seg inn i Debios kontrollordning. Samtidig meldte 182 produsenter seg ut. (Debiomeldinger 1/2005) Debio er medlemsfinansiert, og folk i miljøet forklarer mange av utmeldingene med at små produsenter synes det blir for dyrt å være med. Andre reagerer negativt på utviklingen av regelverket. Ingen av mine informanter har gitt uttrykk for at de tenker på å melde seg ut. Det er ikke overraskende at bønder som vil la seg intervju om økologisk jordbruk, føler seg komfortable med driftsmåten.

Intervjuene, eller rettere sagt utskriftene av dem, utgjør min hovedkilde. Alle er ikke like omfattende. Informantene forvalter og utøver et visst verdisyn gjennom sitt daglige virke, men alle har ikke et like reflektert forhold til alle sider ved det. Noen har høy utdannelse, har lest mye aktuell litteratur, er aktive i organisasjonslivet og følger debatten omkring det økologiske landbruket tett. Andre driver med sitt og er mindre engasjerte i det som skjer utenfor egen gård. Samtlige informanter har bidratt med data som belyser problemstillingene, og har hjulpet meg til innsikt i det menneskelige mangfoldet som driver økologisk jordbruk i Norge.

Biodynamikere og økologer

Mine informanter identifiserer seg med to ulike driftsmåter eller tilnærminger til jordbruket, den biologisk-dynamiske og den økologiske. Regelverket som styrer hvilke metoder som er tillatt i økologisk jordbruk, fastsettes i hovedsak av EU.¹¹ Minstekravet er å drive uten kunstgjødsel og kjemiske sprøytemidler, samt å følge reglene som skal sikre dyrevelferden på en bedre måte enn i det konvensjonelle jordbruket. Biodynamikerne har i tillegg strengere krav til gjødselhåndtering, og har klare føringer på når forskjellige arbeidsoppgaver bør utføres. I tillegg bruker de preparater de mener har katalyserende effekter

¹¹ Norge har hatt tillatelse til å ha strengere regler både på planteproduksjon og husdyrhold. Dette vil bli innskrenket til kun å gjelde husdyrhold i forbindelse med arbeidet med å skape overensstemmelse mellom EØS-regelverket og det nasjonale regelverket. (Debionytt nr. 3, 2004)

på prosesser i jorda, eller som styrker planter og dyrs vekst og immunforsvar. Preparatene kan sammenlignes med homøopatisk medisin, og framstilles og brukes etter detaljerte regler etablert av Rudolf Steiner. Disse ekstratiltakene gjør det biologisk-dynamiske jordbruket mer arbeidskrevende enn det vanlige økologiske. Flere av de vanlige økologiske informantene framholdt det biologisk-dynamiske jordbruket som et ideal de ikke oppfyller på grunn av arbeidsmengden. Skepsis til den åndelige overbygning som er knyttet til biodynamisk jordbruk, spiller også inn. I Rudolf Steiners filosofiske system, antroposofien ("menneskelære"), inngår ikke bare ideer om hvordan praktiske virkeområder som pedagogikk (Steinerskolene), legekunst og jordbruk bør drives. Sentralt står også troen på reinkarnasjon og himmellegemenes påvirkning av livet på og i jorda (Steiner, 1992). Under dette ligger en alternativ naturoppfatning. Monika forteller:

(...) Man opplever natur som noe hvor det er... hvor det er levende krefter som spiller inn. Det er ikke bare noe man skal bruke, for eksempel... Og hva er levende krefter? Da er du jo på et helt annet nivå når det gjelder verdier igjen, for det kan du ikke gripe tak i sånn...

T: Er det mer åndelige... åndelige krefter liksom?

M: Ja, når du snakker om verdier, så er jo det åndelig. Det er jo nokså enkelt.(...)

I følge en informant var for eksempel gunstige månefaser for slakting og såing merket av i vanlige bondealmanakker helt opp til femtitallet. Det var ikke noe "alternativt" over kunnskap om månens kraft på den tida. I dag bidrar slike ideer til å kaste et mystisk skjær over driftsmåten, fordi rasjonaliteten den hviler på, ikke er godkjent av den tekniske naturvitenskap som har rollen som vår tids sannhetsgarantist.

Selv om man har valgt den biodynamiske driftsformen, betyr ikke det at man forstår alt man gjør. Marte forteller:

(Man kan) kanskje forstå en liten flik, også er det nok til at man kjenner at "jammen selv om det er masse her jeg ikke forstår, og det er kjemperart og det kan til og med virke totalt absurd, så behøver ikke det å bety at jeg ikke gjør det, for den lille fliken jeg forstår, den betyr allerede så mye, så jeg bruker dette gjerne." Også stoler jeg på at disse andre virkningene som han (Rudolf Steiner, min. anm.) da påstår er der, men som jeg for så vidt kanskje ikke har et direkte forhold til enda, at det... det gjør i hvert fall ikke noe vondt, det gjør i så fall bare godt (...)

I Norge finnes det tjue ni gårder som er godkjent av Demeter, biodynamikernes egen internasjonale merkegodkjenning. Samtidig (2005) finnes det som nevnt ca. 2500 vanlige økologiske bruk. Biodynamikerne har en tilbaketrukket holdning til formidling. Mennesket må komme til et ønske om innsikt av seg selv (Vartdal / Blekasaune 1992). Dette bidrar til å forklare hvorfor det biodynamiske jordbruket ikke har opplevd særlig vekst. Mine biodynamiske informanter gav ikke uttrykk for at de så på dette som noe problem. De kommer sannsynligvis til å forbli en liten gruppe, bestående av dypt overbeviste individualister med en litt annerledes virkelighetsoppfatning.

Biodynamikernes betydning er større enn deres ringe antall skulle tilsi. Gårdene er i gjennomsnitt større enn de vanlige økologiske, og de dyrker en betydelig del av de giftfrie grønnsakene her i landet. De har dessuten en anerkjent rolle som idealenes forsvarere, og er ofte kjent for å drive godt.

Forskjellene mellom ulike måter å drive jordbruk på bør ikke overdrives, noe informantene selv er snare med å påpeke. Driftsformene er fundert på det samme verdigrunnlaget, og i det daglige arbeidet er det lite som skiller. At biodynamisk og økologisk landbruk anses som likeverdig, framgår av at Debios produsentlister ikke opplyser om hvorvidt en gård drives økologisk eller biodynamisk. Også blant vanlige økologer er det folk som ser på Debioreglene som et minstemål, og som prøver å drive "bedre" enn regelverket krever, uten at de ønsker å binde seg til en biodynamisk driftsform og den åndelige overbygning som følger med.

Som det vil gå fram, representerer informantene en rekke individuelle holdninger og tilpasninger. De er i høyeste grad selvstendige aktører, innenfor den struktur av tanker og ideer som utgjør rammeverket rundt det alternative jordbruket.

Sekundærkilder

I tillegg til intervjuer og observasjon har jeg særlig brukt tidsskrift- og avisartikler som kilder. I hovedsak har jeg lest utvalgte numre av *Jordvett*, som i 2003 byttet navn til *Ren Mat*. Siden første utgave kom ut i 1983, har dette vært et sentralt forum for det økologiske miljøet. Intervjuer og artikler i *Jordvett / Ren Mat* har fungert supplerende i forhold til mitt eget materiale, og har hjulpet meg til å få oversikt over tema som har vært og er aktuelle i

økomiljøet. *Nationen* har vært en kilde til innsikt i debatten utenfor økomiljøet. Litteratur om bondekultur og jordbruk har bidratt til å fylle ut bildet.

Jeg har dessuten snakket med folk som jobber i byråkrati og organisasjoner som er knyttet til det økologiske jordbruket. De har hjulpet til med bakgrunns- og oversiktskunnskap om det økologiske jordbruket og om landbruket generelt. Dessuten har de vært en viktig kilde til kunnskap om de politiske og administrative forhold som legger premissene for bondens hverdag.

Analyse og tolkning

Sosiologen Karin Widerberg skriver at målet med kvalitativ forskning først og fremst er å generere nye tanker, begreper og innsikter, ikke å belegge teori. Sigmund Grønmo er inne på det samme når han skriver at kvalitative analyser, på grunn av materialets begrensninger i tid og rom, egner seg bedre til å utvikle hypoteser og teorier enn til å etterprøve dem. (Grønmo, 1996, s. 93). Om kvalitativ forsknings hovedoppgave ikke er å belegge teori, kan teori gi interessante perspektiver og bidra til å strukturere analysen. I de empiriske kapitlene vil jeg gi innblikk i noen tanke-systemer som har inspirert meg under arbeidet, og som har forklaringsstyrke i forhold til mitt materiale.

I intervjubaserte prosjekter vil mye av analysen være bestemt på forhånd, ikke bare gjennom hvilke spørsmål man stiller, men også gjennom hvordan man gjør det (Widerberg, 2001, s. 59). Sosiologen Anthony Giddens hevder at forskeren må forholde seg til en verden som allerede er fortolket av aktørene selv, og deretter gjenfortolke den inn i en vitenskapelig sammenheng (gjengitt i Gilje og Grimen, 1995, s. 146). Aktørenes fortolkninger er altså råmaterialet, som gjennom forskerens bearbeidelse kan føre til en vitenskapelig forståelse av virkeligheten.

Min forforståelse og interesse var grunnlag for temavalg og problemstilling. Dette styrte oppbyggingen av intervjuguiden, som igjen fikk avgjørende betydning for hvilket materiale jeg til slutt ble sittende igjen med. Som nevnt ble intervjuguiden revidert etter hvert som jeg fikk erfaring med hvordan den fungerte, og hva bøndene var opptatt av og faktisk hadde noe å si om. Denne prosessen gir et bilde av hva hermeneutikk handler om. Man går inn i feltet med en oppfatning av hva det består av, og hva som er viktig. Dette avgjør hvor man setter fokus. Nye opplysninger om deltema bidrar imidlertid ofte til at forståelsen av helheten må

revideres. Meningsfulle fenomener, som informantens utsagn, må holdes opp mot konteksten de inngår i, for å bli forståelige (ibid: s. 152). Dette vil kunne kaste nytt lys over andre deltema og dessuten påvirke oppfatningen av helheten.

Hvordan kan så forskeren med noen grad av sikkerhet hevde at han eller hun tolker informantens utsagn på en rimelig måte? Hvilken grunn har man til å anta at man har forstått hva de sier eller gjør, og at man setter det inn i den sammenhengen informantene har ønsket å ytre noe om? Gilje og Grimen skriver at fortolkninger alltid er mer eller mindre sannsynlige, og alltid prinsipielt reviderbare i lys av ny informasjon. Enhver tolkning vil være basert på skjønn, erfaring og dømmekraft (ibid: s. 162), og forskerens forforståelse kan spille inn på måter hun/han ikke er bevisst. Man bør derfor forsøke å sette spørsmålstegn ved tilsynelatende innlysende tolkninger, og kartlegge forutsetningene for at de virker selvsagte. På den annen side må tolkninger som finner svakt belegg i informantens uttalelser, unngås, uansett hvor godt de måtte bygge opp under forskerens bilde av fenomener og tema.

Gilje og Grimen refererer til to ulike kriterier for korrekt forståelse. Hans Georg Gadamer's *holistiske kriterium* legger vekt på at korrekt forståelse er oppnådd når alle detaljer harmonerer med helheten. Kriteriet er særlig myntet på forståelse av tekster, og tar utgangspunkt i at det finnes en helhetlig harmoni å avdekke, en slags hermeneutisk endestasjon. Rigorøs anvendelse av et slikt perspektiv kan lede til at man overser detaljer som trekker i en annen retning. Kriteriet gir heller ikke holdepunkter for hvordan man skal velge mellom forskjellige helhetstolkninger.

Aktørkriteriet tar på sin side utgangspunkt i at forskerens forståelse er korrekt når den stemmer overens med aktørens *hensikt*. Forbindelsen mellom tekst/handling og forfatter/aktør står i sentrum. Korrekt forståelse av hensikt forutsetter imidlertid at man allerede har forstått "verket," og aktørkriteriet gir ikke holdepunkter for hvordan dette oppnåes. Gilje og Grimen argumenterer for at de to kriteriene bør brukes side ved side (ibid: 157-162).

Under arbeidet med analysen har jeg isolert utsagn som omhandler sentrale tema. Deretter har jeg sett på hvordan disse stiller seg i forhold til hva andre kilder sier om det samme. Dessuten har jeg undersøkt hvordan det enkelte utsagn står i forhold til resten av intervjuet. Mennesker blir ikke nødvendigvis mer logiske og konsekvente av å inneha rollen som "informant." Dette arbeidet har bidratt til å synliggjøre hovedtendensene i materialet. Å deretter reflektere over hvordan og hvorfor enkelte elementer stikker seg ut, har vært viktig for å komme fram til et inkluderende og nyansert bilde, der aktørens hensikter er forstått etter beste evne.

VERDIER OG MOTIVASJON

Det økologiske jordbruket er basert på en verdensanskuelse der hensynet til miljø og natur er av stor viktighet når det gjelder å definere menneskets handlingsrom. En følge av denne oppfatningen er at jordbruket blir mer komplisert. Som det vil gå fram, er ikke dette nødvendigvis negativt. I et samspill mellom verdiene det økologiske jordbruket er tuftet på og erfaringene praksis gir, finnes mye av motivasjonen som holder bøndene i gang. I følgende kapittel vil jeg beskrive dette nærmere, med en interessant teori om hva det er som gir menneskelivet mening, som bakteppe.

Et meningsfullt liv

Psykologen Roy F. Baumeister har identifisert fire behov det er avgjørende å få tilfredsstilt for at tilværelsen skal oppleves som meningsfull. Det første er behovet for å oppleve at tilværelsen har "purpose," det vil si hensikt eller mål. Mål kan finnes både i dagliglivets små enkelthandlinger og på et fjernere nivå, i form av utopier eller drømmer. De høyere, komplekse mål og de lavere og enkle, står i et refleksivt forhold til hverandre. Det er ikke avgjørende at de fjernere målene realiseres, men at man opplever at de er der og gir tilværelsen retning.

Den andre faktoren er "values," altså verdier som gir livet etiske retningslinjer. Religion har i mange kulturer vært en dominerende "verdileverandør." I vårt samfunn har den mistet mye av sin rolle som kollektiv verdibase, og mange mennesker leter etter en etisk forankring andre steder. Tradisjon, en annen viktig verdibærer i tidligere tider, ses i rasjonalismens tidsalder ofte som en hindring for framskritt. I følge Baumeister er et resultat av mangelen på faste verdibaser at mange mennesker i dag blir skremt når de kommer til innsikt om at livet er kort, og at det ikke bringer noen "høyere" mening. Ideologiske, kunstneriske eller vitenskapelige bevegelser med et tidsperspektiv som går ut over livslengden til et gjennomsnittsmenneske, kan i denne situasjonen bli en kilde til overordnet sammenheng i livet. Vitenskapen har for eksempel i stor grad overtatt religionens rolle som verdens forklarer. Imidlertid har den lite å tilby når det gjelder å gi menneskelivet *mening* og etisk fotfeste. Kants kategoriske imperativ har ikke hatt samme påvirkningskraft som den gyldne

regel og de ti bud (Baumeister 1991, s. 37). I det verdimesige vakuumet som er oppstått, ser Baumeister tendenser til at *selvets identitet* utvikles til en verdi i seg selv (ibid: s. 93).

Den tredje faktoren er "efficacy," som på norsk kan oversettes med mestring: "Simply put, efficacy means feeling capable and strong" (ibid: s. 41). Det handler om å være i stand til å nå mål og realisere verdier på kort og lengre sikt, og om en følelse av å ha kontroll.

Den siste faktoren, "self-worth," henger til en viss grad sammen med den forrige: "People need to make sense of their lives in a way that enables them to feel they have positive value" (ibid: s. 44). Baumeister hevder at menneskers søken etter egenverdi ofte handler om å finne måter å hevde seg på i forhold til andre, og eksemplifiserer med så ulike aktiviteter som sladder, sport og lønnsforhandlinger. Han mener dette skyldes at mennesker i moderne samfunn ikke inngår i den type faste sosiale hierarkier som kjennetegnet f.eks. europeisk middelalder, og at folk derfor er evig usikre på sin egen verdi (ibid: s.44).

I forhold til økologisk jordbruk gir denne teorien interessante perspektiver. Økologien kobler sammen langsiktige mål og daglig praksis. Den innebærer klare oppfatninger om rett og galt: Å forurense, utnytte og drive rovdrift på naturressursene er galt. Å søke å skåne naturen og etterlate seg et så lite "økologisk fotavtrykk"¹² som mulig er riktig. Kanskje skyldes tilslutningen til økologisk jordbruk blant annet at det gir tilgang til en overordnet verdibase som det konvensjonelle landbruket mangler. Baumeister skriver at nettopp dette er mangelvare i vårt moderne samfunn:

"...if there is one need for meaning that is not well met in modern society, it is the need for value – that is, the need for firm, consensual criteria of right and wrong" (ibid: s 79).

Å legge om til økologisk landbruk innebærer en læringsprosess som gir suksessive muligheter for å oppleve mestring. At man skulle komme til å føle seg bare bittelitt bedre enn andre bønder, er vel heller ikke umulig.

Nå skal informantene straks selv få komme til orde for alvor. Analysen er forankret i konkrete ytringer. Sitater bringer leseren nært innpå informantene og ivaretar autensiteten i uttrykket. I det følgende vil jeg gå nærmere inn på deres motiver for å legge om eller begynne å drive gård. Deretter vil jeg forsøke å få fram hva som motiverer dem til å fortsette etter at den første begeistring har lagt seg.

¹² Uttrykket henviser til den samlede ressursmengde et menneske legger beslag på gjennom sitt forbruk.

Et erfaringsnært utgangspunkt

Christine og mannen drev konvensjonell grønnsaksproduksjon på et småbruk utenfor Oslo. Eiendommen grenser mot et vassdrag. Christine forteller om hvorfor de valgte å legge om:

Vi (...) var de eneste aktive bøndene langs vassdraget (...) det var jo forurensa (...) Når vi var de eneste som dreiv med det, så var det jo lett å få skylda for forurensning på en måte. Det var en av grunnene.

Christine begynte omlegging fra intensivt konvensjonelt jordbruk til økologisk drift med hovedvekt på hestehold rundt 1990. På den tida var det fortsatt liv i miljøengasjementet som hjemsøkte store deler av det norske folk etter at 80-tallets jappekultur kollapset. Ved siden av industrien var bonden hovedskurk når det gjaldt lokal forurensning. På Dagsrevyen ble det til stadighet gravd opp gifttønner og påvist sprukne gjødselkjellere og erosjon. På Østlandet var det avrenning av gjødsel og kjemikalier fra åpen åker som ble identifisert som det mest alvorlige forurensningsproblemet knyttet til jordbruket. (Almås 2002: s 321) Algekatastrofen i Skagerrak i 1988 ble et akutt ”høydepunkt” og var hovedsak i media den sommeren. Det er lett å forstå at Christine merket et visst trykk fra lokalmiljøet under disse omstendighetene.

Hennes motivasjon for å legge om skyldtes ikke utelukkende ubehaget over rollen som lokal miljøsynder. Det var også knyttet til mangelen på det man kan kalle sunt bondevett i den drifta hun hadde tidligere:

(...) Vi så galskapen av det vi dreiv med når vi dreiv med grønnsaker; hvor mye vi måtte ut med av sprøytemidler og gjødsel for å få det til å... ja, for å tilfredsstille de som tok i mot varene...

Flere informanter hevder at det konvensjonelle landbruket i stor grad er styrt av krefter utenfra. De mener det legges opp til at man ikke behøver å tenke selv, men at man pliktoppfyllende skal drive etter oppskriften man får av landbrukskontor og driftsmiddelprodusenter. Det er lite rom for å ta ett skritt tilbake og underlegge virksomheten en helhetlig kritisk vurdering. I Christines tilfelle var det kundenes krav som bestemte at hun måtte drive på en måte som forurenset nærmiljøet.

Jonas driver farsgården noen mil utenfor Oslo. I dag er sau og jordbær de viktigste produktene, men opp gjennom årene har han og kona prøvd mye forskjellig. Han hadde drevet konvensjonelt i mange år da han oppdaget at jorda var i ferd med å endres:

Jorda, den begynte altså å bli sånn rar og skivete når jeg pløyde. Det var ofte jeg kunne pløye, og (...) det foregikk ikke den rette forråtnelsen i ho, det var ofte jeg kunne pløye opp den samme halmen som det jeg hadde pløyd ned året før. Det skjedde ikke noe i jorda. På visse områder i hvert fall.

I frisk jord foregår en kontinuerlig nedbryting av organisk materiale ved naturlige temperaturer over frysepunktet. Jorda på gården til Jonas var i ferd med å ”dø” i visse områder. Han antyder at endringene i jordstrukturen kan ha sammenheng med et stadig økende forbruk av kunstgjødsel:

I nitten... ja, femti, så brukte vi ikke mere kunstgjødsel på denna gården enn en blakk hest klarte å kjøre hjem fra Moss. Det dreide seg vel om en seks - til åttehundre kilo. Og da jeg slutta her nå i 1989 da, eller i den perioden der; rett før for det, så var jeg oppe i nesten tolv tonn. Uten at avlingene var noe vesentlig større da enn de var på bestefaren mins tid eller faren mins tid.

Det endelige puffet til omlegging var direkte knyttet til den teknologiske utviklingen innen konvensjonelt jordbruk:

Først så skulle dem altså gjødsle for å få skikkelig stor avling, og når kornet var blitt stort nok da, så begynte dem altså med det som het stråforkorter (...) Og dette her begynte å harmonere forferdelig dårlig for meg. Så det; da faktisk beslutta jeg å gå over til å prøve økologisk.

Utviklingen av høytytende kornsorter og optimal gjødsling har ført til at aksene ofte ikke er i stand til å bære vekten av sitt eget korn. Resultatet blir legde, som medfører dårlig modning, innhøstingsproblemer og dermed avlingstap. Stråforkorteren er et kjemisk middel som hemmer aksets lengdevekst uten å hindre utviklingen av selve kornet. For Jonas ble dette dråpen som fikk begeret til å renne over. Stråforkorteren ble et symbol på at det konvensjonelle jordbruket var på vei i en retning Jonas ikke lenger ønsket å følge.

Ingrid driver et middels stort melkebruk på det sentrale Østlandet sammen med mannen sin. For henne ble hensynet til familiens helse avgjørende:

I: For meg så var det med sprøytemidler, eller plantevernmidler; det var det viktigste å bli kvitt, altså (...), for det følte så vanskelig når vi hadde små unga. Vi begynte jo å tenke på det her først på 80-tallet, eller e var veldig i mot den sprøytinga, så liksom; ta inn ungan og lukk igjen døren og Gunnar på med sånn verneutstyr, liksom, når han skulle ut og... det er ikke så veldig morsomt å tenke på at nå sprøyt du den maten som du ska gi ungan dine! (...) Nei, det vart så veldig vanskelig.

Giftsprøyting av det som snart skulle bli menneskemat, var en regelmessig påminnelse om det problematiske ved den konvensjonelle driftsmåten. Sprøytinga foregikk i tråd med gjeldende regelverk, og produktene lå innenfor anbefalte grenseverdier for skadelige stoffer. Ingrid opplevde likevel at det var ubehagelig å måtte bruke giftige driftsmidler, særlig i forhold til barna. Som Christine og Jonas gir hun uttrykk for en følelse av at det er noe galt ved måten konvensjonelt jordbruk tenkes og drives på.

Ingen av bøndene som uttaler seg ovenfor var i utgangspunktet ”alternative.” Deres holdningsendring kan tolkes som en reaksjon mot at forurensning – med følger man ikke kan overskue i dag – nærmest er en forutsetning innen det konvensjonelle jordbruket. Seriøse miljøhensyn (etter økobøndernes virkelighetsoppfatning) står ikke på dagsordenen. En ny driftsform ble dermed løsningen på dilemmaet de stadig stod overfor mens de drev konvensjonelt.

Med ideene som utgangspunkt

De fleste av mine informanter har *ikke* observert negative følger av konvensjonelle driftsmåter på egen gård eller i nærmiljøet. For noen har dette den enkle forklaring at de aldri har drevet konvensjonelt. Andre er blitt motivert til alternativ drift av mindre håndfaste bevegere etter år som konvensjonalister. Kristian og kona tilhører den første kategorien. De overtok en gård på flatbygdene mot slutten av 80-tallet, og satte i gang omlegging så snart det var mulig. Kristian omtaler seg selv som ”et produkt av 1968” og har et teoretisk utgangspunkt for sitt jordbruk:

Vi kan si at å ha en bærekraftig matproduksjon som ikke (...) målet er i hvertfall at den ikke skal få tære på naturgrunnlaget, men at det heller skulle bygge opp forutsetningene for framtidig matproduksjon...

Blant økobønder er det en utberedt oppfatning at det konvensjonelle jordbruket på sikt vil redusere levende matjord til et dødt vekstmedium med liten evne til å holde på vann og næringsstoffer. Et illustrerende eksempel på denne visjonen kan hentes fra moderne gartneridrift. I drivhusproduksjon blir frø sådd i steinullbriketter, et materiale som i seg selv ikke kan avgi næring til planter. Gjennom vanningsystemet føres en løsning av de viktigste næringsstoffene gjennom steinulla, og frøene spirer og vokser. Løsningens sammensetning endres i takt med plantenes behov gjennom vekstsyklusen. En slik metode lar seg gjennomføre i drivhus. Store åkrer med korn og poteter blir noe annet. Om oljen¹³ tar slutt og jorda er blitt redusert til et livløst vekstmedium à la steinull, kan det få alvorlige følger for matforsyningen. Slik Kristian ser det, må landbruket baseres på lokale ressurser, og ikke være avhengig av industriprodukter på en måte som kan bidra til å ødelegge matjorda.

Et økosystem i balanse har evnen til å opprettholde og fornye seg om det ikke utsettes for ødeleggende ytre påvirkning. Å ta vare på balansen i økosystemet *matjord* er en sentral målsetning for økologisk jordbruk. Det konvensjonelle jordbruket vil etter økologenes syn bidra til å forrykke balansen i matjorda gjennom utbredt monokultur og manglende hensyn til organismer som ikke fanges opp som produktive i rent økonomiske kalkyler. Er økosystemet først ute av likevekt, vil det kreve store ressurser å restaurere det.

Kristian har et makroperspektiv på jordbrukets rolle som utgangspunkt for å drive økologisk: det er menneskehetens framtidige matforsyning og dermed overlevelse som settes på spill når det konvensjonelle landbruket utarmer jordas naturlige fruktbarhet. Rolf kom i kontakt med alternative driftsmåter fra et mer nært og kroppslig utgangspunkt:

Ja, det begynte vel kanskje med at jeg begynte som vegetarianer og hørte noen foredrag (...) om kosthold, og så fikk jeg interesse for å lese litt om biodynamisk jordbruk og om økologisk jordbruk.

¹³ Olje er en sentral innsatsfaktor i framstilling og transport av det industrielle jordbrukets driftsmidler og produkter. For å produsere en kilo nitratgjødsel går det med ca. 1 liter olje (*Jordvett* 12/2002, s. 12).

Interessen for kosthold var i sin tid blitt vekket av en følelse av at det var mest naturlig å spise vegetarisk i forhold til de vi er i nær slekt med i naturen. Fra ideer om naturlig kosthold var veien kort til tanker om en mer naturlig måte å produsere mat på. Som landbruksakademiker var Rolf vant til å søke kunnskap i litteraturen, og han fant det han var på jakt etter i bøker fra England og Tyskland. Snart satte han lærdommen ut i livet på egen gård. Han drev allsidig økologisk med melk og kjøtt, grønnsaker, korn og poteter fra 1951 til sønnen tok over for noen år siden. Fortsatt dyrker han grønnsaker på et mindre areal han forpakter av sønnen.

Bjørn drev farsgården med kunstgjødsel og sprøytemidler på begynnelsen av 50-tallet. Via noen foredrag og en reise i Danmark, kom han i kontakt med antroposofien. Den gav impulser som skulle få avgjørende betydning for gårdsdriften:

(...) Jeg kom først til antroposofien, og antroposofien har da en rekke kunnskaper å gi på praktiske arbeidsområder.(...) Det er ikke bare en (...) filosofi som beveger seg i det tankemessige, men også gir kunnskaper til det rent praktiske.

Ifølge antroposofien er menneskets utviklingspotensial grenseløst. Individets vekst og en positiv samfunnsutvikling henger sammen. Økonomi, legekunst og pedagogikk er viktige praktiske felt i denne sammenhengen. Matproduksjon står sentralt fordi det er en forutsetning for all menneskelig aktivitet. Næringsmidlenes kvalitet er avgjørende for om mennesket kan nå sitt fulle potensial, eller om det stagnerer (Grepperud og Mohr 1985, s. 81). Avlinger som er presset fram i et unaturlig tempo ved hjelp av kunstgjødsel og sprøytemidler, anses som mindre velegnet som menneskeføde. Bjørn møtte dette synet på landbrukets og matens rolle og betydning gjennom antroposofien. Det ble den nødvendige impuls for å gå i gang med omlegging av egen gård.

Omlegging er ofte resultat av at flere faktorer virker i samme retning. Negative erfaringer med en driftsmåte som foretrekkes av over 95 % norske bønder, har som vist betydning for mange. Med Baumeisters begrepsapparat kan man si at de som drev konvensjonelt, etter hvert mistet troen på målene denne formen for jordbruk streber mot. De opplevde at verdier som miljøvern, helse, og bærekraft (og sunt bondevett!) ikke var kompatible med det industrialiserte jordbrukets krav. Andre fant motivasjon i normative tankesystemer. Det alternative jordbruket ble et utgangspunkt for å leve i tråd med viktige verdier.

Enten man har et teoretisk eller et mer erfaringsbasert utgangspunkt for ønsket om omlegging, handler det om å orientere seg i forhold til *verdier*. I følge Baumeister er fast tro

på grunnleggende verdier viktig for å oppleve at man har et meningsfylt liv. Faktisk går han et skritt videre:

“Indeed, feeling that one’s life has meaning, in the sense of purpose and value, is a centrally important aspect of happiness, seeming to affect one’s satisfaction with almost every aspect of life” (Baumeister 1991, s. 215).

Kanskje er dette noe av forklaringen på at folk driver økologisk tross de spesielle utfordringer og problemer driftsformen byr på?

Jeg vil snart gå nærmere inn på tema informantene trekker fram når driftsmåten etter en tid skal vurderes. Først må jeg imidlertid vie plass til en viktig utløsende faktor for omlegging.

Menneskelig inspirasjon

Uansett ideologisk overbevisning eller negative erfaringer med konvensjonelt landbruk, kan det være avgjørende å ha inspiratorer eller forbilder rundt seg som viser at en alternativ driftsform er mulig. Nils forteller:

*Ja, det var en nabo som skal få skylda for det. Han erta oss litt... I utgangspunktet så var ikke vi noe sånn økologer i det hele tatt. Men vi har som sagt noen naboer, som hadde litt andre tanker om det enn oss. Vi tenkte det hadde vært moro å prøve. (...)
Det skjedde noe i Valdres i sjuogåtti kan du si, da (...) ble det danna et sånt lag;
Valdres økologisk landbrukslag. Og det var det som var... grunnen til at vi starta.*

Nils og Johanna var i utgangspunktet ”ikke noe sånn økologer i det hele tatt.” Begge er vokst opp i byen, men tok konvensjonell jordbruksutdanning fordi de ønsket å flytte på landet. Etter å ha jobbet for andre bønder i noen år kjøpte de sitt eget bruk. Før omleggingen drev de med litt av hvert, og var i en kortere periode sågar innom den i dyrevernkretser så forhatte pelsnæringen. En nabo som drev økologisk hagebruk, gav dem imidlertid et positivt inntrykk av alternativt landbruk. Når det på samme tid ble dannet et faglag, bestemte Nils og Johanna seg for å prøve en driftsform de i utgangspunktet ikke hadde hatt spesiell interesse for.

Gunnar og Ingrid satt også på gjerdet i en del år. De var godt kjent med økologisk tankegods, og var kritiske til sider ved det konvensjonelle jordbruket. Men de var usikre på den økonomiske siden av saken. På åttitallet ble økologisk landbruk forbundet med folk som ønsket motstand mot forbrukersamfunnet og nedgang i levestandarden. Slike radikale tanker var ikke noe for Gunnar og Ingrid. Rundt 1990 begynte forholdene å endre seg: Økonomiske støtteordninger ble etablert, og stabile omsetningskanaler kom i stand. Det siste lille puffet for at de skulle våge å legge om, kom i form av menneskelig inspirasjon:

G: Også var det vel han Emil som var kanskje den største grunnen... Han som har hatt mye av æren for at vi har fått den Debioordningen, Emil Mohr(...) Han er en god venn av oss kan du si, og han kom også med veldig mye impulser, at hvorfor skulle vi ikke legge om? Det var liksom på 90-tallet, like før vi tok skrittet. Han mente at den driftsformen vi hadde, så var det ikke så veldig omfattende liksom å legga om. Vel, så gjorde vi det, begynte med det, da.(...)

I: (...) Vi fekk fler sånne støttespillere rundt som kanskje hjølp oss å sjå at det kanskje kunne gå an allikevel. Æ trur det var... det var det viktigste som gjord at vi... at vi begynt akkurat då, altså at det gjekk såpass lang tid.

Emil Mohr er kjendis i økomiljøet. En informant hevdet at han bygget opp og drev Debio praktisk talt alene i flere år på 80-tallet. Om dette er en mild overdrivelse, er det i alle fall sikkert at mannen har hatt stor betydning for organisasjonsbyggingen i det økologiske jordbruksmiljøet. Som omgangsvenn har han antagelig besøkt gården til Gunnar og Ingrid fra tid til annen, og det er ikke overraskende at han ymtet fram på om at omlegging ville la seg gjøre uten store endringer. Hans påvirkning ble den avgjørende impuls for at Gunnar og Ingrid skulle ta farvel med en produksjonsform de ikke var komfortable med.

Jonas hadde vært misfornøyd med utviklingen innen det konvensjonelle landbruket en periode, men han var usikker på om det ville la seg gjøre å legge om gården, som er på omtrent hundre dekar:

(...) Jeg trudde stort sett det var små gårder... men da jeg hørte Sletner med sine drøyt hundre mål og Trygve Sund med sine femhundreogtredve mål hadde lagt om... ja, da skjønnte jeg at det kunne være muligheter for hvem som helst.

Norge har tradisjonelt vært et småbruksland. Rundt 1970 var gjennomsnittelig dyrket areal pr. gård 62,5 dekar, mens det i Sverige og Danmark var omtrent tre ganger så høyt. Gjennom sammenslåinger og forpaktning var gjennomsnittsstørrelsen i Norge økt til 150 dekar i 1999 (Almås, 2002). Utviklingen har fortsatt siden, og ifølge en informant regner man med en årlig vekst i dyrket areal pr. gård på ca. 10 %. Dette gjelder også det økologiske jordbruket. Med 1970-mål var gården til Jonas altså over gjennomsnittlig stor. Da han begynte å tenke på omlegging mot slutten 80-tallet, var det fortsatt relativt få gårder av liknende størrelse som hadde lagt om. At han fant et par eksempler, var avgjørende for troen på at økologisk jordbruk ville være mulig for ham også.

Som vi ser, har menneskelige inspiratorer hatt stor betydning. Informantene har vært misfornøyde med konvensjonelt landbruk og har kjent til det alternative økologisk drift representerer. Likevel har de nølt med å legge om. Å treffe likesinnede som har kommet litt lenger i nærheten av hjembygda, har vært avgjørende. Det gir mer håndfaste ledebilder enn å høre om hvor godt det går i Tyskland eller Storbritannia, to land som tradisjonelt har ligget langt framme i utviklingen av det alternative jordbruket. Johanna og Nils resonnerer:

J: Mye av referansene var jo fra Europa, i fra Tyskland. Så vi tenkte det at nei, det går ikke her, 750 meter over havet.

N: Men det går jo enda bedre i 750 meter over havet enn det går nede ved strandkanten, det er jo det som er sannheten!

En entusiastisk Nils får avslutte kapittelet om drivkrefter bak omlegging. I neste avsnitt vil jeg gå et skritt fram i informantenes historie, og se nærmere på hvordan de opplever den nye driftsformen etter å ha holdt på en stund.

”Det er mye mere interessant...” - om utfordringer og selvrealisering

Psykologen Mihaly Csikzentmihalyi har utarbeidet teorien om ”flow” (”flyt”). ”Flyt” er en tilstand der skillet mellom arbeid og fritid oppheves, og man er intenst opptatt av det man holder på med mens tida flyr. Sentralt i teorien står tanken om at det er forskjell mellom indre og ytre motivasjoner. Aktiviteter som motiveres av ytre faktorer, bedrives først og fremst med tanke på senere kompensasjon, i form av for eksempel lønn eller økt status. Økologisk jordbruk har tradisjonelt ikke hatt mye å by den som er opptatt av slikt. Om det man gjør

derimot motiveres av iboende ("intrinsic") faktorer, opplever man at det å drive aktiviteten er givende i seg selv. De to formene for motivasjon utelukker ikke hverandre, og det er ingen prinsipiell grunn til at man ikke kan oppleve "flyt" under aktiviteter som i utgangspunktet er motivert av ytre faktorer.

"Flyt" forutsetter videre et visst forhold mellom evner og utfordringer. Om evnene er større enn utfordringen, vil kjedsomhet inntreffe etter en stund. Er det slik at utfordringen overskrider evnene, oppleves usikkerhet eller angst. Den beste forutsetningen for å oppleve flyt ligger altså i daglig læring og utvikling i overkommelig takt (Delle Fave og Massimini, sitert i Csikszentmihalyi 1988, s.194). Denne tanken tangerer Baumeisters idé om mestring som en viktig faktor for at livet skal oppleves som meningsfullt. Samtidig etablerer Csikszentmihalyi en sammenheng mellom hvordan ulike aktiviteter oppleves og hva som motiverer utøverne til å drive dem.

De fleste informantene er enige om at økologisk jordbruk er en mer krevende driftsform. Det som er krevende, er imidlertid også ofte givende. Nils forteller entusiastisk om hvordan han har opplevd perioden etter omlegging:

Etter hvert så har du jo lært det at det er mye mer interessant, vet du, det er mye mer utfordrende. (...) Du... du har på en måte frarøva deg sjøl en del sånne hjelpetiltak som går i et konvensjonelt landbruk og... hvis du ikke får tel konvensjonelt landbruk så kan du bare glemme økologisk landbruk, altså. Det er ikke... det kommer ikke til å gå! (...) Det er mye vanskeligere å drive økologisk landbruk enn noe anna, for du har ikke disse redningsplankene med å sprøyte og kjøpe kunstgjødsel og sånn, vet du. Du kan ikke redde deg ut av enhver situasjon.

Nils har opplevd læringsprosessen ved omleggingen som utfordrende og interessant. Det dreier seg ikke bare om å lære å drive jorda på en ny måte – en mental omstilling må også til. Å legge om handler blant annet om å lære å godta at avlinger kan slå feil. Ofte skyldes det vekst i skadedyrspopulasjoner som kunne vært bekjempet med sprøyting. Om man ønsker å drive et jordbruk i pakt med naturen, er ikke dette en farbar vei. Nils har gradvis tilegnet seg kunnskap nok til å føle at han mestrer den økologiske driftsformen, og er ikke i tvil om at det er mer givende å drive på denne måten.

En nylig utkommet rapport fra Senter for bygdeforskning som søkte å kartlegge motivasjonsforskjeller mellom økologer og konvensjonelle bønder på bakgrunn av kvantitative data, fant blant annet at "Organic farmers more strongly express an interest in

farming (...)” (Bjørkhaug, 2004, s. 15). Undersøkelsen viste også at prosentvis færre økologer enn konvensjonelle har bakgrunn fra landbruket. Mye tyder altså på at økologene i større grad har *valgt* å bli bønder fordi de er genuint opptatte av faget. Nils og Johanna var i utgangspunktet interesserte i jordbruk fordi det gav mulighet til å flytte på landet, men etter at de gikk over til økologisk drift, har den faglige interessen vokst og fått nye dimensjoner.

Gunnar er vokst opp på gården han driver. Han og Ingrid la om etter mange års konvensjonell drift, og de kobler sammen miljøvern og selvrealisering:

G: For meg så var det miljøaspektet veldig tungtveiende. Men også det at det kanskje var en større utfordring sånn faglig sett (...) Det begynte å bli veldig sånn plankekjøring, det konvensjonelle landbruket. Så... det var nok for å få en liten utfordring der og.

I: Også er det jo ikkje spennandes å driv med nokka som du synes er veldig feil. (...)

Gunnar hadde lyst på den faglige utfordringene en omlegging ville by på, selv om det førte til en mer arbeidskrevende driftsform. Den tunge leirjorda som dominerer i området, har ført til en del problemer. Gunnar har blant annet funnet ut at det er nærmest umulig å dyrke bygg økologisk, og har gitt opp denne kornsorten. Den miljømessige gevinsten og en mer interessant arbeidsdag var det som i hovedsak tiltrakk ham ved den økologiske driftsformen. Ingrid legger på sin side vekt på at det ikke er ”spennandes” å drive med noe man ikke synes er riktig.

Økologene anser sin driftsform for både å kreve og å gi mer enn den konvensjonelle. Dette betyr ikke at de gir uttrykk for å se ned på bønder som driver konvensjonelt. Da jeg spurte Bjørn om det stiller større krav til fagkunnskapen for å lykkes med økologisk jordbruk, svarte han slik:

Ja. Det tror jeg. Men jeg vil ikke undervurdere fagkunnskapen til de som driver vanlig med... med kunstgjødsel og gift, for det er veldig høyt kunnskapsnivå som trenges der også, for å... for å kunne greie seg i den økonomiske situasjonen som jordbruket er i i dag. Men i det økologiske fordres det kunnskaper i en (...) på et annet område. Større biologiske kunnskaper. Og på det... i det biologisk- dynamiske så kan man si at det er en forutsetning at man kjenner en del til de kunnskaper som antroposofien tilfører jordbruket. Det er enda en tredje kunnskapsbase.

Bjørn er opptatt av å anerkjenne vanlige bønders dyktighet. Samtidig er han ikke i tvil om at det krever større kunnskaper å drive økologisk. Som biodynamiker trekker han i tillegg fram den ballast antroposofien gir.

I økologisk jordbruk yter man mer og høster mindre enn i det konvensjonelle. Dette rimer dårlig med vår tids fokus på effektivitet og profittmaksimering. Det er hevet over tvil at idealistiske motivasjoner er en del av forklaringen på at mine informanter velger å drive på denne måten. Som det framgår er det imidlertid viktig å ikke undervurdere den rollen selvrealisering spiller. Utfordringene er en viktig del av det som virker givende ved driftsformen. Å lykkes med økologisk jordbruk er mer tilfredsstillende enn å få til et enklere konvensjonelt driftsopplegg, og vil med stor sannsynlighet ha positiv virkning på selvbildet. Det er ikke usannsynlig at større muligheter for læring og selvrealisering i en mer mangfoldig drift legger til rette for hyppigere opplevelser av "flyt" enn konvensjonelt jordbruk kan gi.

Naturen svarer

Bøndene opplever at den nye driftsformen gir dem en mer interessant hverdag. Naturen reagerer også, og som Edvin Østergaard skriver, er "samtalet" med gården avgjørende under omleggingsprosessen. Større biologisk mangfold er noe de fleste opplever. I miljøpolitikken er biologisk mangfold et honnørbegrep. I jordbruket kan det representere et problem. Jeg spør Johanna om de sliter med skadedyr:

J: Det hender jo, og det er jo... når en ikke får lov å sprøyte da, så må en jo bare ta det som kommer. Men en må forsøke å forebygge, så vi samplanter litt og vi har en del tagetes og ringblomst. Særlig i kålåkern, da.

T: Og det er effektivt?

J: Det fungerer bra. I år hadde jeg mye rusk på rosenkålen. Og da må en bare finne seg i det at ok, da vart det ikke det i år.

Under alvorlige angrep fra skadedyr må man forsone seg med at avlinger kan slå feil. Johanna sier at biologiske bekjempningsmidler fungerer bra, men de kunne ikke forhindre at rosenkålen ble ødelagt det året. Å se avlingen bli spist opp av insekter samtidig som man vet at det finnes kjemikalier som ville satt en stopper for angrepet, krever fasthet i troen. Mange

av økologene har den fordel at de driver allsidig. Dermed har de flere ben å stå på dersom en avling skulle bli ødelagt. Rolf gir uttrykk for en avslappet holdning til skadedyrsproblematikken:

R: (...) Insekter ødelegger jo mye, mange ganger, men en må jo selge det som blir igjen, etter at insektene har spist til de er mette.

T: Kan ikke det være litt frustrerende?

R: Nei, he-he-he! En må ta det som det kommer!

Rolf var alene om å ta så lett på det blant mine informanter, men han eksemplifiserer en holdning som er grunnleggende for det økologiske jordbruket: Det *skal* drives på en skånsom måte. Det er galt å forsøke å tukte naturen med kjemiske midler – da må mennesket heller godta lavere avkastning på arbeidet sitt.

Økende biologisk mangfold på gården behøver ikke å innebære problemer. Christine fortalte entusiastisk om hvordan naturen livnet til igjen etter at hun begynte å drive økologisk. Nærområdene har fått et rikt fugleliv som andre bønder legger merke til når de kommer på besøk. Hun opplevde også en kraftig vekst i paddebestanden:

*På en fuktig sommerkveld så er det... 200 paddar på gårdsplassen...
(...) og det har vi ikke hatt den gangen... vi strødde jo ganske mye sneglekalk rundt alle jordekantene for å holde sneglene unna, og da strøk de sikkert med.*

Padder lever av snegler og insekter, og er dermed å regne som nytte dyr for jordbruket. Mens Christine og mannen drev konvensjonelt, hadde de ikke råd til å la paddene inngå i skadedyrbekjempelsen. I stedet brukte de sneglekalk. Paddene glimret med sitt fravær, enten fordi sneglekalken tok livet av dem, eller fordi de ikke kunne finne mat. For Christine blir økningen i dyrestandene et bevis på at hennes nåværende drift er mer miljøvennlig. Det gir motivasjon til å holde ut de lange timene som går med til å bekjempe ugraset med Debiogodkjente metoder.

Jonas har en parallell historie om utviklingen på sin gård. Det er meitemarken, jordforbedrer nummer én, som spiller hovedrollen:

J: Jeg husker jo fra da jeg var liten... og vi dreiv og for eksempel tok opp poteter, eller vi pløyde (...) Når vi hadde kjørt potetmaskin, så kunne den vollen som

lå der da med poteter og greier; den var (...) altså strødd med meitemark. Ja. Masse, masse meitemark. (...) I 70-tallet og oppover mot da jeg begynte å legge om, så fantes det ikke mark. Jeg så aldri mark. Nå (...) etter den perioden fra niogåtti til nå da, så nå begynner det å bli mark i jorda igjen her.

T: Så da er det bedring?

*J: Det er... det er **stor** bedring. Så jeg var glad jeg ikke var fisker og skulle ha meitemark den gangen, for det var... håbløst å finne.*

Jonas' tidlige opplevelser var knyttet til jordbruket slik det ble drevet før kunstgjødsel, sprøytemidler og tunge maskiner for alvor gjorde sitt inntog. Meitemarken fantes overalt og i store mengder. For jordfruktbarheten er den viktig på to måter: For det første får organisk materiale gjennom markens fordøyelseskanal en form som gjør at planter og mikroorganismer kan nyttiggjøre seg næringsstoffene. For det andre bringer marken luft ned i jorda gjennom gangene den graver. Ettersom den tekniske utviklingen gikk sin gang, forsvant meitemarken fra stadig større deler av gården til Jonas. Dette skyldtes antagelig marktrykket fra tunge maskiner, kombinert med endringer i miljøet på grunn av bruk av sprøytemidler og kunstgjødsel. Etter at Jonas nå har drevet økologisk i bortimot femten år, begynner meitemarken å komme tilbake. Han tar det som et bevis på at helsetilstanden til naturen han kultiverer, er i ferd med å bedres.

Produktkvalitet

Antropologen Mary Douglas hevder at "rent" og "urent" er grunnleggende tanke kategorier som bidrar til å opprettholde kulturelle systemer. Med utgangspunkt i analyse av bl.a. kostholdsreglene i tredje Mosebok, viser Douglas hvordan utskillelsesmekanismenes sentrale mål er å holde ulike klasser av ting atskilt. Ved å unngå sammenblanding sikres den kulturelle orden. Douglas argumenterer for at skitt og urenheter forutsetter system: Skitt er et biprodukt av systematisk klassifisering, ettersom klassifisering blant annet består av å avvise upassende elementer (Douglas, 1994, s. 36).

Det kan argumenteres for at diskursen om økologisk jordbruk i stor grad handler om å skille godt fra dårlig, riktig fra galt, rent fra forurenset/skittent. Hva som er på feil plass, og som dermed i følge Douglas er å regne som "dirt," kommer an på øyet som ser: "There is no such thing as absolute dirt: it exists in the eye of the beholder." (ibid: s. 2) Økologen vil legge

vekt på det skitne ved forurensning av matvarer, vann og jord. Den konvensjonelle bonde vil kanskje være mer opptatt av ugress og skadedyr som urenheter i forhold til de normer som råder innen konvensjonelt jordbruk.

I debatten om produktkvalitet gjør tanker om renhet og forurensning seg i særlig grad gjeldende. Tilhengerne av økologisk jordbruk mener at økologisk mat er sunnere og har bedre smak, mens motstanderne hevder at den eneste signifikante forskjellen er at økologisk mat har en vesentlig høyere pris.

Det er forholdsvis enkelt å påvise sprøytemiddelrester i grønnsaker. I melk har det ifølge Johanna vært vanskeligere å finne forskjeller mellom økologisk og konvensjonell vare. Sammen med Nils driver hun et geitebruk i ei fjellbygd på Østlandet, og Johanna er derfor særlig opptatt av kvaliteten på melka. Hun har stor tro på at råvarer som ikke er blitt presset fram i et unaturlig tempo, er bedre:

Når man analyserer økologisk og konvensjonell mjølk så sier de at det er jo helt likt... men jeg er ikke helt sikker på det allikevel. Jeg tror det har noe med dyrehelse å gjøre, f.eks. At i økologisk drift krever vi ikke like intens produksjon som det konvensjonelle. Og det er mye mulig at friske dyr kanskje produserer et godt råstoff da, uten at man kan peke direkte på det... kanskje det er fravær av stress... som er viktig...

T: Men produktkvalitet; tenker du da på smak og sånn eller tenker du på at det er reint uten... uten noe gifter eller...

J: Ja, det er vel egentlig både óg det. (...) Så vidt vi kan kontrollere, så er det ikke spor av (...) noe kjemisk. Og i tillegg så er det kanskje sporstoffer som man ikke kan få analysert.

Johanna mener det kan være en sammenheng mellom hvor hardt dyrene drives, og hvilken kvalitet produktene får. Husdyra har det bedre ved at de ikke stresses til å produsere i et tempo som medfører helseproblemer. Produktene menneskene skal spise, blir bedre både når det gjelder smak og næringsverdi. For de ”troende” medfører den økologiske driftsmåten altså en form for dobbel renhet: Samvittigheten til bonden – og kunden – forblir ”ren” ut fra en overbevisning om at dyrene og jorda har det bra. Produksjonsmetoden sørger også for ”rene” produkter uten spor av sprøytemiddelrester eller annen forurensning. At vitenskapen ennå ikke fullt ut klarer å påvise forskjellene mellom konvensjonelle og økologiske varer, er ikke

avgjørende for opprettholdelsen av kategoriene. Historien har vist at vitenskapen begår feil, og at det som oppfattes som et framskritt i dag, kan vise seg å bli et problem i morgen.

Enkelte sammenliknende kostholdsforsøk er gjort, men i en skala som ikke gir dekning for bastante konklusjoner. Det er et faktum at visse grupper allergikere tåler økologisk mat bedre. Det er påvist høyere innhold av visse antioksidanter i økologiske grønnsaker, og høyere innhold av fettløselige vitaminer og omega3-fettsyrer i animalske produkter. Det er altså mye som tyder på at økologisk mat kan være sunnere (Holmboe-Ottesen, 2004).

Innen det biodynamiske jordbruket er det utviklet metoder som kan vise strukturelle forskjeller mellom vekster som er dyrket på forskjellig måte. Den mest kjente er kopperkloridkrystallasjonsmetoden. Det vil føre for langt å beskrive den i detalj, men kort fortalt brukes den til å påvise at saft fra planter som er dyrket biodynamisk, har andre egenskaper enn saft fra konvensjonelle planter (Grepperud og Mohr, 1985). Hva dette betyr for plantens ernæringsverdi, er omstridt. Biodynamikerne er svært opptatt av matvarekvalitet, og tar resultatene som et tegn på egen metodes overlegenhet. I resten av jordbruksmiljøet trekker man på skuldrene.

Naturlig nok er bønder som driver foredling og direkte salg spesielt opptatt av produktkvalitet. De som hadde utviklet noe eget fra rene råvarer, var svært stolte av dette. Å delta på markedsdager o.l. ble framholdt som en sosialt givende bieffekt. Under slike tilstelninger kan man selge produkter og få positive tilbakemeldinger. Dessuten gir det mulighet til å få fram informasjon om økologisk jordbruk til mannen i gata.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg gitt et innblikk i tendenser som står sentralt for bøndenes motivasjon for å drive økologisk. Driftsformen gir positive opplevelser på ulike nivåer. Mest iøynefallende er endringene som skjer i jorda og naturen rundt gården, når arter som hadde forsvunnet, vender tilbake. Dette kan utgjøre et problem så vel som en ressurs eller en glede. I økologisk jordbruk ses økt artsmangfold i de fleste tilfelle som et tegn på at man i større grad driver på naturens premisser, på en mer miljøvennlig måte enn konvensjonelle monokulturer.

De agronomiske utfordringene er en viktig motiverende faktor. Problemer som lett lar seg løse i et konvensjonelt driftsopplegg, kan kreve mye arbeid og hodebry for en økobonde. Slik jeg tolker det, er en klar overbevisning om at det etiske fundamentet for økologisk jordbruk er

riktig og viktig, avgjørende for å opprettholde driftsformen. Økobøndene kan sies å utgjøre en agronomisk elite som avviker fra minste motstands vei (benevnes ofte ”rasjonell” eller ”effektiv” i den konvensjonelle diskursen) av grunner som for flertallet i næringen ikke har spesiell betydning. Økobøndene føler dessuten stolthet over produktene sine. De anser dem for å være bedre både for gane og helse enn de det konvensjonelle landbruket bringer til torgs.

Flere gir uttrykk for en generelt positiv følelse i forhold til driftsformen/livsprosjektet de har valgt. Jonas oppsummerer hvorfor han driver økologisk i dag:

*Som økobonde så har du følelsen av at du gjør noe **riktig**. Det er vel det vesentligste, for mitt vedkommende i alle fall.*

Johanna gir uttrykk for de samme tankene:

Det er nok fordi det er riktig vil jeg tru. (...) Det er ideen bak den økologiske drifta da, som nytter egne ressurser i eget gardsbruk og... i relativt liten grad har innkjøpte driftsmidler.

For mine informanter oppleves jordbruket meningsfullt og riktig når hensynet til matjorda, dyrene og miljøet kommer foran kravet om størst mulig profitt. Det handler om å føle moralsk ansvar for naturen man lever av, og å handle i overensstemmelse med denne overbevisningen.

De senere år har økende anerkjennelse styrket troen på at verdiene som ligger under er riktige, og at de kommer til å få økt tilslutning, i jordbruket som i resten av samfunnet. Spredningen av det økologiske tankegodset skjer imidlertid langsomt, og avhenger av faktorer som bøndene har liten innflytelse over. Mot slutten av oppgaven vil jeg gi et innblikk i hvordan noen av disse faktorene har vært og er med på å forme det økologiske jordbruket. Først vil jeg imidlertid gå inn på hvordan økologene oppfatter seg selv i forhold til omverdenen, og foreta en analyse av det jeg vil kalle en økologisk identitet.

ØKOLOGISK IDENTITET

Det økologiske jordbrukets historie i Norge handlet lenge om å være i opposisjon til en konservativ majoritet på feltet, og økologene har kunnet definere seg selv i relasjon til de konvensjonelle. De unge bymenneskene som flyttet på landet på 70-tallet, brakte med seg et verdensbilde og et sett prioriteringer som i stor grad avvek fra de som rådde i den tradisjonelle bondekulturen. De foreskrev dessuten dyrkingsprinsipper som gikk stikk i strid med det som var blitt vanlig. Konflikten som fulgte hadde både en rent agronomisk og en kulturell side. Den svenske etnologen Anders Salomonsson beskriver situasjonen:

”Det gamla jordbruket, med dess hänsynstagande till ekologisk balans hade glömts bort, hävdade de självutnämnda experterna från staden. Det er naturligt at bönderna med misstenksamhet och tvekan betraktade denna innblandning i deras arbete, en inblandning som ifrågasatte bondens förmåga at själv bedöma hur jorden bör brukas” (Salomonsson, 1994, s. 88).

Utover på 80-og 90-tallet begynte flere konvensjonelle bønder å drive økologisk. Disse var ikke fremmede i bygda på samme måte som de radikale innflytterne på 70-tallet. Når de bestemte seg for å legge om, sluttet de seg til en minoritet i bondesamfunnet, med delmål som avvek fra flertallets. Å gjennomføre en omlegging er vel fortsatt det nærmeste man kommer en ”overgangsrite” i norsk jordbruk: Utførelsen av bestemte handlinger medfører endring i status og identitet.

Driftsformene er ikke statiske størrelser. Både konvensjonelt og økologisk jordbruk har endret seg siden 70-tallet. Det vanlige jordbruket er blitt ”grønnere,” uten at man har tatt noe grunnleggende oppgjør med et driftsparadigme som etter manges syn ikke er bærekraftig. Det økologiske jordbruket har på sin side opplevd vekst og økende aksept. Staten har kommet inn som en dominerende premissleverandør på et felt som tidligere var uavhengige idealisters domene. Alternativbøndernes visjoner om et annerledes samfunn er kommet i bakgrunnen. I sitt daglige virke er mange økologer tettere integrert i ressursløsende strukturer enn de anser som ideelt.

Økologene bruker sjelden negativt ladde ord om konvensjonelle yrkesfellers praksis. Den konfronterende linja mot ”industrijordbruket” ble forlatt på 80-tallet. I dag drives kritikk på en forsiktig måte. Man er raskt ute med å rose miljøvennlige tiltak innenfor det konvensjonelle

jordbruket og oppmuntre til videre ”grønning.” Samtidig er økobøndene opptatte av at det er reell forskjell på driftsmåtene, og at den ikke må underkommuniseres. Det er et dilemma å på den ene siden kjempe for økologisk jordbruks egenart, og på den andre bidra til løsninger på det konvensjonelle landbrukets problemer. Økologenes ønske om å bidra er dessuten ikke alltid blitt mottatt positivt: ”Balansegangen vanskeligjøres dessverre av negative holdninger fra det etablerte landbruket,” skriver *Jordvett* i 1990 (*Jordvett* 2/90). Økologene har alltid måttet kjempe mot oppfatningen at deres form for jordbruk kan tolereres som en form for ”binæring” til den konvensjonelle og ”seriøse” delen av næringen (Ibid.).

Økobøndene mener de driver et landbruk som er mer *naturlig* enn det konvensjonelle. De tar ikke i bruk det de ser på som snarveier og enkle løsninger, men jobber ut fra tanken om at et riktig og naturlig jordbruk bør drives med basis i lokale ressurser og det økologiske samspillet mellom planter, dyr og jord. At dette er bedre enn å drive med import av kunstgjødsel og gift, tas i stor grad for gitt, og utgjør en grunnstein i de fleste økologers verdensanskuelse. Pr. i dag er det Debiogodkjenningen som markerer skillet mellom økologiske og konvensjonelle bønder. Alle økobønder er ikke like fornøyde med Debio, verken når det gjelder regelverkets innhold, de byråkratiske prosedyrene eller den rollen organisasjonen har fått de senere år. Likevel er det utbredt enighet om at Debiomerkingen fortsatt er en brukbar måte å markere forskjellen mellom økologisk og konvensjonelt landbruk på, og en viktig forutsetning for å opprettholde forbrukernes tillit. I følgende avsnitt vil jeg gå nærmere inn på hvordan økobøndene forholder seg til den ikke-godkjente majoritet i næringen.

Tre fundamentalister og en pragmatiker

Noe av det som overrasket meg under intervjuene, var den aksepterende holdning økologene viste det konvensjonelle jordbruket. Jeg hadde en oppfatning av at økobønder og konvensjonelle bærer på klart motstridende virkelighetsoppfatninger og verdisyn, og at konflikt ville prege forholdet til ”de andre.” Noen av informantene har en karriere som konvensjonalister bak seg, mens andre ikke har praktisert annet enn alternativt jordbruk. Uavhengig av dette, gav de aller fleste uttrykk for forståelse for at det konvensjonelle jordbruket befinner seg i en vanskelig situasjon, at de fleste bønder gjør sitt beste, osv. For å få fram et mer personlig forhold til den dominerende driftsmåten, spurte jeg om de kunne

tenke seg å drive konvensjonelt selv. Jeg antok at et slikt personlig spørsmål ville besvares på en måte som ikke nødvendigvis var bundet av politisk korrekt aksept.

Kristian har utdanning fra Landbrukshøyskolen og kjenner tankegangen i det konvensjonelle landbruksmiljøet. Han hadde ikke vært involvert i praktisk jordbruk før han via make kom til gården han driver på andre halvdel av 80-tallet. Han sier det slik:

Når vi kom (...) så var det naturligvis en konvensjonell gard... men (...) tanken på å fortsette konvensjonell drift eksisterte jo ikke.(...) Jeg er veldig klar over at det ville være umulig for oss å drive konvensjonelt. (...) For det, det skulle jeg se som så destruktivt for det jeg liksom tror på som en framtid, om jeg skulle være nødt til å bruke en masse sprøytemidler og...

Kristian og kona drev gården konvensjonelt det første året etter at de kom, fordi selve flytteprosessen krevde så mye at jordbruket måtte drives på enkleste måte. I denne fasen fikk de hjelp av konas onkel, som tidligere hadde drevet gården ensidig med korn og poteter. Det var en selvfølge at de skulle legge om så fort som mulig. Kristian holder bærekraft og miljøvern høyt. Det konvensjonelle landbruket innebærer for ham noe som står i tydelig motsetning til disse verdiene. Han ville heller lagt ned gårdsdriften enn å jobbe på en måte han mener ikke lar seg forsvare etisk.

Johanna og Nils har som nevnt utdanning fra vanlig landbruksskole og drev konvensjonelt i en del år før de la om. På spørsmål om de kunne tenke seg å drive konvensjonelt igjen dersom rammebetingelsene ble endret, svarer de slik:

N: Nei! Ånei. Da hadde vi slutta.

J: Nei. Vi gjør ikke det. Ja, for du vet at hvis rammebetingelsene endrer seg... jeg holdt på å si de kan jo nesten ikke det. For det at naturen ligger der og vi driver ut i fra naturens...

T: Ja, jeg tenker helt sånn hypotetisk jeg...

N: Ja, jeg skjønner det, men vi hadde ikke gjort det.(...) Da hadde jeg heller finni meg noe annet å gjøre.

Nils viser som Kristian en kompromissløst negativ holdning til tanken på å drive konvensjonelt igjen - uansett utvikling av rammebetingelsene. Tidligere var det konvensjonelle jordbruket bra nok for dem. Gjennom år med tanke og handling er imidlertid

den økologiske identiteten smidd sterk, og de har ikke mye til overs for metodene de brukte før.

Joar og Monika overtok en større gård på flatbygdene i 1994. De hadde jobbet i det alternative landbruket i mange år før de fikk muligheten til å skaffe eget bruk. De tok over etter Monikas onkel, som kun hadde dyrket korn, og gikk straks i gang med å legge om til biodynamisk drift. Da jeg spurte om det kunne være aktuelt å drive konvensjonelt, resonnererte de slik:

J: Nei, ikke konvensjonelt. Det er klart.

M: Hm. Nei... Det er mange måter å drive konvensjonelt på ...

J: Ja ja ja; det er mange som er fli... som driver bra også... Jeg har aldri tenkt på at det var en aktuell...

T: Aldri sett det som en mulighet, liksom?

J: Nei. Aldri.

Monika er åpen for at det går an å drive mer eller mindre ”bra” også innenfor rammene av det konvensjonelle paradigmet. Joar ser poenget, men det endrer ikke på det faktum at han personlig aldri har sett det som aktuelt å drive på den måten. Joar og Monika kom tidlig i kontakt med det alternative jordbruket, og fant en arena for et liv i tråd med verdiene de tror på. De har aldri drevet konvensjonelt, og de har lyktes godt med det biodynamiske jordbruket. Det er ingen grunn til at de skulle vurdere å gå over til en driftsform hvis verdigrunnlag de ikke støtter.

Informantene som uttaler seg ovenfor har en sterk ideologisk overbevisning som gjør at de ikke kan tenke seg å drive på en måte de anser som uforsvarlig. Skillet mellom ”ren” og ”uren” driftsform synes å være glassklar. Å kunne drive økologisk/biodynamisk er avgjørende for deres interesse for å drive jordbruk overhodet.

Ingen av disse informantene var født til å bli bønder, men er blitt jordbrukere i voksen alder fordi de har ønsket det. Gunnar har derimot overtatt etter faren sin. Han er opptatt av miljøvern, og deltok i en studiering om biodynamisk jordbruk allerede på 70-tallet. Likevel drev han konvensjonelt til utpå 90-tallet. Han har en mindre bastant holdning til spørsmålet om det kunne være aktuelt å drive konvensjonelt igjen:

Det er klart når du (...) begynner å få en del motgang og... he-he! (...)

Konvensjonelt landbruk sånn som jeg ser på det, så er det nesten bare

traktorkjøring... Du har liksom ting å sette inn: hvis det blir sånn og sånn; får de og de problemene, så gjør du slik og sånn. Det kan du ikke gjøre i økologisk landbruk, da... Har du naturen i mot deg da, så er det ikke så veldig mye du kan sette i mot, liksom. Når du kommer ut for sånne ting, da kan det være at du... ja, at sånne betraktninger kommer på banen selvfølgelig, men jeg veit nok ikke... Jeg trur ikke det at vi vil gjøre det. (...) Hvis det blir skikkelige økonomiske problemer (...) da må en kanskje vurdere det, du skal jo... du skal jo ha et levebrød også, du kan ikke leve bare av idealisme... du må ha noe økonomisk igjen for det (...) vi kan ikke melde oss ut av samfunnet på noen måte.

I gode år er ikke forskjellen mellom konvensjonell og økologisk avling så stor. Av og til oppstår imidlertid problemer som medfører vesentlig lavere avling for de som driver økologisk. Å måtte avfinne seg med at problemer som lar seg løse med konvensjonelle driftsmidler, fører til alvorlig avlingssvikt, setter som nevnt mang en nybakt økolog på harde mentale prøver. Gunnar holder opp et krav om økonomisk uttelling mot det å ”melde seg ut av samfunnet.” Alternativbøndene som flyttet på landet for å drive sjølberging, representerer en del av det økologiske jordbrukets historie Gunnar vil distansere seg fra. Han vil ikke bli assosiert med den idealistiske svermeren uten kontakt med omverdenen. Han er pragmatisk når det gjelder spørsmålet om å gå tilbake til konvensjonell drift. Som framtidsutsiktene er nå, er det lite sannsynlig at det blir aktuelt å reversere omleggingen, men han holder muligheten åpen dersom de økonomiske rammevilkårene skulle gjøre økologisk drift til et rent idealistisk prosjekt. Det er viktigere å få et levebrød ut av gården enn å holde på en bestemt driftsform. Jeg tror dette har sammenheng med at han er født inn i landbruket og har overtatt slektsgården. Tilknytningen blir sterkere enn for dem som er blitt bønder som følge av et mindre opplagt valg.

Den pragmatiske holdningen Gunnar gir uttrykk for, er utbredt blant nykommerne i det økologiske jordbruket. I følge en kilde i Debio er mange av dem flinke konvensjonelle bønder som ser at en omlegging ikke nødvendigvis går ut over økonomien. De er bærere av tradisjonelle verdier, og ville ikke lagt om dersom det ikke hadde vært for tilskudd og det faktum at driftsformen har fått høyere status. Kristian kommenterer hva den økonomiske støtten har betydd:

”Det gjør jo at også bønder som ikke ser at dom vil leva i en helt idealistverden, men som kanskje mer... dom vil fortsatt ha råd til å ha både TV og video og Mercedes, kanskje kan legga om til økologisk i alle fall.”

Idealismen som tidligere var en avgjørende forutsetning for å drive økologisk, utfordres av andre motiver som er kommet til etter at staten begynte å stimulere til omlegging. Hvilke følger dette får for det økologiske jordbruket, vil jeg komme tilbake til mot slutten av oppgaven. Først vil jeg imidlertid beskrive noen andre aspekter ved de økologiske jordbrukernes egenart.

Solidaritet med de konvensjonelle, refleksjon rundt egen driftsform

Flere av informantene understreker at på tross av forskjeller i jordbruksfilosofi og verdigrunnlag, er det mer som knytter bønder i Norge sammen enn som skiller dem fra hverandre. Man har følelsen av å sitte i samme båt, og at den er i dårlig forfatning. Det legges i gjennomsnitt ned 8-9 gårder i Norge hver dag (*Ren Mat* 4/2003). Det sosiale miljøet knyttet til næringen svekkes, forståelsen for jordbrukets behov i resten av befolkningen likeså. Den økologiske delen av jordbruket er dog i en noe bedre posisjon enn den konvensjonelle. Det er tross alt et prosjekt i framgang. De økologiske gårdene blir flere, prosentvis og i absolutte tall. Økologiske varer tar markedsandeler, om enn saktere enn mange hadde håpet. Stortingets målsetning om 10 % økologisk areal innen 2010 bærer bud om at myndighetene synes å ønske det økologiske jordbruket i større grad enn det konvensjonelle. Økologene har operert i en nisje i mange år, og er vant til å tenke på en måte som i dag holdes fram som et ideal også for mer tradisjonsbundne deler av næringen. Dette bidrar til å omgi det økologiske jordbruket med en optimistisk ånd: ”Som økologisk gårdbruker er du med på den eneste delen av norsk landbruk hvor utviklingen faktisk peker oppover,” som en bonde intervjuet i *Ren Mat* uttrykte det (*Ren Mat* 7/2003). Det er lite som tyder på at spørsmålet som ble drøftet i forrige avsnitt vil bli aktuelt for mine informanter med det første. At de fleste av dem ikke kunne tenke seg å drive konvensjonelt, innebærer imidlertid ikke noen generelt negativ holdning til driftsformen og dens utøvere. Det er vanskelig å vite hvordan framtida vil bli, og i dagens situasjon er det viktigere å samles om det som forener, enn å insistere på forskjellene:

Man skiller jo ikke mellom de som driver økologisk og de som driver med kunstgjødsel. (...) Man har jo mer felles enn... enn det som skiller. Helt klart. (...) Vi er jo alle avhengige av at det eksisterer et jordbruk (...) et jordbruksmiljø her i landet, og det at det da... nødvendigvis må være bare en liten del som er økologisk så lenge det er så få forbrukere som vil ha det, det er jo det som regulerer hvor mye som blir dyrket økologisk; så lenge (...) må vi da i høy grad også være med å si "ja" til kunstgjødseljordbruket.

Bjørn vektlegger behovet for samhörighet; at bønder uansett driftsform trenger et miljø, og at man har mange interesser felles. Så lenge det økologiske markedet forblir lite, kan ikke økobøndene gjøre annet enn å støtte den konvensjonelle delen av næringen. Noen konvensjonalister er dessuten mer bevisste enn andre, og ivaretar verdier det økologiske landbruket setter høyt:

Det er jo mange som sier at man driver konvensjonelt men som allikevel... gjør et arbeid som er mere verdifullt... landbruksmessig... men også ovenfor dyr (...) som prøver å ivareta kvaliteter... selv om de driver konvensjonelt.

Monika mener det er mulig å ivareta kvaliteter selv om man driver konvensjonelt – det finnes gråtoner mellom svart og hvitt. Bøndene hun snakker om, identifiserer seg med deler av det økologiske landbrukets verdigrunnlag, men ønsker ikke å binde seg i forhold til en spesifikk driftsmåte og et detaljert regelverk. Frykt for å skille seg ut fra majoriteten i bygda kan også spille inn.

En Debiogodkjenning er dessuten ikke noe bevis på en fullt ut bærekraftig driftsmåte. Kristian mener at Debiojordbruket¹⁴ ikke representerer noen endelig løsning, men et skritt i riktig retning:

Debiosertifisering, det er jo bare det at hvis jeg (...) i min søken etter en produksjonsmetode da, havner i nærheten der, så kan jeg takket være at det finnes en standardisert sertifisering, (...) kanskje jeg kan få noen litt bedre økonomi i det jeg driver (...) men på mange områder så kan jeg jo ha veldig dårlig drift sett i et langsiktig perspektiv... det sier jo ingenting om hva... Hvordan er mitt energiforbruk?

¹⁴ Betegnelse for det alternative jordbrukets "minste felles multiplum." Oppfyller regelverkets krav, men forsøker ikke å gjøre mer enn det som er nødvendig for å bli godkjent.

Bruker jeg fornybar energi eller bruker jeg ikke-fornybar energi? Det ligger jo ingenting i Debios sertifisering som går på det f.eks.

Kristian påpeker at vesentlige miljømessige faktorer *ikke* omfattes av Debioreglene. Etersom Debio er blitt redusert til kontrollorgan for Landbruksdepartementet, har organisasjonen liten innflytelse der nye regler foreslås og vedtas. Det skjer i regi av EU, med IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements) som rådgivende organ. Ifølge en kilde i Debio snakkes det om å innføre tilleggsmerker som for eksempel ”kortreist mat” for at sertifisering og merking skal omfatte faktorer av den typen Kristian etterlyser. Foreløpig må imidlertid bønder og forbrukere godta at Debiomerkingen omfatter et mindre antall variabler.

Konvensjonalister flest vil neppe gå med på at de driver på en måte som ikke er etisk forsvarlig. De fleste gjør så godt de kan, innenfor rammebetingelsene som marked og styresmakter setter, og ser ingen grunn til å forandre sitt jordbruk. Kristian er en av svært få som driver økologisk i regionen han bor i. Han betegner selv bygda som meget konservativ. Det er allment kjent at han driver økologisk, og han treffer av og til konvensjonelle bønder som gir uttrykk for det han mener er en gjengs oppfatning:

K: Det hender at dom jeg kjenner litt godt kan komme og si ”jammen hva er det for feil med det vi driver med, det har jo vært bra hittil, (...) hvorfor skulle ikke det være bra nå lengre?” Og... dom fleste kjenner jo yrkesstolthet over at dom får til bra avlinger, flotte åkre... noe annet er usikkert. Om det ikke er direkte truende, så er det usikkerhet. (...) Det gjør jo også at man har jo liksom ingen... ingen lengt etter å forandre (...).

Bonden Kristian gir et bilde av er den dyktige konvensjonalist som har vært med å nå målene styresmaktene har satt opp for jordbruket. Han er stolt over det han får til, og forstår ikke hvorfor driftsmåten han har blitt opplært i, plutselig ikke skulle holde mål. Velkjente metoder gir trygghet. Å velge en vanskeligere driftsmåte som beviselig fører til lavere avlinger, blir uforståelig for slike bønder. Økologene må akseptere at de etiske føringer som ligger til grunn for deres jordbruk, bare langsomt vinner gjenklang blant konvensjonelle kolleger.

Informantene gir uttrykk for en lite dogmatisk holdning til dem som ikke er med i det gode selskap. Konflikten i virkelighetsoppfatning tones ned. Dette representerer en annen holdning

enn alternativbøndene stod for på 70-tallet. For mange av dem var det viktig å ri prinsipper og ikke gå av veien for å provosere de innfødte (Richardson, 2000). Denne utviklingen kan tolkes som et resultat av at det økologiske jordbruket har fått større selvtillit og en fast identitet. Grensemarkering er ikke like viktig som før. Gjennom stadig større utbredelse er det økologiske jordbruket dessuten de facto normalisert.

Mine informanter har vært med i det alternative jordbruket siden før denne utviklingen skjøt fart. De bærer på historier om å skille seg ut og være på siden av det normale. I følgende avsnitt vil jeg gå nærmere inn på hvordan de har opplevd å være omgitt av en skeptisk og iakttagende omverden.

Å skille seg ut

Historikeren Kerstin Sundberg skriver at individets oppfatning av seg selv ofte henger sammen med hvilket bilde andre har – eller rettere sagt, hvordan individet oppfatter den andres bilde av seg:

”Det är när vi ser på varandra, även under ett kort ögonblick, som vår syn på varandra barmhärtigt eller obarmhärtigt avslöjas. När vi möts i kommunikation med ”den andra” formar vi vår självbild” (Sundberg, 1994, s. 36).

Bjørn fokuserte på likhet og interessefellesskap i jordbruket. Det kan ikke sies at økologene er blitt møtt med tilsvarende holdning fra det konvensjonelle miljøet. Å skille seg ut i det relativt homogene og gjennomsluktige sosiale landskap som preger mange norske bygder, har vært kostbart for mange. De fleste vil tenke seg nøye om før de med vitende og vilje stiller seg lagelig til for hugg fra ”bygdedyret.” Økologene har ofte måttet lete utenfor hjembygda for å finne meningsfeller. I det daglige har de vært omgitt av motstandere som har vært opptatt av å forsvare vedtatte normer og sannheter mot utfordreren. De fleste økologiske bønder har opplevd at det å legge om en gård også handler om å våge å stikke seg merkbart ut fra majoriteten i bygda.

Jordbrukets arbeid og resultater ligger åpent i landskapet. Alle kan se hva naboen eller de som bor på den andre siden av dalen, holder på med. Den danske antropologen Perle Møhl viser i sin studie ”Village voices” hvordan menneskets bruk av landskapet inngår i bygdas

kommunikasjonssystem. Tegnene man etterlater seg, leses og tolkes av andre. Folk er bevisste dette spillet og tilpasser sin atferd. De som mestrer det, etterlater tegn i landskapet som samsvarer med landsbyens eller bygdas normer. En nitidig opplagt vedstabel legges for eksempel merke til og komplimenteres, men om den er lagt rett ved hovedveien slik at alle er nødt til å se den, blir opphavsmannen tillagt et ønske om å ville "vise seg." Møhls studie henter empiri fra den franske landsbygda, men de samme mekanismene gjør seg gjeldende i Norge. Johanna antyder at arealene deres "leses" av andre:

Ja, man vet jo aldri (...) hvordan andre ser på arealene våre. Kanskje de synes det er mye ugras, men... de er smakelige og... det er jo føreheter det óg.

Johanna og Nils har et avslappet forhold til ugras. Et trent øye ser det, og Johanna er klar over at en liberal holdning på dette punktet ikke samsvarer med majoritetens ideer om god agronomi. Hun forsvarer egen praksis ved å henvise til at også ugraset har verdi som fôr, at dyra liker det. En konvensjonell nabobonde vil kunne knytte ugraset til at Nils og Johanna driver økologisk, og slutte seg til at driftsformen ikke evner å bekjempe uønskede vekster på en effektiv måte.

På en del områder organiserer Kristian jordbruket på en måte som strider mot det som er gjengs blant sambygdingene:

(...) Når vi begynte å bruke vårpløying her i stedet for høstpløying, så sa jo eldre folk at "næmmen det går ikke, dere kommer til å få sånne tørkeproblem." Men (...) jeg kan ikke registrere at jeg har hatt lågere avling på vårpløying enn høstpløying; heller motsatt, så... men altså, fortsatt, alle bønder heromkring, dom sier jo at man kan ikke vårpløye, for da tørker det ut.

Innen økologisk jordbruk oppfordrer man til å vårpløye fordi det fører til mindre erosjon. På hellende arealer kan tap av matjord og utvasking av næringsstoffer bli et betydelig problem. Mange økologer ser på naken jord som en unaturlig tilstand man bør unngå over lengre perioder. I det konservative området Kristian bor er ikke dette god latin. Man pløyer om høsten for å spare tid neste vår, og folk er av den oppfatning at vårpløyd åker gir tørkeproblemer på forsommeren. Kristian ville ikke uten videre godta dette. Pløying er en svært synlig aktivitet, og det er ikke usannsynlig at sambygdingene lar det falle noen kommentarer når de ser Kristian ta fram pløgen på "feil" tid av året. Han er klar over at det

han gjør fortløpende blir vurdert i bygda. Her gir han uttrykk for hvordan han oppfatter møtet mellom konvensjonell tro og alternative driftsmåter:

(...) Dom fleste her... dom lever jo i den oppfatningen at avlingene vil bli borte hvis dom ikke bruker kunstgjødsel... og ugresset og insektene og hva det nå er vil ta helt overhånd og spise opp og ødelegge all avling om de ikke sprøyter (...) den oppfatningen har dom. Så er det jo sikkert litt frustrerende at det blir avling hos oss tross for det.

Gården til Kristian er omgitt av konvensjonelle bruk på alle kanter. Gjennom en årrekke har naboene kunnet observere at Kristian gjør ting på sin måte, og at avlingen ikke blir borte av den grunn. Hvordan påvirker det jordbruksmessige avviket hans det sosiale forholdet til sambygdingene? Kristian resonnerer:

Jeg tror det er liksom tøffere for dom som er født og oppvokst her... å stikke ut og gjøre ting annerledes... altså vi... folk har akseptert det uten å på noen måte å ta avstand fra oss. (...) Men jeg har ikke gått og sagt til noen at "jeg synes du er en idiot som ikke kutter ut sprøytinga" (...)

Å komme utenfra gjør ifølge Kristian at man i mindre grad utsettes for sanksjoner om man ønsker å gjøre ting på en annen måte enn det som er vanlig i bygda. Han føler at han og familien er blitt akseptert, selv om naboene muligens føler frustrasjon når de ser at han får åkeren til å vokse selv om han bryter normen.

Varianter av denne historien går igjen blant informantene. Noen har hatt det lettere enn andre fordi de kom utenfra, andre mener de har hatt det lettere fordi de var godt integrert i bygda da de begynte å legge om. De fleste kjenner til andre økologer som har hatt det verre enn dem selv. Jeg traff ikke representanter for disse "andre" under feltarbeidet. Det kan ikke utelukkes at menneskets selektive hukommelse gjorde seg gjeldende når vi kom inn på dette sensitive temaet. Latterliggjøring og baktaling er imidlertid hersketeknikker som mine informanter har førstehånds erfaring med:

Det var en del skepsis... det gikk en del rykter om at vi spredte kunstgjødsel om natta og... fikk høre av og til noe sånne ville historier...

Nils forteller sin versjon av det å bli plassert i en av de klassiske mytene om økologiske bønder. Den går ut på at metodene deres er ineffektive, og at de i stedet for å innrømme det og ta til vettet, tyr til juks i nattens mulm og mørke for å redde avling og ære. Han gir imidlertid uttrykk for at negative holdninger var mer utbredt før:

Det er nok mange som nå... for tjue - femogtjue år sida turte å si noe negativt... De tør ikke i dag, trur jeg. Fordi at det er så anerkjent, og det at staten har involvert seg og sånn. Men det er nok en god del som liker det han Strand (prof. emeritus fra Ås og profilert motstander av økologisk landbruk, min anm.) skriver. Men de tør ikke å gjøre noe særlig mer ut av det. Mens de yngre bøndene, de opplever jeg nok mye mer vidsynthe enn de... mange av de gamle. Det er lettere å få aksept for litt mer allsidighet. Men det er også noe som begynner å særprege flere bønder totalt, det at de må prøve å gjøre ting litt annerledes og litt andre ting enn det som har vært gjort før. Det er mer aksept for det sånn generelt tror jeg, og det tjener jo vi økologiske bønder på.

De positive signalene fra myndigheter og forbrukere er blitt tydelige, og det er få som i dag viser åpenlys motstand mot det økologiske jordbruket. I det hele tatt har økologene få dedikerte motstandere i dag, slik de selv ser det. Den pensjonerte Ås-professoren nevnes av flere, mens hans navn ledsages som regel av spøk og latter ("Jeg kaller'n for eremittus, jeg! He-he!"). Dette tyder på at han ikke oppfattes som en alvorlig trussel. Et par informanter nevnte i forbifarten "forretningsfolk" og "østnorske kornbønder" som motstandere av alternativt landbruk. De kunne i liten grad underbygge hvordan disse gruppene var motstandere av økologisk landbruk, utover deres antatt begrensede forståelse av metaøkonomiske verdier. I dag er det heller slik at tidligere dedikerte motstandere er begynt å interessere seg for den økologiske driftsformen. Gunnar og Ingrid forteller om endring i nærmiljøet:

I: Og sjøl naboen vår, som var veldig i mot når vi skulle legge om og syntes at det var tøysat av oss og sånn, de har begynt å tenk litt i andre baner nå så... det er jo veldig tilfredsstillendes, synes eg...

T: Ja, men de syntes det var noe tøys... og gav uttrykk for det, eller?

G: Ja.

I: De flira nå bak ryggen på oss og sånt...

G: De ble sikkert sagt veldig mye rart bak ryggen vår... he-he-he!

I: Sånn småfliring og spydige bemerkninger og sånn... men nå er de begynt å... nån av de har jo lagt om enkelte jorder og...

I ettertid kan Gunnar le av at det antagelig ble sagt mye rart bak ryggen hans. Han gjorde nok ikke det mens det stod på. Naboens frekkheter kan tolkes som tegn på usikkerhet og uvitenhet, som viste seg i et behov for å utøve sosial kontroll. Antagelig er det med blandede følelser at naboen tar i bruk metoder han latterliggjorde få år tidligere. For Gunnar og Ingrid er dette en bekreftelse på at de gjorde det riktige da de gjennomførte omleggingen, og holdt ut tross den lokale motstanden.

Økobøndene skiller seg fortsatt ut fra majoriteten i bygdene de virker i, men den økende aksept driftsmåten har oppnådd i senere år, har påvirket sambygdingenes reaksjoner. De direkte negative sanksjonene er blitt borte. Dette kan tolkes som at økobøndenens avvikerrolle har fått et nytt innhold: Fra å være en latterliggjort utgruppe er de i dag i større grad blitt inspiratorer for konvensjonelle bønder på jakt etter nye muligheter. Denne utviklingen er av nyere dato, og økologer som har vært med i noen år har som vist ofte hatt en opplevelse av å operere i fiendtlig farvann. Hva er det som har drevet dem til å holde ut? Da jeg systematiserte materialet, viste det seg at mange av informantene gav uttrykk for en holdning som kan bidra til en forklaring.

Individualisme – en dyd av nødvendighet?

Økologene ble i mange år forbundet med en særegen form for estetikk: langt hår, slitte klær og en positiv holdning til hjemmelagde bruks- og pyntegjenstander og gammeldags lavkostnadsteknologi. Alternative verdier, i klar opposisjon til en fundamentalistisk tro på sammenhengen mellom økt levestandard og framskritt (som preget politisk tenkning på etablert høyre- og venstreside), ble tydelig kommunisert.¹⁵ For mange førstegenerasjons økobønder stod opprøret mot konformiteten i forbrukersamfunnet sentralt, og de var på ingen måte ukomfortable med et image som ”annerledes.” Det var viktigere å markere forskjell enn

¹⁵ Fortsatt hviler en særegen estetisk aura over deler av økomiljøet. Når jeg ankom en stasjon på vei til en gård og hadde en avtale om å bli hentet, falt det seg naturlig å henvende seg til mannen i den gamle amazonen, kvinnen med fargerike klær og grønne slagstøvler eller den unge herren med alternativ frisyre og kassebil. Det slo ikke feil.

å søke dialog med bygda (Richardson, 2000). Økobøndene ble som følge av dette ofte oppfattet som en ensartet gruppe, og fordommer og stereotypisering hadde gode vekstvilkår:

”... sa noen at han drev økologisk så tenkte man direkte på en med langt hår og strikkelue og litt sånn en ku og en geit og litt sånn, hva?”

Det er Kristian som gjengir det stereotype bildet av økobonden anno 1980.

At økologene er blitt betraktet som en enhetlig gruppe av omverdenen, betyr ikke at miljøet har vært preget av enighet og harmoni innad. Ulike fraksjoner har stått mot hverandre, og det har ikke vært lett å stable samlende organisasjoner på beina. Nils beskriver gruppa slik han oppfattet den for femten-tjue år siden: ”Den inneholdt alt. He-he-he! Jeg holdt på å si... mer enn alt!”

Under overskriften ”Hva er alternativt jordbruk?” (*Jordvett* 2/83) prøver Arne Øgård likevel å gi en karakteristikk av den alternative jordbruker:

”Denne holdningen som går på det å ikke la seg godvillig dirigere av krav og løfter fra kortsiktig økonomi, er kanskje det viktigste hos en alternativ jordbruker(...) Ved hjelp av egne fornemmelser og fornuft arbeider de seg fram til en selvstendig forståelse.”

Individualismen har vært en ressurs som har bidratt til å løse økologisk landbruk gjennom en vanskelig oppvekst. Entusiasme og sterk vilje har vært en forutsetning for å få det motkulturelle prosjektet alternativt jordbruk var (og til dels er) til å overleve. Bjørn karakteriserer menneskene han har truffet i miljøet opp gjennom årene:

(...) Innen et slikt jordbruk så er det jo nødvendigvis individualister. Det er ikke... det er ikke ”uniformerte mennesker” (...) som kommer innen et økologisk jordbruk, det er jo individualister... enere. Som har... som står for hva de gjør, og som har meninger ut fra seg selv.

At representanter for et slikt individualistisk miljø ble godt synlige i mange av de tradisjonelle bygdene de kom til på 70- og 80-tallet, er ikke vanskelig å forstå.

I dag er det annerledes. Forholdene er tilrettelagte, og man behøver ikke lenger være en ener (eller en særing) for å legge om.

”Enerne” finnes i dag særlig blant biodynamikerne. Bjørn er selv en av dem. Om vanlige økologer er noe skeptiske til enkelte av deres metoder og ideer, nyter denne gruppa som nevnt likevel utbredt respekt for arbeidet sitt. Gårdene er som regel veldrevne og mangfoldige. Biodynamikerne kan sies å utgjøre jordbrukets *crème de la crème*.

Joar og Monika er eksempler på dette. Hovedproduksjonen er korn og melk fra kuer og geiter, men gården er preget av stort mangfold. Ender, høns, killinger og griser skaper liv og røre på tunet. De har stor kjøkkenhage og driver ysteri. I gårdsbutikken selger de ost, pølse og andre foredlede varer. Vakre blomsterbed omkranser det store 1700-tallshuset som befolkes av paret selv og praktikanter fra inn- og utland. Da de kom til gården på begynnelsen av 90-tallet, var den et forfallent og ensidig konvensjonelt kornbruk. Folk i lokalmiljøet spøkte med at de burde fått betalt for å overta.

Jeg ble nysgjerrig på hvordan de hadde gått fram for å få til metamorfosen, og spurte om de hadde satt i gang etter biodynamiske regler med en gang:

M: Ha-ha-ha! Etter biologisk-dynamiske regler... De reglene var ikke så veldig viktige.

J: Nei. Og for å si det slik: Vi gjør hva vi synes som er riktig... og det er jo... har vist seg at det er en del ting som vi har til felles med de biologisk-dynamiske regler som Debio godkjenner, da. Men det er ikke derfor vi driver biologisk-dynamisk. Så det er ikke de reglene som... som...

T: Som styrer...

*J: Nei. For vi synes at sånn og sånn skal vi gjøre det... eller **der** kan det være fint å gjøre det **slik**... så prøver vi å gjøre det. Også ser vi ikke på regler og paragrafer. Så vi... vi går andre veier.*

Monika fikk seg en god latter da intervjueren kom i skade for å bruke ordet ”regler.” Denslags hadde tydeligvis lite med hennes jordbruk å gjøre. Joar gir uttrykk for at det er bortimot tilfeldig at deres drift sammenfaller med reglene for biodynamisk jordbruk. Jeg tolker dette som at det biodynamiske verdigrunnlag og tilhørende metoder ”sitter i ryggmargen,” og at paragrafene dermed blir overflødige. Egen dømmekraft og vilje til selvstendighet er viktigere rettesnor.

Kristian representerer en annen form for individualisme. Hans ønske om selvstendighet kommer til uttrykk i forhold til gjengse oppfatninger og praksiser blant yrkesfeller i bygda:

*(...) Jeg stoler ikke alltid på at andre har rett. Jeg må sjekke at dom virkelig **har** rett. Og (...) da kan jeg oppdage at sannheten i hvert fall er mer... mer variert enn det man som menneske ofte vil framstille den som. Vi ønsker jo ofte å forenkle virkeligheten og komma med påstander om at "sånn er det, sånn er det," men da når man kommer ut i naturen,(...) så har jo naturen en tendens til å vise at ja, sånn kanskje det kan vara, men det kan vara sånn og sånn og sånn og sånn også.*

Kristian er en typisk eksponent for "ingeniøroppfatningen av tilværelsen," for å låne et begrep av Hilmar Stigum. Vedtatte sannheter har godt av å bli utfordret – det er ikke alltid de samsvarer fullt og helt med virkeligheten. Menneskets behov for å skape orden ved å opprette enkle kategorier kan stenge for erkjennelse av at virkeligheten kan ta mange former. For å oppfatte de finere nyansene i naturen, driver Kristian forsøk med ulike dyrkingsmetoder og plantesorter. Han ser dette som en verdifull kilde til kunnskap for å korrigere og utvikle jordbruket. Av og til bringer det ham i konflikt med rådende oppfatninger blant sambygdingene. Av og til blir han sett på som en foregangsmann fordi han kommer på noe nytt. Ofte får han imidlertid bekreftet at tradisjonskunnskapen som gjelder i bygda, er riktig.

Rolf la om tidlig på femtitallet, etter å ha blitt interessert i vegetarisk kosthold. Han har ikke vært del av noe økologisk miljø, og regelverket har ifølge ham selv i liten grad styrt jordbruket hans. Enkelte av hans synspunkter ville utvilsomt blitt ansett som kjeterske om han hadde frontet dem i økomiljøet. Som tidligere nevnt gikk sønnen til Rolf tilbake til konvensjonell drift etter at han tok over. Han "liker ikke å se ugress," som Rolf uttrykte det. Rolf forpakter i dag en mindre del av gården der han dyrker grønnsaker økologisk. Samtidig driver han konvensjonelt grisehold i en del av fjøset. Denne produksjonen er i stor grad avhengig av importert kraftfôr, og bryter således med det sentrale økologiske prinsippet om å minimere tilførselen av produksjonsmidler utenfra. Jeg uttrykte forsiktig undring over at en overbevist vegetarianer og erfaren økobonde kunne drive en slik sideproduksjon. Rolf så det paradoksale i denne praksisen og humret litt, men oppfattet det tydeligvis ikke som noe stort dilemma. Det skulle vise seg at han har et syn på det økologiske landbrukets posisjon og oppgave som gjør det forståelig. Inngangsporten til temaet var mitt spørsmål om det var noe element av å ville "redde verden" med i spillet da han i sin tid la om:

*S: Nei, det var fordi jeg var interessert, og dessuten så, redde verden så...
Skulle alle drive slik så ble det for små mengder av matvarer, så da ville jo det trolig bli slik at folk ikke fikk spist seg mette, så jeg tror dette jordbruket... er interessant og*

*har sin berettigelse, men jeg tror ikke det er så bra om alle skulle legge om til det...
for det blir små avlinger.*

Økobønder flest mener at deres driftsform er et eksempel til etterfølgelse, og at verden hadde vært bedre dersom alle bønder hadde drevet økologisk. Et ofte gjentatt motargument er at avlingsfallet ville ført til sultkatastrofer i utsatte områder. Slike katastrofer finner som kjent sted allerede, og skyldes like ofte konflikter mellom mennesker, manglende vilje til fordeling og geopolitiske maktforhold, som lave avlinger lokalt. Når Rolf fører konvensjonelle argumenter mot økologisk jordbruk til torgs, er det fordi han mener at konvensjonelt landbruk tross alt er det viktigste når det gjelder å produsere nok mat. Økologisk jordbruk er og bør forbli en nisjeproduksjon for spesielt interesserte. Denne oppfatningen bidrar til å gjøre Rolfs paradoksale grisehold forståelig. Ettersom han ikke tror at økologisk jordbruk er noen endelig løsning, har han ikke motforestillinger mot å trekke inn konvensjonelle elementer i driften. Debioreglene tillater konvensjonell gjødsel på økologiske arealer, og Rolf får dermed en enklere økologisk grønnsaksproduksjon enn hva som ellers hadde vært tilfellet.

I forhold til økomiljøets sentrale normer er Rolf noe av en fritenker, og han bekrefter Bjørns erfaring av at det ikke er "uniformerte mennesker" som har søkt seg til det alternative jordbruket.

Økologisk jordbruk – tradisjonell gårdsdrift med idealistisk overbygning?

Framveksten av det økologiske jordbruket som sådant er nært knyttet til forurensningsproblemene som begynte å komme i fokus i det industrialiserte Norge på begynnelsen av 70-tallet. I jakten på alternativer som ikke belastet miljøet, ble en opplagt kilde jordbruket slik det ble drevet i eldre tid; med lav mekaniseringsgrad og basert på gårdens egne ressurser. Dette jordbrukets relative nærhet i tid var et pluss for de som satte i gang på 70-tallet. Heidi Richardson skriver at det var få av den tidas alternativbønder som hadde utdanning i jordbruk. Den eldre generasjon i bygdene de kom til, var den sikreste kilden til kunnskap om den type småskalabruk som alternativistene ofte ønsket å drive. De gamle kunne fortsatt kunsten å håndmelke ei ku og styve løvtrær for å spe på beholdningen av vinterfôr. Å holde utdøende tradisjoner levende passet som hånd i hanske i alternativistenes modernitets- og teknologikritiske prosjekt (Richardson, 2000).

Det økologiske jordbruket er som følge av dette blitt beskyldt for å være tilbakeskuende. Kritikerne har hevdet at økologene er nostalgikere som ønsker seg tilbake til en bygdeidyll som aldri eksisterte i virkeligheten. Ideen om økologisk jordbruk har utvilsomt virket tiltrekkende på en del romantikere med sans for tradisjonelle håndverksteknikker. For flere av mine informanter er imidlertid førkrigsagronomien en konkret erfaring. De har opplevd overgangen til det moderne jordbruket med handelsgjødsel, innkjøpt kraftfôr og sprøytemidler. Jonas husker tilbake til tida rundt 1940. Da jeg spurte om det var mye nytt å lære da han skulle legge om mot slutten av 80-tallet, svarte han:

J: For så vidt ikke mye nytt, for jeg har dette herre helt med meg fra bestefaren mins dager.(...) jeg kan faktisk huske tilbake til... åtte-niogtredve-førr... da bestefaren min dreiv her. Og han dreiv stort sett i... i økologisk sammenheng. Det samma gjorde faren min i mange år.

Da Jonas vokste opp var sprøytemidler så godt som ukjent, og kunstgjødsel var noe nytt som bare langsomt ble tatt i bruk. Han mener at både faren og bestefaren stort sett ”dreiv i økologisk sammenheng,” førti år før begrepet økologisk landbruk ble oppfunnet. Etter dårlige erfaringer med følgene av konvensjonelt jordbruk, begynte Jonas selv å lete etter alternativer. Da han begynte å drive økologisk, var det mer som å vende tilbake til barndommens landbruk enn å lære seg noe helt nytt.

Ingrid vokste opp på en liten gård i Nordland. Selv om hun er tjue år yngre enn Jonas, minnes hun barndommens landbruk på en liknende måte:

I: (...) Den driftsformen som vi driv, det er jo den som vi begge vaks opp med, egentlig, før kunstgjødsel og sprøytemiddel kom, så dreiv vi jo sånn. Kanskje en kan meir no i dag og kan enda meir som en kan telfør, men det er jo ikke noe nytt egentlig(...)

T: Du har vokst opp på gård hvor det ikke var noe særlig kunstgjødsel og... ?

I: Nei, det var veldig lite, (...) det var liksom ”med nennsom hånd” det vart sprøyta ut... eller delt ut, for de hadd så lite (...). Så det vart brukt husdyrgjødsel. Og da trur jeg sekkert det var sånn og til å begynne med her... det var vel heller ikkje så mykje kunstgjødsel?

G: Ja... jeg kan vel ikke huske at vi ikke har brukt kunstgjødsel her (...) Men det med sprøyting, det var jo noe som kom liksom med... etter krigen og... på femtitallet.

I: Vi brukte ikkje no' sprøytemiddel, visste ikkje ke det va, liksom, det va helt ukjent... og bra er det!

Gunnar og Ingrid driver en relativt stor gård i et tradisjonsrikt jordbruksdistrikt med kort avstand både til hovedstaden og Landbrukshøgskolen. Det er ikke rart at ny teknologi ble tatt i bruk tidligere her enn på et marginalt bruk i Nord-Norge. Men Gunnar husker at sprøytemidlene gjorde sitt inntog etter krigen. Dette minner om hvor kort tid det tok det industrialiserte jordbruket å bli norm. Ingrid mener at det økologiske landbruket egentlig ikke er annet enn det tradisjonelle jordbruket hun vokste opp med. Forskning og utvikling har ført til at man i dag har bedre kunnskaper om hvordan man kan optimalisere driften, men grunnprinsippene for moderne økologisk jordbruk er i stor grad de samme som styrte det førindustrielle jordbruket.

Moderne økobønder skiller seg fra sine forgjengere ved at de setter jordbruket inn i en ideologisk ramme og frivillig gir avkall på driftsmidler som fører til større avlinger. I følge den britiske sosiologen Anthony Giddens er et refleksivt forhold til eget virke typisk for det senmoderne menneske. I motsetning til bøndene i gamle dager har man i vår tid et valg, man kjenner til alternativene. Et spesifikt sett verdier har drevet mine informanter til å *velge* å drive økologisk, og verdiene manifesteres gjennom hverdagens praksiser. Målene går utover å drive gården og skaffe seg et utkomme. Informantene føler seg komfortable med å knytte an til fortida. På mange måter kan perioden fra 1945 til forurensningsproblemene kom i søkelyset på 70-tallet regnes som et intermezzo, som nå rettmessig blir korrigert.

Slik jeg har opplevd dagens økobønder, ønsker de å kombinere det beste fra det førindustrielle jordbruket med de av kunnskapssamfunnets frukter som kan "godkjennes" etisk. Dette kan ofte være en vanskelig balansegang, men mye tyder på at prosjektet kan lykkes. Landbruket er inne i en brytningstid. Rasjonaliseringen fortsetter. Bygdene skal ikke lenger bare levere mat, de skal også vedlikeholde et landskap som tilsvarer den voksende turistnæringens forventninger. Her har økobøndene en rolle å spille. Mangfold, tradisjon og lokalkoloritt er viktige stikkord i markedsføringen av "den eksotiske bygda." Kunnskap og teknikker som ble sett som avleggs, skal komme til heder og verdighet igjen, om enn i en symbolsk funksjon. Denne utviklingen er et diskusjonstema i hele landbruket. Det finnes nok enkelte som fnyser av at næringen skal fungere som en slags opplevelsespark for stressede byfolk, men de fleste ser positivt på mulighetene. Flere av mine informanter driver allerede prosjekter relatert til bygdeturisme, andre selger spesialiteter direkte fra gården. De oppfattet dette som en god kilde til inntekt og en mulighet til å formidle kunnskap og forståelse for

økologisk landbruk og bygdeliv til et større publikum. Det sosiale aspektet ved slik virksomhet ble framhevet som svært positivt, og holdt opp mot den ”moderne” bondens ensomme arbeidsdag på traktoren.

Det er som vi ser flere sider ved utviklingen av jordbruket i Norge i dag som bør passe økobøndene godt. Det som tidligere ble sett som bakstreversk romantisering har vist seg å kunne innebære muligheter for framtida.

Arbeid og fritid: ikke akkurat ni til fire

Informantene viser gjennom tanker og handlinger at de er annerledes enn konvensjonelle bønder. Samtidig går det fram at det er stor spennvidde innad i økomiljøet. For å få fram et annet perspektiv på økologenes identitet, ønsket jeg å få fram opplysninger om hvordan de oppfatter seg selv i forhold til samfunnet utenfor jordbruket. Det viste seg at *arbeidskultur* skulle bli et sentralt moment her.

Som nevnt er det utbredt enighet om at det er mer arbeidskrevende å drive økologisk enn konvensjonelt. Da jeg skulle begynne å samle materiale, inngikk en oppfatning av at økobønder jobber mer enn det som er vanlig i det regulerte arbeidslivet, i min forforståelse. Denne antagelsen var basert på hva jeg har opplevd som praktikant på økologiske gårder. Jeg hadde inntrykk av at gårdsdriften ofte fikk en livsstilskarakter som visket ut skillet mellom arbeid og fritid. Det kan diskuteres i hvilken grad dette er særegent for bønder som driver økologisk. Jeg har inntrykk av at en del konvensjonelle bønder heller ikke forholder seg klart til et slikt skille. Som vist tilfører imidlertid den idémessige overbygningen engasjementet en ekstra dimensjon i forhold til det å drive konvensjonelt. I dette avsnittet er det imidlertid forskjellen fra rytmen i ni-til-fire-samfunnet som først og fremst står i fokus.

Under arbeidet med å finne ut hva det er som gjør menneskelivet meningsfullt, undersøkte Roy F. Baumeister ulike livsarenaer for å avdekke hvilke behov for mening de er i stand til å dekke. Analysen av *arbeidslivet* gav meg noen interessante perspektiver på forholdet mellom arbeid og motivasjon. Baumeister deler arbeidslivet inn i tre kategorier, basert på hvilke motivasjoner som er viktigst for de som utfører arbeidet:

- 1) Arbeid som jobb. I denne kategorien havner rutinearbeid, der lønningsposen er den fremste motivasjon. Denne formen for arbeid tilbyr i liten grad langsiktige mål. Behovene for mening dekkes i det alt vesentlige utenfor arbeidsplassen.

- 2) Arbeid som karriere. Man har ingen følelsesladd tilknytning til arbeidet som sådant eller til arbeidets produkter. Det viktige er å oppnå suksess og status. Denne formen for arbeid tilbyr både kortsiktige og langsiktige mål. Selvets verdi står i sentrum, men denne kategorien for arbeid kan også tilfredsstillende behovet for mestring og verdier, dersom selvet godtas som en verdi.
- 3) Arbeid som kall. Denne formen for arbeid tilbyr både kortsiktige og langsiktige mål. Man har en sterk følelse av at arbeidet er riktig, godt og nødvendig. Denne typen arbeid har sterke bånd til en verdibase utenfor selvet.

Det er ikke vannrette skott mellom kategoriene. Baumeister hevder at kategori 2 står i en særstilling i dagens arbeidsliv, og fremholder materiell rikdom som det fremste synlige tegn på at man har "lykkes," i vårt samfunn.

Klokka var blitt halv ti om kvelden da jeg endelig kunne sette meg til bords for å spise kveldsmat med informantene på den første gården jeg besøkte. De hadde fortalt meg om planene for neste dag, og jeg innså at hvis det skulle bli snakk om å gjennomføre et intervju under noenlunde kontrollerte former, var tiden kommet. Da maten var ryddet av bordet, satte jeg i gang båndspilleren, og et stykke ut i intervjuet med et par svært trøtte bønder, kom vi inn på forholdet mellom arbeid og fritid:

T: Hender det at dere har fri?

M: Ha-ha-ha!

J: Jo da... det hender... nei, det er lenge siden jeg har sovet om morgenen... lengre enn...

M: Det var på 1900-tallet en gang. Ha-ha-ha!

J: Det er ikke slik at vi har så mye ferie, for å si det slik. For fri, hva er... her går det litt over i hverandre, ikke sant?

Informantene ironiserer over eget arbeidsliv, og minnes en svunnen tid da de kunne sove lenge om morgenen. Joar stusser over hva "fri" innebærer, og gir, etter å ha tenkt seg om, uttrykk for at arbeid og fritid glir over i hverandre. Bjørn har liknende tanker om sitt arbeidsliv:

T: (...) hender det at du har hatt fri?

B: Fri?

T: Fri, ja; fri fra arbeidet?

B: Det kan jeg ikke huske... men jeg regner jo alt arbeide... jeg har jo... i sin tid vært redaktør for et tidsskrift og jeg har reist og holdt en god del foredrag, og jeg har også deltatt i mange møter, men det er jo som del av et arbeide, ikke noe... man regner fritid, jeg vet ikke, hva regner du det for? Fisketurer?

T: For eksempel.

B: Ja. Det har det vært lite av. (...) Jeg har opplevd at det har vært veldig mye arbeid, men jeg har hele tiden opplevd også gleden ved å arbeide med noe som man interesserer seg for. Og jeg har, kan du si, kunnet leve hele mitt liv med... i en slags begeistring over å ha funnet noe som jeg virkelig kan bruke alle krefter på å utvikle. Selv om det koster masse arbeide, men det gir også en hel del igjen. Så jeg beklager meg ikke. He-he!

Arbeid og fritid utgjør en grunnleggende dikotomi hva tidsbruk angår i min kultur, og jeg tok det for gitt at Bjørn tenkte på samme måte. Han gav tvert i mot uttrykk for ikke å ha noe tydelig forhold til skillet mellom arbeidstid og fritid. Han har kunnet gå helt og fullt opp i det som har vært både yrke og hovedinteresse, og det har gitt ham anledning til å virke på en rekke ulike arenaer.

Joar, Monika og Bjørn er biodynamikere. Antroposofien, som danner filosofisk bakgrunn for driftsformen, ser menneskelivet som en lang dannelsesprosess der alt henger sammen og alt har betydning. Det er kun for å forenkle for oss selv at vi mennesker oppretter skiller og kategorier i stedet for å vektlegge sammenhenger. I jordbruket har Bjørn og Joar funnet et livsprosjekt de kan legge all sin energi i. De føler ikke behov for å skille det fra en vel definert fritid. Denne holdningen er ifølge Baumeister typisk for yrker med preg av *kall*. Man finner rikelig kilde til mening og glede i arbeidet, og det gir ikke mening å skille det fra en fritid avsatt til rekreasjon. Monika er for eksempel en dyktig akvarellmaler. Motivkretsen domineres av planter og scener fra livet på gården, og bildene pynter opp i inn- og uthus. Hun ville absolutt ikke være med på at malingen var noen hobby, tvert i mot anså hun det som en viktig del av arbeidet sitt.

Jonas er "vanlig økolog," og stusset ikke over begrepet "fri." Når det gjelder hvor mye fri han har (og vil ha), avviker imidlertid normene i stor grad fra de som gjelder i det regulerte arbeidslivet:

J: Det har vært visse tilløp til ferie men... ikke noe store... I år har vi foreløpig hatt bare to dager; nei tre dager. (...) Hvis jeg kan få to eller tre dagers fri, en weekend fri;

så er det alt jeg trenger. Men... det kunne jeg jo tenke meg et par tre ganger i løpet av... eller fire ganger i løpet av året. Men sånn som det har vært nå foreløpig i år, så har det ikke blitt mere. I fjor hadde vi vel litt mere, da lurer jeg på om vi ikke hadde nesten bortimot ei uke i fjor. Men (...) jeg liker ikke å være borte lenger enn tre... toppen tre dager nå. Det synes jeg er en god avkobling og... men kona synes det er litt for lite, da.

Ikke mye fri der i gården, nei! Intervjuet ble foretatt i andre halvdel av september, det var altså ikke mye igjen av året å feriere på. Innenfor den regulerte delen av arbeidslivet ble en fjerde ferieuke lovfestet på 60-tallet. Førti år senere snakker bønder om at det er vanskelig å få til mer enn et par, tre dager.

De fleste av mine informanter var preget av interesse for fag, arbeid og livsstil, og gav ikke uttrykk for at de syntes de ofret mye. Et par av de yngre informantene hadde et mer ambivalent forhold til arbeidssituasjonen. Kristian forteller om tunge tak de første årene etter at de hadde overtatt:

K: Jeg sa noen ganger at hadde jeg visst åssen det var... hadde vi jo aldri gitt oss inn på det.

T: Så pass?

K: Ja, i hvert fall var det følelsen som jeg i hvert fall av og til satt med fyst på 90-tallet.

T: Mm. Men var det på grunn av arbeidsmengden, eller var det...

K: Både på grunn av arbeids... ja, kanskje mest på grunn av arbeidsmengde og det at... frustrasjon på en måte over å forsøke... at det var... ting var mer komplisert enn man hadde tenkt seg...

Kristian beskriver en situasjon mange nybegynnere i jordbruket antagelig vil kjenne igjen. Den praktiske virkelighet svarer ikke til forventningene, læringskurven blir bratt, og gjentatte vanskeligheter fører til frustrasjon.

Gunnar er noen år eldre enn Kristian. Det var aldri tvil om at han skulle overta gården. Han har et reflektert forhold til arbeidssituasjonen, og snakker om hvilke problemer det medfører å ikke følge samme timeplan som alle andre:

*... Vi har veldig lite fritid da, ferie og fritid, mot andre grupper, det kan jo skape en del frustrasjon og... bitterhet kanskje, jeg veit ikke... For du føler det overfor familien for øvrig da, hvis du har barn i... som skal være med på det ene og det andre, det har kanskje ikke du... mulighet til å stille opp og bidra med noe (...) på grunn av arbeidssituasjonen din. Og ting blir jo planlagt ut i fra hvordan den vanlige arbeidsdagen er til den vanlige lønnsuttaker, som da absolutt ikke passer inn i vår arbeidsdag, for vi er kanskje ikke ferdige før åtte-halv-ni-tida om kvelden med vår arbeidsdag. (...) Og det... det har kanskje våre barn vanskelig for å forstå også da; at hvorfor skal vi leve på **denne** måten når alle andre lever på **den** måten? For det blir jo det; en egen livsform, liksom... sånn som vi driver.*

Gunnar har en klar oppfatning av skillet mellom arbeid og fritid, og at hans arbeidsdag som bonde er på kollisjonskurs med krav om deltakelse fra familie og samfunn rundt ham. Å ta på seg den store arbeidsmengden og den livsformen det er å overta en gård, lukker døra til andre muligheter. Gunnar har observert utviklingen mot mer ferie og fritid i arbeidslivet fra sidelinja. Han er kommet i utakt med normene som gjelder for vanlige lønnsuttakere, og opplever nok en anelse bitterhet over at hans innsats ikke belønnes på samme måte som alle andres.

I studiene som ledet fram til ”flyt”-begrepet oppdaget Csikszentmihalyi at det var betydelige forskjeller mellom arbeid og fritid når det gjaldt evnen til å frambringe det han omtaler som ”flyt.” Mange opplever fritiden som innholdsløs. Dette antyder at mennesker i samfunn av vår type ikke er rustet til å takle det Csikszentmihalyi kaller ”unstructured time:” “We all want more free time. But when we get it, we don’t know what to do with it” (Csikszentmihalyi 1988, s.378).

Arbeidsmengden informantene forteller om, gir ikke grunnlag for å oppleve ustrukturert tid særlig ofte. Som vist er det spennvidde i hvordan de opplever situasjonen: Biodynamikerne gir ikke uttrykk for å ha noe klart forhold til skillet mellom arbeid og fritid i det hele tatt. Et par av de yngre vanlige økologene opplever frustrasjon over arbeidsmengden, og hvilke følger det har for muligheter for deltagelse i andre aktiviteter. Selv om avløserordninger i teorien¹⁶ gjør bonden mindre bundet til gården enn han var i gamle dager, har avstanden til den vanlige lønnsuttakers arbeidsdag og -år snarere økt enn minket. Jonas har på sin side en klar oppfatning av skillet mellom arbeid og fritid, men er ikke opptatt av å få vesentlig mer fri.

¹⁶ Flere av informantene fortalte at når de hadde avløser jobbet de enda mer enn ellers for å ta igjen oppgaver de ikke hadde tid til i det daglige.

Han er på et annet stadium i livssyklusen enn sine yngre kolleger. Barna er ute av redet, og han er ikke utsatt for krav om deltagelse på andre arenaer i samme grad. Han ble sosialisert inn i landbrukets arbeidskultur på første halvdel av 1900-tallet, og bærer normer som skiller seg fra de som er fremherskende i vår tid.¹⁷

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vært opptatt av hva det er som kjennetegner økologene som gruppe; hvordan de posisjonerer seg og hvordan de oppfatter seg selv i forhold til det konvensjonelle landbruket og samfunnet utenfor. Et flertall er absolutt negative til tanken på å drive konvensjonelt selv, samtidig som de gir uttrykk for en aksepterende holdning til konvensjonelle bønder. Dette kan tyde på en evne til å ha to tanker i hodet samtidig, uten av den grunn å tvile på hva som er riktig.

Å inngå i en avvikende minoritet er en sentral erfaring ved det å være økobonde. En fast tro på verdigrunnlaget, kombinert med en utpreget individualisme, har vært en avgjørende forutsetning for å ”overleve” i en utsatt sosial posisjon. Mine informanter representerer selvsagt de som har lykket med dette. Mange flere enn de som finnes i Debios produsentregistre i dag har forsøkt, men har gått tilbake til konvensjonelt jordbruk eller forlatt bygda igjen. Det er grunn til å tro at sosialt press har vært en avgjørende faktor i like stor grad som agronomiske problemer.

Jordbrukets udiskutabelt ”økologiske” fortid er en kilde til inspirasjon. Å trekke linjene bakover blir et argument for at økobøndene står for *kontinuitet* i like stor grad som de representerer et brudd. Arbeidsmengdene i det økologiske jordbruket har muligens også en del til felles med det som var vanlig på bygda før industrialiseringen. Selv om mine informanter har ulike erfaringer og tanker om arbeidslivet, står de alle utenfor den normalitet som representeres ved ni-til-fire-samfunnet.

¹⁷Da jeg fikk et overblikk over materialet som omhandler arbeidslivet, kunne jeg ikke unngå å tenke på den russiske jordbruksøkonomen Chayanovs teori om at det finnes en særskilt ”peasant economy” med en egen økonomiske rasjonalitet. Chayanov viste at for russiske bønder på begynnelsen av 1900-tallet var arbeidskraft å kunne beholde gården og opprettholde livsstilen, ikke å generere profitt. I motsetning til hva markedsøkonomisk logikk tilsier, førte dette til at de produserte mer når prisene sank. Når prisene steg, trengte de mindre varer å selge for å nå målet. Dermed jobbet de mindre og brukte tid til rekreasjon. (Kerblay, 1973) Parallellen til mine informanter ligger ikke i at disse justerer arbeidsinnsats etter prisnivå, men at deres mål ikke er størst mulig profitt. (Gjennomsnitts lønnsevne for norsk jordbruk var i 2002 72 kr pr. time (Nationen, 22.04.2005)).

POLITIKK OG NATURVITENSKAP

I det foregående har jeg konsentrert meg om å vise hvordan økobøndernes tanker og arbeid er del av deres identitet som *annerledes*, som en gruppe som ut fra sine mål og verdier skiller seg ut fra det konvensjonelle jordbruket så vel som fra arbeidslivet utenfor sektoren. I dette kapittelet vil jeg gå nærmere inn på hvordan de orienterer seg i forhold til den politiske og vitenskapelige utvikling på feltet. Her legges i stor grad premissene for økobøndernes dagligliv, og utviklingen i naturvitenskapene spiller en avgjørende rolle for mange av informantenes verdensanskuelse. Dette kapittelet kan ses både som en videreføring av verdiperspektivet, og en opptakt til kapittelet som skal omhandle endringene i det økologiske jordbruket.

Det økologiske jordbruket og ”den grønne revolusjon”

Økobønderne gir uttrykk for en solidarisk holdning til sine konvensjonelle yrkesbrødre og -søstere. Når det gjelder kreftene som ligger bak utviklingen av det høyproduktive, moderne jordbruket, er de mer kritiske. ”Den grønne revolusjon” i Norge var et nært samarbeid mellom forskning, myndigheter, industri og foregangs bønder. Nye teknologier representerte Framskrittet i form av større avlinger og lettere arbeid, og utviklingen av jordbruket ble en viktig del av moderniseringen av Norge etter krigen. I perioden fra 1950 til 1970 steg bruttoproduksjonen i norsk landbruk med 50 %. Samtidig økte bruken av industrielt framstilt nitrogen med 400 %. Antallet sysselsatte i næringen sank fra 303 000 til 160 000. (Almås, 2002.) Fra myndighetenes synspunkt var denne utviklingen en suksess. Man fikk frigjort arbeidskraft som kunne settes inn andre steder i en ekspanderende økonomi. Samtidig økte produktiviteten fordi det var rimelig å importere kraftfôr, kunstgjødsel og drivstoff til gårdene.

Det skulle snart vise seg at produksjonsveksten og de moderne driftsmidlene medførte uventede kostnader. Kjennskap til miljøproblemene knyttet til moderne landbruk nådde norsk offentlighet med den amerikanske biologen Rachel Carsons dystre skildring ”Den tause våren” fra 1962. Boka handler om hvordan sprøytemidlene, i særdeleshet DDT, etterlot seg et livløst kulturlandskap der ingen fugler lenger sang våren inn.

Bjørn, som la om på 50-tallet, fortalte om hvordan representanter for den nye vitenskapen fra Landbrukshøyskolen på Ås den gang reiste rundt og demonstrerte stoffet for bøndene. For å understreke hvor ufarlig vidundermiddelet var, avsluttet de demonstrasjonen med å drikke ren DDT. Ifølge Bjørn var det ikke opplysningstanken alene som motiverte forskere og demonstratører til innsats:

(De var nemlig) veldig understøttet av industrien, det skal vi huske på. Veldig understøttet av industrien i reklame, artikler av vitenskapsfolk... som var tilsynelatende nøytrale(...) Slik er det jo også med... med tilsetningsmidler i matvarer, vi blir jo fortalt hvor helt ufarlige de er; de er jo offentlig godkjent.

Her i landet nådde bruken av sprøytemidler en topp i 1967. Rapporter om negative bivirkninger begynte imidlertid å gjøre seg gjeldende, og DDT ble totalforbudt i 1970 (Almås, 2002, s. 146). Bjørn sammenlikner DDT- propagandaen på 50-tallet med dagens informasjon om tilsetningsstoffer i maten. Det er de samme instansene – myndigheter og forskere – som legitimerer informasjonen. Bak står næringsmiddelindustriens økonomiske interesser. Bjørn mener det er like stor grunn til å være kritisk i dag som det var den gang.

Jordbruket står i dag midt oppe i Den grønne revolusjon, fase to. Mange økobønder oppfatter det slik at forskerne er opptatt av å utvikle nye snarveier, og at de ikke har oversikt over de miljømessige konsekvensene. Det er agroindustriens økonomiske interesser og ikke de økologiske forutsetningene, som styrer utviklingen. Dermed er det lett å bli fanget i en statisk veksttenkning som blokkerer for å søke prinsipielle svar på hvordan jordbruket bør drives, og hvilke mål det først og fremst bør strebe etter å oppfylle.

En naiv framskrittsoptimisme er stadig til stede i enkelte forskningsmiljøer. Marte fortalte om et møte med en tilhenger av ny vitenskap som minner om historien om DDT- tilhengerne fra 50-tallet:

Da dette med genteknologi kom opp, (...) så husker jeg så veldig godt jeg hadde kontakt med en... en venninne av meg som jobber i Folkehelsen, og vi diskuterte dette så fillene føyk. Og så sier hun at "jammen jeg tror jo på sjefen min når han sier at dette ikke er farlig." Og det kommer jeg liksom aldri til å glemme at hun sa det... Også sier jeg det: "(...) Men du er jo forsker, du kan da ikke si det at du tror på ham bare for at han sitter der og sier det!" Og det... ja, da ble hun veldig sånn ettertenksom.

Denne anekdoten illustrerer hvorfor mange økobønder (og andre mennesker) er skeptiske til det agroindustrielle kompleks og de stadige teknologiske nyhetene som skal forbedre og effektivisere jordbruket. Forskere med stor spisskompetanse kan bli nærsynte, og evner dermed ikke alltid å se hva deres anstrengelser kan føre til på lang sikt.

Det siste tiåret har nettopp genmanipulering vært bioindustriens viktigste nyvinning. Temaet var gjenstand for en kritisk artikkel i *Jordvett* allerede i 1983, på et tidspunkt da teknologien ennå ikke hadde forlatt laboratoriet. "Genemanipulasjonen" omtales som spennende - og skremmende. Artikkelforfatteren argumenterer for at denne teknologien krever prinsipielle avklaringer:

"Vi må vite hvilken vei vi vil at jordbruket skal gå den dagen geneteknologien har kommet så langt at vi kan pøse hvilken som helst egenskap inn i kulturplantene."
(*Jordvett* 1/83).

De første større forsøkene med genmanipulering ble gjennomført i California i 1987 (Almås 2002, s. 324), men det er først i de senere år at teknologien er blitt kommersielt interessant. I utgangspunktet ønsket forskerne å gjøre kulturplanter resistente mot sykdommer og styrke dem i forhold til skadedyr og ugress. Man argumenterte med at dette ville senke behovet for forurensende sprøytemidler. Virkeligheten har vist seg å være mer komplisert. I følge nyere undersøkelser går forbruket av sprøytemidler tvert i mot opp, fordi skadegjørerne tilpasser seg, og gener overføres fra kultiverte til ville vekster (*Nationen*, 1.12.2003). Som en følge av dette har jordbrukskonsernet Monsanto utviklet sorter av mais, soya og hvete som er motstandsdyktige ikke mot naturlige fiender, men mot selskapets flaggskip, ugressmiddelet *Round-up* (Almås, 2002, s. 401). Dette middelet tar livet av alle "normale" planter, og er blant de mest brukte i norsk landbruk. Det økologiske jordbruksmiljøet er negativt til denne måten å drive jordbruk på, og genmanipulerte organismer er totalforbudt i økologisk landbruk.

En annen side ved denne utviklingen er at private selskaper tar patent på plantesorter de har utviklet fra genmateriale som bønder har foredlet fram gjennom generasjoner. Disse sortene er svært produktive, men er som regel hybrider som ikke utvikler spiredyktig frø. Dermed blir bonden henvist til å kjøpe nytt såfrø hvert år. Johanna gir uttrykk for hva hun synes om dette:

Du har Monsanto og du har alle disse svære firmaene som vil ta bukta og begge ender. Selge såfrø som er... ja, som du ikke kan bruke opp igjen, da. Det er helt forferdelig. Da kommer vi inn på GMO; genmodifisert... Det er jo helt håpløst. Og jeg mener jo at folk som virkelig skal... er nødt til å leve av jordbruket sitt, de må jo få lov (...) til å bruke lokalt såfrø og bio... masse da, eller sorter.

Menneskene Johanna har i tankene når hun nevner de som er nødt til å leve direkte av jordbruket sitt, er nok i særlig grad småbrukere i den tredje verden. De har utviklet lokalt tilpassede sorter som er stabile over tid, men som ikke er like høytytende som agroindustriens nyskapingner. Disse bøndene blir lett ofre for moderne markedsføring, og kjøper de patentert frø på kreditt en sesong, er det vanskelig å gå tilbake til sorter som gir lavere avling igjen senere. Fra et utviklingsperspektiv er de etiske sidene ved denne handelen diskutabile. Fra et økologisk perspektiv er det feil å basere seg på importerte frø og minske den genetiske variasjonen.

De som er skeptiske til utviklingen i bioindustrien, argumenterer med at et kappløp med evolusjonen ikke løser problemer på lang sikt. Ingenting tyder på at ugress og insekter ikke vil klare å tilpasse seg patenterte plantetyper og nye sprøytemidler. Kanskje kan det oppstå former som vil gjøre større skade enn de artene man kjemper mot i dag. De eneste som garantert vil tjene på genteknologien, er de økonomiske interessene som står bak. Samtlige av mine informanter heller til dette synspunktet. De ønsker å framstå som en motkraft til agroindustrien ved å representere et bærekraftig og skånsomt alternativ som arbeider innenfor de grenser naturen setter, i stedet for å prøve å overskride dem.¹⁸ De mener at genteknologien ikke nødvendigvis innebærer framskritt – sjansen er stor for at man vil oppleve uheldige langtidsvirkninger man ikke har mulighet til å forutse. Jakten på økt produktivitet må holdes i ørene av et etisk perspektiv som viser seg i en føre-var-holdning.

Jordbruksindustrien påvirker den norske bondes hverdag også på andre måter. Monika gir en beskrivelse av hvordan hun mener økonomiske interesser styrer jordbruket:

(...) Alt skal lønne seg, ikke bare for gårdbrukeren, men det skal gi økonomi til en hel rekke andre instanser som bruker landbruket og som da skal selge til landbruket

¹⁸ Genteknologiens tilhengerer hevder å arbeide innenfor naturens grenser – genoverføring mellom arter er ikke noe mennesket har funnet opp; det foregår til stadighet i den frie natur også, argumenterer de. Sjansen for at kombinasjonene som gjøres i laboratorier skal inntreffe av seg selv, er imidlertid ofte tilnærmet lik null.

og som skal handle produkter.¹⁹ Det er jo med å bestemme mye hvordan folk driver. Hvilke maskiner er det man ser liksom tilbuds (...) hvilke driftsmidler...

Slik jeg tolker dette utsagnet, har de større aktørene på redskaps- og driftsmiddelmarkedet i følge Monika lyktes i å styre etterspørselen i retning av sine standardiserte produkter. Dette har bidratt til å etablere normer for hvordan man kan og bør drive. Disse normene har vært en konstituerende del av det jordbruket økologene har vært i opposisjon til. Mange økobønder har skaffet seg brukt utstyr, tatt såfrø av egen avling og laget enklere redskaper selv, i tråd med ideen om selvberging som tidligere stod sentralt i ideologien. Monika føler at de få aktørene som har satsset spesielt på det økologiske jordbruket, har delt kundegrunnlagets idealistiske målsetninger: ”De har nok et klarere mål i det å ikke bare skulle være bisniss... tror jeg,” analyserte hun.

Å ”bare drive bisniss” har ikke hatt høy stjerne i økomiljøet. I det hele tatt kan man si at homo economicus er et nøkkelsymbol for hva økomiljøet tradisjonelt har ansett som ”skittent.” Om man blar i en utgave av *Jordvett* fra 2000-tallet, er det likevel ikke langt mellom annonsene for velegnede maskiner fra Jæren, godkjente jordforbedringsmidler fra Nittedal og såvare og kraftfôr fra Felleskjøpet. Konvensjonelle produsenter har fått øynene opp for det økologiske markedet. Samtidig er det fortsatt småbedrifter på banen som produserer enklere redskaper til småbruk og foredling. Antagelig er det sistnevnte Monika har i tankene når hun antyder en mer idealistisk holdning blant de som handler med den økologiske delen av jordbruket.

Norsk og kontinentalt jordbruk – to ulike verdener?

Norge er ingen foregangsnaasjon når det gjelder økologisk landbruk. Flere informanter trekker fram konservatismen og ”vellykketheten” i en relativt enhetlig bondestand som årsak til at man har kommet forholdsvis kort i Norge. Landbruket her i landet har vært forskånet for de helt store miljøskandalene. Brukene er relativt små, og de ligger spredt. Dette bidrar ikke minst til å hindre sykdommer i å spre seg. Samtidig har nyheter om ”farlig mat” og groteske

¹⁹ Nils refererte til overslag som tyder på at en arbeidsplass i primærproduksjonen i landbruket generer ca 4 arbeidsplasser totalt i samfunnet. Det dreier seg blant annet om sjåførere, forskere, slakteriarbeidere, byråkrater, maskinforhandlere og en minister. De årlige overføringene fra staten til landbruket må forstås i en slik sammenheng. Det handler om å holde i gang en sektor, ikke å isolert sett subsidiere den lite konkurransedyktige primærprodusenten.

produksjonsmetoder med jevne mellomrom tikket inn fra utlandet. Monsterkua Belgian Blue, som uten unntak må forløses ved keisersnitt, opprørte norsk opinion da bildene av den ble offentliggjort midt på 90-tallet. En mye omtalt dokumentarfilm om forholdene innen EUs (den gang EF) dyretransportsektor konsoliderte bildet av barbarene på kontinentet. Den norske bonden stod fram som en omsorgsfull miljøverner i sammenlikning.

Sykdomsepidemier er et annet effektivt skremmebilde som i stor grad er knyttet til landbruk i utlandet. I 1997 slaktet Holland ned svinebestanden i landet grunnet munn- og klovsyke. Det dreide seg om i alt tolv millioner dyr. Våren 2001 fikk vi se apokalyptiske bilder fra et Storbritannia innhyllet i røyken fra millioner av brennende dyrekropper, etter utbrudd av samme sykdom. Munn og klovsykeinfisert kjøtt er ufarlig å spise for mennesker, likevel var det få protester å høre mot dette sløseriet, på grunn av kulturelle tabuer knyttet til ”uren” mat.

Norsk landbruk går ikke helt fri fra den type problemer man har opplevd i utlandet. I 1996 ble 50 000 sau slaktet og destruert på Vestlandet grunnet scrapies. Grunnen til at problemet ikke ble mer omfattende, var dels den lave tettheten av husdyrbesetninger, dels at kontrollsystemene er godt utbygget. For eksempel innførte norske veterinærmyndigheter i 1987 importforbud på dyreprodukter fra Storbritannia, etter at landet året før fikk de første utbruddene av BSE. Da det i 1996 ble kjent at BSE kunne smitte over til mennesket og gi en ny variant av den dødelige Creutzfeldt Jakobs sykdom, kunne man prise seg lykkelig over å ha håndhevet føre var-prinsippet (Almås, 2002, s. 355.)

Nordmenn flest har ikke særlig kunnskap om hvordan matproduksjonen drives, men skrekkehistoriene fra utlandet og (nesten) manglende ditto fra hjemlige strøk, bidrar til å opprettholde tilliten til at norsk landbruk drives på en etisk mer forsvarlig måte. Det er ikke rart at et stort flertall av norske bønder føler seg trygge på at deres metoder er gode nok, i dag som tidligere, og at de dermed ikke ser noen grunn til å endre driftsmåte.

Selv om norsk landbruk til en viss grad klarer å framstå som vesensforskjellig fra det som drives i utlandet, er det en økende gruppe konsumenter som ønsker garantier. Det handler ikke bare om fravær av skadelige stoffer i maten, men også om et behov for etisk forsvarlig forbruk. Denne trenden tjener det økologiske jordbruket på. I Norge har det i stor grad vært en opplyst minoritet som har vært villige til å betale merprisen for de ”usynlige verdier” matvarene bærer, men alt tyder på at bredere tilbud og økt tilgjengelighet vil føre til vekst i årene som kommer (Vittersø, 2001).

Troverdigheten til det økologiske landbruket i Norge har så langt gått fri fra alvorlige angrep. Enkelte juksemakere er blitt avslørt etter at de har brukt kunstgjødsel eller

sprøytemidler på økologisk godkjente arealer. Foredlere er blitt tatt i å merke produkter ”økologisk” uten at det inngår tilstrekkelig Debiogodkjent råvare. Det er liten grunn til å tro at dette problemet vil opphøre, merprisen på økologiske varer tatt i betraktning. Et effektivt kontrollapparat er avgjørende. Skulle det økologiske landbruket rammes av legitimitetskrise, vil det ta lang tid å gjenoppbygge tilliten hos den saktevoksende skaren av bevisste forbrukere som ikke lar seg overbevise om at ”Godt Norsk”²⁰ er godt nok.

²⁰ ”Godt Norsk” er en merkeordning som skal garantere at jordbruksvarer er produsert i Norge. At dette uten videre markedsføres som et kvalitetstegn i seg selv, tyder på at tilliten til norsk landbruk er stor.

ENDRING

Siden 1990 har det økologiske jordbruket i Norge vært i tydelig vekst. Fra å være noe for rendyrkede idealister har interessen spredt seg til ressurssterke, vanlige bønder. Hva var det som fikk i gang denne utviklingen, og hvordan har den foregått? Hvilke følger får den for det økologiske jordbruket? I dette kapitlet skal informantenes opplevelse av endringene og deres tanker om veien videre stå i fokus.

De nye økologene

Du kan se i de land som har kommi litt lengre enn oss med omlegging... at det ser ut for at det går forholdsvis greit å komme til ca. 5 %, altså for... uten at staten gjør nonting så får man ca. ½ % økologiske bønder; det er så mange idealister som gir seg ut... Og siden, når staten begynner å stimulere, da når man forholdsvis lett, ser det ut for, non stans 4-5 %, og så begynner det å bli tregere.

Det er Kristian som gir en forklaring på hvordan tilvekstdynamikken har fungert i land som har kommet lenger enn Norge. Statens fremste stimulans er tilskuddspenger. Omleggingsstøtten ble innført i 1990; for dem som la om tidligere, har ikke dette hatt betydning. For dem var verdigrunnlaget og interessen for økologisk jordbruk motivasjon nok i seg selv. Antagelig utgjorde de maksimalt den halve prosenten Kristian snakker om. Ifølge Debios statistikk for 2004 er andelen økologisk areal oppe i ca. 3,3 %. Og dit tok det altså 14 år med direkte økonomisk støtte å komme! Stortingsmeldning 19 fra 1999-2000 har som målsetning at 10 % av samlet norsk jordbruksareal skal være omlagt innen 2010, dersom det er grunnlag for det i markedet. Det er altså langt igjen til dette målet nås, og det blir jobbet aktivt for å få flest mulig til å legge om.

I forkant av det tidligere nevnte Aurlandsseminaret i februar 2003 ble initiativtaker og økoveteran Vidar Rune Synnevåg intervjuet i *Jordvett*. Han sa blant annet følgende:

”Det økologiske jordbruket har blitt meir og meir konvensjonelt på den måten at marknadskreftene har tatt over styringa. Med seminaret ønskjer vi å setje økologien og naturen i fokus, og ikkje pengane.” (Jordvett, 12/2002)

Jordvetts utsendte skrev siden en harselerende rapport fra seminaret, der initiativtakerne ble omtalt som "en gruppe gammeløkologer" (*Jordvett* nr.2, 2003). Synnevåg og hans medorganisatorer ble framstilt som tilbakeskuende og ekskluderende, og dessuten negative til utviklingen av det økologiske jordbruket slik den har foregått i senere år.

Kategoriene "gammeløkologer" og "nyøkologer" speiler ikke nyansene verken blant de som har vært med lenge, eller blant nykommerne. Det kan likevel være klargjørende å operere med et skille mellom to generasjoner. Betegnelsen "Gammeløkologer" bør etter min mening forbeholdes idealistene som startet opp på tross av mer motstand enn støtte fra samfunnet rundt, mens "nyøkologene" har kommet til etter at økonomiske støtteordninger og faste omsetningskanaler er blitt etablert. Kristian underbygger denne oppfatningen:

Du har jo pionerene, før 1990 (...), det er klart at det var jo idealister, for (...) da fantes jo ingen mottaksapparat, ingenting. Fra og med 1995 har det jo vært et visst (...) støtte i fra statsmaktene til omlegging.(...) Jeg tror dom som legger om, (...) eller hittil har lagt om, er seriøse i den forstand at dom synes at dom (...) oppnår non form av (...) bærekraftfordeler eller positive effekter i sitt miljø (...). Jeg opplever at det er ikke ren krass økonomi. Jeg har møtt på non enkelt som kanskje har gjort det bare for å tjene penger. Men jeg tror at dom som gjør det av den grunn, dom gir opp etter noen år. For dom blir det psykologisk for tungt å ikke få lov å bruke dom hjelpemidler som finnes, rett og slett.(...) Har dom ingen motforestilling mot å bruke Round-up... så vil dom føle (...) at dom blir veldig hemma' av at dom ikke får ta kveke med Round-up når dom har fått mye kveke, og (...) det er jo en del som går tilbake fra økologisk til konvensjonell hvert år. Kutter ut.

Det er ingenting i veien for at folk som legger om nå, kan være like radikale som 70-tallets alternativister, og at de ville lagt om enten det fantes støtteordninger eller ei. Tendensen går likevel i retning av at idealisme er blitt en mindre framtrædende motivasjon. At Kristian omformulerer "dom som legger om" til "dom som hittil har lagt om" er en signifikant presisering, som kan tolkes som at han mener det økologiske jordbruket befinner seg ved et tidsskille. Likevel tror (håper?) han at fast tro på verdiene bak det økologiske jordbruket er avgjørende for å holde ut de ekstra utfordringene driftsformen byr på.

Selv om et flertall av nyøkologene har "ideologien i orden," er det som Kristian nevnte enkelte som legger om av økonomiske grunner. Nils forteller:

Det er litt tilskuddspenger å hente, da... Vi har hatt tilfeller her i Valdres som andre stand, at dem har lagt om, også fører dem dårlig, også er dem bare ute etter penga, også har dem dyr som ser skrantne ut... og noe av det stemmer nok, men det er... det er sånne... sånn som du har i enhver ting du driver med altså, folk som bare skal prøve (...) tjene penger.

Å ikke stelle dyra sine godt er en kardinalsynd uansett driftsform. Å ikke føre tilstrekkelig er likevel spesielt graverende om man driver økologisk, driftsformens sterke betoning av dyrevelferd tatt i betraktning. Når økologer har dyr som ser dårlige ut, kan det føre til at et reservert nærmiljø får bekreftet sine fordommer mot driftsformen. Nils er tillitsvalgt og reiser mye rundt på møter og andre arrangementer. Han har hørt historier om dårlig dyrehold mange steder. Dette viser at pengene som er kommet inn i det økologiske jordbruket, trekker til seg enkelte som ikke er seriøse. Det innebærer en trussel mot tilliten økologisk jordbruk har klart å bygge opp. Lite tyder imidlertid på at de useriøse utgjør mer enn en marginal del av nykommerne. For flertallet er det andre motiver som ligger bak; de økonomiske støtteordningene er et middel som skal gjøre det lettere å nå målet.

Rasjonaliseringen av jordbruket er en annen faktor som har bidratt til å legge forholdene bedre til rette for vanlige bønder som er interessert i å legge om. Nils og Johanna resonnerer rundt bakgrunnen for at folk legger om i dag:

N: Da vi starta, da var det knapphet på jord; i dag er det overflod. I dag er det mye lettere, nå ser det jo ut som det er flere som... prøver seg... du har jo alle slags i Valdres...

J: Men vi får jo håpe at det er gjennomtenkt, at det ikke er noe sånn spekulasjon altså.

N:(...) Jeg tenker halvparten gjør... ikke gjør det av anna enn nysgjerrighet og sånn; noen gjør det av dyktighet og noen gjør det av overbevisning...

De fleste som snuser på den økologiske driftsformen i dag, er først og fremst på utkikk etter nye muligheter for sitt jordbruk. At det er enkelt å få tilgang på mer jord, gjør det lettere. Økologisk drift gir lavere avling, ergo trenger man større areal for å dyrke fôr til f. eks. ei ku enn det som er nødvendig om man driver konvensjonelt. Omlegging uten å måtte gå ned i dyretall er blitt mer realistisk. Den styrte avviklingen av mindre bruk i Norge har altså bidratt til å legge forholdene til rette for vekst i det økologiske jordbruket.

Johanna håper at nykommerne har etikken i orden. Å legge om for å få et bedre økonomisk utkomme er ikke et etisk høyverdig mål. Hun håper visjonene gammeløkologene kjempet (og kjemper) for, ikke blir glemt selv om det økologiske jordbruket er blitt stuerent og markedstilpasset.

Christine treffer mange konvensjonelle bønder i Bondelagssammenheng. Jeg spurte om hun opplever at det er en ny holdning å spore til det økologiske jordbruket:

C: Ja, det synes jeg.(...). Det er jo flere som går med tanken. Ikke minst fordi det... altså, det er jo tilskuddordningene som gjør det kanskje mer interessant for mange.

Christine trekker fram tilskuddordningene som den sentrale stimulans når det gjelder å få vanlige bønder interessert i å legge om. Denne holdningen forrykker forholdet mellom ideologi og økonomi slik det har stått sentralt i den økologiske bevegelsen. Tidligere var det viktigste spørsmålet: "Hvordan kan jeg drive et mer miljøvennlig landbruk?" Det kan virke som det i dag er blitt like viktig å spørre: "Vil jeg tjene mer penger hvis jeg legger om?" Et slikt spørsmål *kan* være fundert i en reell frykt for å måtte legge ned om ikke inntjeningen bedres. Ifølge mine kilder er det imidlertid slik at et flertall av nykommerne er flinke bønder uten økonomiske problemer. Mye tyder på at de bringer med seg holdninger som bidrar til å endre det økologiske landbruket på en måte gammeløkologene vil ha vondt for å svelge. Hvis de dedikerte idealistene kommer i mindretall, kan det bli vanskelig å holde på de opprinnelige målsetningene. Det er f.eks. allerede tendenser til å ville bruke det økologiske landbruket til å avhjelpe problemer i det konvensjonelle. Kristian forteller:

Det vart åpne opp for å bruke konvensjonell møkk... på økologiske arealer. Hvilket jeg mener ikke er forsvarlig ut fra et troverdighetsperspektiv:(...)Hvis det konvensjonelle landbruket ikke er å betrakte som et bærekraftig landbruk, hvilket det økologiske da har som mål om å etterstreve (...) da ville det være uforsvarlig å ha en kontinuerlig import av energi og næringsstoffer fra noe som ikke er bærekraftig (...)
Mens staten sa jo at " Å, her har vi et gyllent tilfelle; (...) vi har problem med overproduksjon av husdyrmøkk mange områder i landet... og gjennom å åpne opp for for eksempel økologisk kornproduksjon å bruke det her, så har vi slått to fluer i en smekk." Altså; det er for så vidt et greit resonnement, men det som gjør at det ikke holder, det er det at (...) sånn kan man ikke stille spørsmålet når det gjelder økologisk landbruk. Økologisk landbruk er nonting som man har satt opp et mål for hva det

skal svare mot, og da kan man ikke bruke det til å oppfylle andre politisk interessante spørsmål som ikke er i tråd med målsetningen.

Kristian gir et eksempel på hvordan etablerte mål settes under press av pragmatisk orienterte krefter. Myndighetene og en del av nyøkologene trekker i samme retning. Har man lagt om gården først og fremst for å bedre økonomien, er det usannsynlig at man vil si nei til driftsmidler som blir tillatt om økologisk og konvensjonelt jordbruk veves tettere sammen. De fleste vil uansett føle at de har en mer miljøvennlig drift enn tidligere. En slik tankegang utgjør en trussel mot troverdigheten til det økologiske jordbruket. I denne sammenheng har det stor betydning hvem som danner reglene for økologisk jordbruk, og hvem som ser til at de blir fulgt. Kristian gjør rede for hva som har skjedd etter at Debioreglene ble underordnet EUs regelverk ved inngåelsen av EØS-avtalen i 1994:

Opprinnelig var jo Debio en interesseorganisasjon mellom produsenter og konsumenter, der dom som så å si var opptatt av dette i fellesskap bestemte hvilke regler dom skulle ha. Det vil si at Debio bestemte sine egne regler. Og siden utførtes det jo kontroll (...) Men sånn er det jo ikke, nå er Debio en medlemsorganisasjon som på oppdrag av landbruksdepartementet utfører kontroll.(...) Så vi holder på å legge om til biodynamisk, bare for å prøve å holde oppe litt troverdighet.(...) Jeg mener: Debioregelverket... jeg mistenker at etter hvert så kommer troverdigheten rundt det til å svekkes så kraftig at det ikke... det er liksom ikke nok.

Allerede i 1995 uttalte Norsk Økologisk Landbrukslags representant i utvalget for Debioregler følgende:

*”Vi må se på om det kunne være en løsning å slakke litt på kravene for å få med oss flere, men samtidig ha en **akseptabel økologisk standard i forhold til det forbrukerne forventer seg.**” (min utheving) (Jordvett 5/95).*

NØLLs representant gir uttrykk for at ”økologisk” er et begrep med forhandlingsbart innhold, og at forbrukernes forventninger er avgjørende. Kristian er av en annen oppfatning. Han frykter at kompromisser og tilpasninger vil undergrave posisjonen det økologiske jordbruket har oppnådd som et troverdig og tydelig alternativ. Han og kona er derfor i gang med å legge om gården etter de strengere tilleggsreglene som gjelder for biodynamisk

jordbruk. Grunnlaget for denne driftsformen finnes i Rudolf Steiners landbrukskurs fra 1924, og kan vanskelig endres etter landbruksbyråkraters forgodtbefinnende.

Kristian er ikke alene om å være skeptisk til den retning Debiojordbruket synes å ta. Monika lot det falle et hjertesukk om at Debio var det økologiske jordbrukets ”mest manipulerte organ.” Dette kan tolkes som at Debio ikke ”tilhører” økobøndene lenger, men er blitt et av myndighetenes byråkratiske styringsinstrumenter.

Kristian og Monika er ikke positive til vekst dersom det innebærer kompromiss med verdigrunnlaget. Etter at det politiske etablissementet i stor grad har overtatt makten på feltet, mener de en slik utvanning er uunngåelig. Andre er ikke så kritiske, og mener at hvert dekar jord som blir godkjent av Debio, må ses som et pluss. Ingrid og Gunnar forteller om naboer som er i ferd med å skifte holdning:

I: (...) Nå av de har jo lagt om enkelte jorder og, som de har...

T: Begynner litt sånn forsiktig?

G: Ja, det er ganske mange som driver sånn her i Aurskog og Høland, en tyve tredve mål som dem driver med økologisk kornproduksjon, da.

T: Ja, jeg så det på den produsentlista til Debio, at det er veldig mange som har... liksom fem mål økologisk og 470 konvensjonelt og sånn.

I: Mm. Men det er jo i hvert fall at de tenk litt annsles, det synes jo jeg at må vær kjempebra, det er jo i hvertfall endringer, så da kanskje de... kanskje de tenkje litt på det at den maten de gir ungan sine, den har de først sprøyta mye.

En god del bønder har i seinere år lagt om mindre deler av sitt areal, og driver disse med import av næringsstoffer fra den konvensjonelle delen av gården, på samme måte som Kristian fortalte at det gjøres på regionalt nivå. Dermed blir terskelen for å prøve seg lavere for bønder som ikke er sikre på at de vil satse for fullt. Om man mottar omleggingsstøtte, er man forpliktet til å drive arealene etter Debios regelverk i minst fem år. Om man ikke oppfyller dette, må tilskuddet betales tilbake. Dette er nok en grunn til at folk ønsker å begynne forsiktig og høste erfaringer før de eventuelt bestemmer seg for å ta skrittet fullt ut.

Ingrid synes det er positivt at naboene legger om, selv om det bare dreier seg om noen få mål. Det viser at en ny og avmålt positiv holdning til det økologiske landbruket er i ferd med å spre seg. Gunnar og Ingrid opplever at verdier som er viktige for dem, får økt tilslutning i et nærmiljø som i mange år var negativt til deres måte å drive jordbruk på.

Det er tydelig at veksten i det økologiske jordbruket i vesentlig grad er en følge av statens økonomiske overføringer. Det kan heller ikke være tvil om at pengene fører til en forskyvning av fokus. Kanskje vil dette føre til at mange av de mer radikale økologene etter hvert vil følge Kristian i retning av det biodynamiske jordbruket. Vekst er ikke et uttalt mål for denne i stor grad autonome gruppa. Biodynamisk landbruk krever mer arbeid enn vanlig økologisk drift uten å tilby mer tilskudd, og vil dermed neppe ha særlig tiltrekningskraft på de som ønsker å legge om av økonomiske grunner.

Veien framover

Jordbruket er en næring med lang tidshorisont. I Norge har det stort sett vært en familiebasert næring som har gått i arv fra far til sønn (likestilt odelsrett mellom kjønnene ble lovfestet i 1974). Det har vært et kulturelt mål å kunne levere gården til neste generasjon i bedre stand enn den var da man selv tok over.

Det moderne økologiske jordbruket ble utviklet i bekymring for at forurensningen ville lede til et avgjørende brudd i forhold til de naturgitte livsbetingelsene. Miljøbevisste mente at det konvensjonelle jordbruket var med på å ødelegge sin egen framtid ved å forurense jord og vann. Denne oppfatningen ligger fortsatt til grunn for økologisk landbruk, selv om man kan smile av dramatikken i noen av 70-tallets dommedagsvisjoner. Golfstrømmen har ikke snudd, jorda har ikke gått under i atomkrig.

Det økologiske landbrukets mål er et system for matproduksjon der man nyttiggjør seg ressursgrunnlaget uten å ødelegge det. Økobonden viderefører det tradisjonelle målet om å bedre gårdens stand i løpet av sin karriere som bruker, men vektlegger at driften må være bærekraftig, slik at dette målet kan nås også av framtidige generasjoner.

I den løpende diskursen om utviklingen av det økologiske jordbruket, er *utbredelse* et vanligere tema enn problematisering av hva begrepet skal innebære. Hvilke tanker gjør informantene seg om driftsmåtens framtid?

Jeg regner med at det vil gå sakte og sikkert kanskje opp i mot en 10-15... kanskje 20 %, men der vil det vel stagnere inntil dem finner ut... å gårent det andre er, og det ser ikke ut som dem helt vil være med.

I 2004 utgjorde økologisk drevet jord 3,3 % av samlet jordbruksareal. Det er altså langt fram til nivået Jonas tror man vil nå i framtida. For ham er det en selvfølge at økologisk jordbruk er bedre; han har selv erfart hvordan gården våknet til liv igjen etter noen år med den nye driftsformen. Flertallet av norske bønder er fortsatt motvillige til endringer. De har ikke hatt tilstrekkelig negative opplevelser med det industrialiserte jordbruket til at de er blitt skremt av det, og ideologisk vekkelse rammer de færreste. De vil ikke helt innse ”å gærent det er,” det de driver med.

Et eventuelt EU-medlemskap er et stadig tilbakevendende tema når framtida til norsk landbruk diskuteres. Scenariene varierer. Pessimistene tror på bortimot full nedleggelse, og at de få bøndene som blir igjen på bygda, vil gå fra å være matprodusenter til å bli landskapspleiere og statister i fornøyelsesparken Bygda. Andre mener at forholdene ligger godt til rette for ulike nisjeproduksjoner i Norge, og at disse kan sikte seg inn på den betalingsvillige delen av markedet i hele unionen. Nils er ikke bekymret med tanke på et eventuelt EU-medlemskap:

N: Nei, det er mye mindre EU-avhengig enn de andre, for å si det sånn. Og betingelsene er ganske... i og med at folk stort sett har vært villig til å betale mer for økologiske produkter, da... så (...) Vi er mindre sårbare på mange måter for det at vi... en del av oss har ikke investert så mye heller da... går med lavere innsatsfaktor. Ikke alle selvfølgelig, du finner alle avarter av økologisk landbruk og; de som har satsa mye. Men jeg tror nok vi er litt... litt heldigere stilt sånn.

Mange økologer har mindre gjeld enn vanlige bønder med store bygninger og ny maskinpark. Samtidig er det økologiske jordbruket rettet mot et marked som er villig til å betale en merpris for varene. Nils er trygg på at dette forholdet ikke endres ved et eventuelt norsk EU-medlemskap.

Gunnar og Ingrid deler Nils' oppfatning av at det økologiske jordbruket er godt rustet til å tåle framtidige utfordringer:

G: Jo, jeg tror ikke det er vi som er verst stilt, jeg tror nok kanskje det blir tøffere for... det konvensjonelle landbruket. Jeg håper i alle fall at det er sånn. He-he!
I: Det ser jo ut som myndighetene er positiv og vil at vi skal driv, mye mer enn de... ønska det konvensjonelle.

Gunnar tror framtida blir vanskeligere for de som skal konkurrere med Europas store bulkprodusenter, enn det blir for økologene. Optimismen er forankret i myndighetenes positive signaler i retning av det økologiske jordbruket.

Flere av informantene vektlegger at en fortsatt bejaende holdning fra myndighetenes side vil være avgjørende for hvordan feltet kommer til å utvikle seg. Bjørn trekker inn et annet perspektiv. Han er ikke i tvil om hva som vil avgjøre det økologiske jordbrukets framtid:

B: Det kommer an på forbrukerne. Det er de som har nøkkelen til dette. Hvis det er tilstrekkelig mange forbrukere som ser litt lengre enn på korteste sikt, så vil vi få vekst i det økologiske jordbruket. Det ligger jo an til det, f.eks. med... med manipulerte planter som vi nå... manipulerte dyr... Hele den genmanipulasjonen, det legger jo an til at man spør nettopp etter hva... hvordan går dette i det lange løp? Så... så det tror jeg er nøkkelen.

Om flere forbrukere ser litt lenger framover, vil de ifølge Bjørn forstå at det lønner seg å handle økologisk selv om det er litt dyrere. Genteknologiens frammarsj kan bli en vekkerklokke som får folk til å stoppe opp, tenke seg om - og deretter velge økologiske produkter heller enn billige. Dette fordrer en kombinasjon av kunnskap om matvareproduksjon og et ønske om etisk forbruk. Bjørn har ingen fast oppfatning av om det økologiske jordbruket vil øke eller stagnere, men han mener å vite hva som styrer utviklingen, og han ser tegn i tiden som gir grunn til optimisme på vegne av det økologiske. Han er ikke alene om å trekke fram konsumenten som den avgjørende faktoren i dette spørsmålet:

Jeg tror at... det vil bli langsom utvidelse av arealet, men jeg tror ikke det blir så stor prosent areal som er økologisk dyrket... fordi... det blir mindre avling og mere kostbart med all den lusingen og derfor dyrere produkter, og da begrenser det seg med hvor mange mennesker som er villige til å betale litt mer for et produkt.

Forbrukersegmentet som ser verdien i å betale en høyere pris for varer som er produsert på en spesiell måte, vil etter Rolfs mening forbli begrenset. Han tror ikke på noen økologisk boom som følge av større kunnskap blant forbrukerne, eller at konvensjonelle bønder av seg selv vil innse at de driver "feil," og slutte seg til i skarer.

Også Christine tok utgangspunkt i forbrukerne da jeg spurte om hun hadde noen framtidvisjoner for det økologiske jordbruket:

Jeg er litt pessimist på grunn av konsumentene... jeg tror de er altfor mye opptatt fortsatt av at mat skal være billigst mulig og (...) det er vanskelig å endre de holdningene der; vi har fortsatt altfor mye natur i Norge tror jeg, (...) det har ikke blitt trangt nok, sånn som det er i Nederland eller Sveits, hvor de ser begrensningene. Og jeg ser jo f.eks. hos naboene her nede hva som blir kasta i søpla, ikke sant, sånn har det ikke vært for tredve år siden i Sveits. Altså, jeg nærmer meg femti nå, og jeg er oppvokst med at vi har vaska lokkene på yoghurtbegrene og kasta det for seg selv der hvor vi skulle ha aluminium og sånn, og (...) det er mange år siden. Og her blir det bare... altså, alt går i søpla for mange, og det... jeg vet ikke hvordan vi skal forandre det... men jeg tror rett og slett at vi (...) har det alt for godt når det gjelder at vi kan gå i natur som er tilsynelatende uforurensa.

Som oppvokst i utlandet har Christine et annet perspektiv enn de norskfødte informantene. Hun har ikke stor tro på at den jevne husmor/husfar i større grad vil la etikken styre når de gjør sine valg i matbutikken. Uansett hvor man bor i Norge er man ikke langt fra tilsynelatende ren natur, og det store flertall har ikke erfaring med alvorlig forurensning. For Christine er det en forklaring på at holdninger og praksis knyttet til ressursutnyttelse og miljøvern i Norge i dag henger etter det hun opplevde under oppveksten i Sveits for 30-40 år siden.

Det er altså særlig to faktorer som er viktige når informantene skal spå om framtida. Myndighetenes positive holdning gir grunn til optimisme, mens tregheten blant forbrukerne identifiseres som et sentralt problem. Forbrukerne kan stimuleres til å kjøpe økologiske varer på ulike måter. Redsel for genmanipulert mat og avsky for industrialisert husdyrhold kan gå hånd i hånd med bejaende feiring av økologiske råvarer slik det gjøres i *Ren Mat*. Dette nisjemagasinet leses imidlertid i stor grad av "menigheten." Myndighetenes prioriteringer og de store markedsaktørenes innsats er avgjørende for å få spredt dette perspektivet til kanaler med større nedslagsfelt. Nettopp de store markedsaktørenes manglende vilje til å satse på økologiske varer ble av flere informanter trukket fram som en av de store hindringene på veien mot 10 %. Det hevdes at samvirker som Tine og Norsk kjøtt ikke har prioritert økologiske varer på samme måte som når andre nye produkter skal inn i sortimentet. Informantene mener dette skyldes redsel for å tape penger, kombinert med at de som styrer samvirkene, deler verdigrunnlag med den store majoriteten medlemmer som oppfatter det økologiske jordbruket som en konkurrent. Frykten for at konvensjonelt jordbruk skal ende

opp med et B-stempel, har vært utbredt. De største matvarekjedene har heller ikke stått på barriaden for økologiske varer, men har til en viss grad oppfattet dem som sand i maskineriet (Vitterstø, 2001). En følge av dette er at en stor andel av økologiske råvarer fortsatt blandes med konvensjonelle.²¹

Økobøndene av i dag er i stor grad avhengige av økonomiske strukturer de har begrenset innflytelse over. På mange måter var det enklere for den tidlige generasjonen som ønsket å vende forbrukersamfunnet ryggen. De behøvde ikke forholde seg til ”utenforstående” i samme grad. På den annen side ble mange av de tidlige alternative gårdsprosjektene lagt ned etter kort tid. I dag dominerer en reformistisk holdning som gir seg utslag i en daglig kamp om en større plass *innenfor* systemet. Mye tyder på at denne kampen i økende grad vil lykkes i tida som kommer.

Fra *Jordvett* til *Ren Mat* – Økologenes tidsskrift skifter ham

I 2003 byttet bladet *Jordvett* navn til *Ren Mat*. Bak bladet står organisasjonen OIKOS,²² Økologisk Landslag, som i 2002 ble grunnlagt på restene av flere organisasjoner som hadde representert forskjellige deler av økomiljøet. Tidligere var *Jordvett* det viktigste skriftlige organ for miljøet. Fokus lå på nyheter innen økologisk jordbruk, formidling av forskningsresultater, dyrkingstips og en del ideologisk stoff. Mye var såpass spesialisert at det neppe ville ha særlig interesse for allmennheten. Stoff av denne typen finnes i dag i tidsskriftet *Økologisk landbruk*.

Ren Mat skriver fortsatt om bønder, økologi og landbrukspolitikk, men hovedfokus er flyttet i retning av forbrukerveiledning, matoppskrifter og propaganda. Kjendiser er tidvis blitt en viktig faktor i markedsføringen av økologiske varer. Fra å være et tidsskrift for debatt og kommunikasjon innad i miljøet, er *Ren Mat* blitt et organ som ønsker å misjonere utad. Mantraet ”økologisk” gjentas med enerverende hyppighet.

Ren mat er i denne sammenheng mat uten spor av kjemikalier. I vår tid, da kroppen dyrkes og endres gjennom trening, dietter og kirurgi, er mange mennesker opptatt av hva de spiser. Navnebyttet kan forstås som et forsøk på å fange opp denne trenden. Nordmenn har i de senere år dessuten åpnet seg for matimpulser fra hele verden. Via en energimessig lite

²¹ I 2004 ble 25 % av den økologiske melka omsatt som økologisk, mens bare 10 % av kjøttet ble solgt med merke. Egg kom best ut av det, ettersom 60 % av produksjonen ble solgt som økologisk (*Nationen*, 12.4.2005).

²² Navnet er en gjengivelse av den greske termen for helhet (se s. 8).

bærekraftig verdenshandel, bringes spesialiteter fra de fjerneste avkroker til kjøleskapene våre. På dette markedet er økologisk mat blitt ytterligere en spesialkategori for den eklektiske forbruker. *Ren Mat* konsentrerer seg om å spre det glade budskap om god og spennende økologisk mat, som dessuten skal gi forbrukeren ren samvittighet – økologiske varer er så å si stemplet ”etisk produsert.”

Ideen om at det finnes ”ren” mat, forutsetter om vi følger Mary Douglas’ tankegang at det også finnes ”skitten” mat. *Ren Mat* skriver svært sjelden direkte negativt om konvensjonelt jordbruk, men den ”skitne” maten kan logisk sett vanskelig ha annet opphav.

Oikos er en organisasjon som i utgangspunktet skal tjene både produsenter og forbrukere. At *Jordvett* byttet navn til *Ren Mat*, kan tolkes som en tilpasning til vår tids fokus på forbrukeren. Gjennomsnittsprodusenten og de dyptpløyende ideologiske artiklene er borte fra spaltene. De av mine informanter som hadde et forhold til publikasjonen, anså *Ren Mat* som coffetable-lektyre. Flere gav uttrykk for at de savnet *Jordvett*, ”et traust og godt blad,” som Anne sa det. Jeg tolker dette som at det er oppstått avstand mellom hva redaksjonen i *Ren Mat* anser for å tjene det økologiske jordbruket, og hva primærprodusentene legger vekt på.

Oppsummering

På 70-tallet fikk tanker om rural kultur, desentralisering og miljøvern et oppsving i forbindelse med folkeavstemningen om norsk EF-medlemskap. Unge mennesker fra byene flyttet på landet for å drive gård som en protest mot negative sider ved industrisamfunnet. Mange av de tidlige alternative prosjektene fikk kort levetid, ettersom livet på landet ikke svarte til de romantiske forventningene til mang en byungdom.²³ Et betydelig antall fortsatte imidlertid, og disse utgjorde kjernen i det tidlige økologisk jordbruksmiljøet i Norge.

Motviljen som rammet økologisk jordbruk fram mot 1990, var en reaksjon på det eksplisitte ønsket om å gå motstrøms, å kritisere det bestående og kjempe for alternativer som for utenforstående kunne virke enten utopiske eller irrelevante. For de som sloss mot jordas undergang, må dette ha vært maktpåliggende oppgaver. Denne verdensanskuelsen gav opphav til en særegen filosofisk og estetisk kultur, der det var lett å skille de som behersket kodene fra utenforstående: ”Det kan synast som om det er betre å vere få med dei rette meiningane,

²³ Kategorien ”Å bo på en egen gård” scoret høyt blant byfolk i en amerikansk undersøkelse der folk ble spurt hvilken type liv de trodde ville gjøre dem lykkelige. Påfølgende undersøkelser viste at gruppa som virkelig lever slik ikke er spesielt lykkelige. (Freedman, 1978, referert i Csikzentmihalyi, 1988, s. 35.)

enn mange som ikkje har like høgverdig ideologi som oss,” skrev forfatterne, da Norsk Økologisk Landbrukslags første 20 år skulle oppsummeres (Tofting og Aarønæs, 1991, s. 31).

I mitt materiale er store ord og luftige drømmer fraværende. Retorikken til fordel for det alternative jordbruket er stort sett lavmælt og realistisk. De fleste av mine informanter la om i perioden 1987-1995. Økologisk jordbruk var på denne tida i ferd med å finne en fast form. Jappekulturens kollaps og den påfølgende bankkrisen førte til et nytt oppsving for verdier knyttet til bærekraft og miljøvern. Dette dannet grobunn for en økt tilslutning til økologisk jordbruk, og svekket den tidligere uforsonlige motstanden. Dyktige økobønder og tålmodige lobbyister (ofte spilte samme personer begge roller) skapte forståelse for at økologisk jordbruk var seriøst og viktig. Politikere på jakt etter muligheter for en modernisert og slanket utgave av norsk landbruk, ble etter hvert overbevist om at den økologiske driftsmåten var en av veiene som leder inn i framtida. Foruten å sikre finansiering gjennom statlige tilskuddsordninger, var lobbyistenes største seier at de klarte å etablere ”økologisk jordbruk” som et positivt ladd begrep. Produkter fra økologisk jordbruk har i dag i mange forbrukeres bevissthet en tilleggsverdi som konvensjonelle landbruksvarer mangler.

Endringen av det økologiske jordbruket har skutt fart etter 1990. Den politiske tilslutningen har medført at staten gradvis har ”kjøpt” kontroll over feltet. Regelutviklingen er underlagt EU, Debio er underlagt Landbruksdepartementet ved Mattilsynet. Man kan argumentere for at disse hendelsene symboliserer det økologiske jordbrukets endelige overgang fra motkultur til del av det etablerte. Dette har gitt en vekst økologene ønsket, men ikke evnet å utløse på egenhånd. Jeg har forsøkt å vise hvordan mine informanter opplever og tar stilling til denne utviklingen. De setter pris på anerkjennelsen som ligger i de økonomiske støtteordningene, og finner det rimelig at de skal få betalt for merarbeidet driftsformen medfører. Samfunnet har dessuten til en viss grad åpnet seg for at økobøndernes verdier er riktige og viktige, og folk er i økende grad villige til å betale merprisen økologisk produksjon medfører.²⁴ Informantene mener derfor at det råder en positiv ånd i det økologiske landbruket i dag. På den annen side frykter noen at pengene vil ta for mye makt fra idealismen, og at det økologiske jordbruket er i ferd med å ”konvensjonaliseres.”²⁵ Med Csikzentmihalyis begrepsapparat kan vi si at indre motivasjon er i ferd med å vike for ytre motivasjon. Dette er

²⁴ Norgesgruppen og Coop melder om en økning i salget av økologiske varer på henholdsvis 37 og 15-20 %, sammenliknet med samme periode i 2004 (*Ren Mat*, nr. 4/2005). *Aftenposten* melder 22.9.2005 om at ”Økobølgen er over oss.”

²⁵ At en slik utvikling faktisk foregår, framgår av en undersøkelse som nylig ble publisert i *Nationen*. Det viser seg at melkeprodusenter som la om fra og med år 2000, bruker mer kraftfôr, har flere dyrlegebesøk og har høyere avdrått på sine kyr, enn de som la om før 1995. Bruken av alternativ medisin er lavere blant nykommerne. Dessuten driver de mer ensidig. Et økende antall bønder oppgir økonomisk avkastning som et viktig motiv for å drive økologisk (*Nationen*, 20.04.2005).

paradoksalt for de som i sin tid begynte å drive økologisk for å verne naturen og få forbrukermentaliteten på avstand. Den alternative aura som tidligere omgav det økologiske jordbruket svekkes. Bønder som ikke for sitt bare liv ville bli assosiert med de alternative noen år tilbake, begynner i dag å drive økologisk. En dansk bonde beskriver situasjonen:

”De nye økologer oppfatter seg ikke som pionerer. De oppfatter det mer som, at de overtager et færdigt konsept. Men det er det overhovedet ikke. Økologien er alltid i evig utvikling mod det, der er bedre. Mange af de første økologer var folk, der virkelig brændte for det. Sådan er det ikke længere (Flø, 2002, s. 35).

Selv om utviklingen kanskje har kommet lenger i Danmark, skjer det samme her i landet. De radikale frykter at det økologiske jordbruket står i fare for å miste sin sjel på veien til supermarkedenes hyller. Andre er positive, oppfatter hvert dekar som legges om som et lite framskritt, og håper det bidrar til en ”økologisering” av konvensjonelle bønders tankegang. Få vil være uenige i at jo mer jord som drives uten kunstgjødsel og sprøytemidler, dess bedre. Idealistene er imidlertid skeptiske til hva den nå mønsterbeskyttede merkevaren *økologisk jordbruk* inneholder om ti år. De viser til at regelverket endres for å gjøre det lettere å drive økologisk, slik at politiske målsetninger kan nås. For å sette det litt på spissen: Mange ”nyøkologer” synes alt er såre vel om man har en Debiogodkjenning å slå i bordet med. Dette innebærer etter ”gammeløkologenes” syn et kortsiktig og konvensjonelt perspektiv, som i liten grad oppfordrer til tenkning omkring jordbrukets rolle og hvilken retning det bør utvikles i. Denne jobben er overtatt av myndighetene. Avstanden mellom primærprodusentene og de som styrer det økologiske jordbruket, har blitt større. Det er betegnende for byråkratiseringen at det nye EU-regelverket som skal erstatte Debioreglene, ikke vil bli direkte lettlest:

*”For produsenten vil imidlertid forskriften (forordningsteksten) være vanskelig tilgjengelig.²⁶ Det skal derfor utarbeides **veiledere** som brukerne skal kunne forholde seg til og legge til grunn for den praktiske virksomheten på gårdsbruk og i bedrifter (...) (Debiomeldinger, 3/2004).*

Det økologiske jordbruket har kommet langt siden Edvard Vogt så behovet for en bevegelse som skulle arbeide for at ungdom uten odel skulle få tilgang på jord. Det er blitt en

²⁶ Gitt vår tids kommunikasjonsteknologi, tolker jeg ”vanskelig tilgjengelig” som ”vanskelig å sette seg inn i,” ikke i fysisk forstand ”vanskelig å få tak i”.

etablert del av norsk landbruk, på godt og vondt. Det blir spennende å følge med på den videre utviklingen.

KONKLUSJON

Målet med denne oppgaven har vært å beskrive det økologiske jordbruket i Norge på 2000-tallet ut fra tre hovedperspektiver. For det første har jeg ønsket å beskrive verdier og motivasjoner som er viktige for mennesker som driver økologisk jordbruk i dag. For det andre har jeg vært opptatt av den økologiske identitet. For det tredje har jeg beskrevet endringen det økologiske jordbruket gjennomgår. Sistnevnte har vist seg å bli et overordnet perspektiv, som påvirker både verdier og identitet.

Bakgrunnen for utviklingen av det økologiske jordbruket i det moderne Norge var bekymring for miljøet. Økologisk jordbruk og økologisk livsstil utgjorde et sivilisasjonskritisk eksempel på at utviklingen kunne ledes en annen vei, at omsorg for naturen kunne settes foran økonomisk avkastning og økning av levestandard. Miljøengasjement var en sentral motivasjon for å begynne å drive økologisk blant mine informanter. Over tid har det vist seg at positive opplevelser av driftsformen blir en viktig motiverende faktor. Bøndene opplever at økologisk jordbruk er mer interessant og givende enn det konvensjonelle; at det legger til rette for økt grad av selvrealisering innenfor et etisk forsvarlig paradigme. Positive tilbakemeldinger fra både naturen på gården og samfunnet utenfor jordbruket, styrker informantenes tro på at det de driver med er riktig. Mye tyder på at det å drive økologisk jordbruk legger til rette for å tilfredsstille behovene Roy F. Baumeister beskriver som grunnleggende for å oppleve at man har et meningsfylt liv.

Erfaringen av å stå utenfor det etablerte og kjempe for alternative verdier, har vært skjellsettende for ”den økologiske identitet.” De fleste har opplevd å møte motstand i lokalmiljøet. Etersom det økologiske jordbruket har fått økt støtte fra myndighetenes side, har mye av kritikken forstummet, og tidligere motstandere har begynt å vise interesse.

Den positive holdningen til økologisk jordbruk har vokst fram parallelt med en økning i antallet gårdsbruk som drives på denne måten. Men myndighetenes økte kontroll over feltet har også ført til en kvalitativ endring i diskursen om økologisk landbruk. Økonomi er i ferd med å bli en viktig drivkraft blant bønder som legger om, mens den forbrukskritiske ideologien er kommet i bakleksa.

Striden om hva som er høyverdige motiver og gode driftsmetoder, om grensen mellom ”rent” og ”urent” jordbruk, er en kamp om det økologiske prosjektets verdier og identitet. Det er et element av konflikt mellom elite og masse i denne situasjonen.

Vår tid er ikke preget av brennende miljøengasjement. Murring over høy bensinpris og utbredt folkelig støtte for oljeutvinning i nord, viser at en miljøpolitikk med mer vidtrekkende mål enn å legge til rette for kildesortering,²⁷ langt på vei er et ikke-tema. Den holistiske naturoppfatningen bak det økologiske perspektivet har ikke fått vesentlig gjennomslagskraft i samfunnet. Idealistenes drøm om et samfunn organisert ut fra hensynet til de økologiske forutsetningene, er like fjern i dag som den var på 70-tallet. Det er sannsynlig at det økologiske jordbruket vil fortsette sin kvantitative vekst, og at det vil ha en rolle som et miljøvennlig korrektiv til konvensjonelt landbruk i mange år enda. Som radikalt, samfunnskritisk prosjekt, er det imidlertid mye som tyder på at vanlig økologisk landbruk har utspilt sin rolle.

²⁷ Et i og for seg prisverdig tiltak, når man tar i betraktning de voldsomme avfallsmengder kombinasjonen av privat rikdom og bruk-og-kast-mentaliteten medfører.

INTERVJUGUIDE

Navn:

Alder:

Utdanningsbakgrunn:

Bosted:

Gårdsnavn:

Omleggingsår:

Produksjon:

- 1) Hva er de viktigste grunnene til at dere driver økologisk? Kunne dere tenkt dere å drive konvensjonelt?
- 2) Hva var det som fikk dere til å legge om? (Spesielle hendelser, gradvis ”oppvåkning” etc...)
- 3) Var det mye nytt å lære? (jordbruks- og tankemessig) Hvordan fikk dere nødvendig kunnskap? Opplevde du læreprosessen som positiv?
- 4) Fikk dere støtte fra det økologiske miljøet?
- 5) Begynte dere med nye typer produksjon etter at dere la om?

- 6) Hvordan har lokalmiljøet reagert? Har dere merket noen endring i holdningen til økologisk jordbruk de seinere år?
- 7) Hvordan opplever dere omverdenen (”mannen i gata”, myndigheter, media) sin holdning til økologisk jordbruk? Er det forskjeller mellom bygdefolk og byfolk?
- 8) Er det noen dere ser som spesielt hardnakkede motstandere av det økologiske jordbruket?

- 9) Hvordan har gårdsøkonomien utvikla seg etter omlegging?
- 10) Har dere andre inntektskilder ved siden av gården?
- 11) Har dere planer om endringer i drifta framover?
- 12) Overtok dere gården på odell, eller er dere førstegenerasjons jordbrukere?

- 13) Hvilke tanker gjør du deg om framtida til det økologiske jordbruket i Norge? (Hva med EU?)
- 14) Har impulser fra utlandet spilt noen rolle for dere?

- 15) Er dere med i noen interesseorganisasjoner?

- 16) Er dere fornøyd med organisasjonenes arbeid, og med hvordan de utvikler seg? (fra *Jordvett til Ren mat*)
- 17) Hva synes dere om Debio?
- 18) Samarbeider dere med andre bønder? Har dere praktikanter? Hvorfor/hvorfor ikke?
- 19) Er det flere som driver økologisk i bygda?
- 20) Er dere med i forsøksring?
- 21) Hvordan distribuerer dere produksjonen?
- 22) På hvilken måte tror du bønder som driver økologisk skiller seg fra de som driver konvensjonelt? Hvilke personlige egenskaper må etter din mening til for å "overleve" som økobonde?
- 23) Krever det mer fagkunnskap å drive godt økologisk?
- 24) Er det mer arbeid å drive økologisk?
- 25) Er det mye stress?
- 26) Hender det at dere opplever arbeidet som kjedelig?
- 27) Opplever dere arbeidet som en glede i seg selv? Er det noe som er spesielt morsomt? Er det noe som er mest slit?
- 28) Ser dere størst mulig grad av sjølbergning som et ideal?
- 29) Har dere en tradisjonell arbeidsdeling mellom kjønnene?
- 30) Hvordan er en god dag for dere?
- 31) Hva gjør dere når dere har fri?
- 32) Hvordan er mulighetene for å forlate gården for en tid hvis dere ønsker det?
- 33) Sjølrealisering eller "å redde verden", hva er viktigst?
- 34) Er det deler av drifta du er spesielt fornøyd med? Er det noe du er spesielt flink til i gårdsdrifta?
- 35) Er det noe du ville ha likt å endre på i livet? (Mer tid, mindre arbeid osv.)
- 36) Hva legger dere i begrepet livskvalitet/det gode liv?
- 37) Bekjenner du deg til noen spesiell religiøs eller filosofisk retning?

LITTERATUR

- Almås, Reidar (2002): *Fra bondesamfunn til bioindustri*. Fjerde bind i verket Norges landbrukshistorie, Samlaget, Oslo.
- Baumeister, Roy F. (1991): *Meanings of life*. The Guilford Press, New York
- Bergquist, Magnus (1996): *En utopi i verkligheten. Kolonirörelsen och det nya samhället*. Skrifter från den etnologiska föreningen i västsverige 21, Göteborg.
- Bramwell, Anna (1989): *Ecology in the 20th century: a history*. Yale University Press, New Haven and London.
- Csikszentmihalyi, Mihaly og Isabella Selega (Red.): *Optimal experience. Psychological studies of flow in consciousness*. Cambridge University Press. Cambridge, 1988.
- Dammann, Erik: "Fremtiden i våre hender", i: (Red) Jan-Erik Ebbestad Hansen: *Norsk tro og tanke*. Bind 3, 1940-2001. Universitetsforlaget, Oslo 2001.
- Douglas, Mary (1966): *Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. Routledge, London and New York, 1994.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (1996): *Vardagslivets etnologi. Reflektioner rundt en kulturvetenskap*. Natur og Kultur, Stockholm.
- Ericsson, Liselotte og Elsa Scheiderbauer: "Jorden har oss dette gett. Om antroposofers syn på kosten, i teori och praxis," i: *Mera än mat*. Anders Salomonsen (red). Carlsson Bokförlag, Stockholm, 1987.
- Forsberg, Ellen Marie (2004): *Økologisk mat i Norge – Økonomiske prosesser mellom samvirke og marked*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Sosialantropologisk institutt, UIO.

- Fostvedt, Ingrid (1994): *På vegne av naturen. Pluralisme, praksis og paradokser i 90-åras økologiske landbruk*. Hovedoppgave, Institutt og museum for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.
- Furre, Gunnar (1998): *Ein smeltedigel for praktikere og romantikere. Ein studie av Sogn jord- og hagebrukskule*. Hovedoppgave i etnologi. Institutt for kulturstudier og kunsthistorie, Universitetet i Bergen.
- Fägerborg, Eva (1999): "Intervjuer", i: *Etnologiskt fältarbete*. Studentlitteratur, Stockholm.
- Gardell, Bertil (1980): *Arbetsinnehåll och livskvalitet. En sammanställning och diskussion av samhällsvetenskapelig forskning rörande människan och arbetet*. Bokförlaget Prisma i samarbete med landsorganisationen i Sverige, Stockholm.
- Gerholm, Lena: "Fältarbete och intervjuer", i: *Muntlige möten: Om intervjuer i museernas samtidsdokumentation*. Eva Silvén-Garnert (Red.) Nordiska museets förlag, 1993, ss. 37-45.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and society in Late Modern Age*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Gilje, Nils og Harald Grimen (1995): *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger. Innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Grepperud, Einar og Emil Mohr (1985): *Biologisk-dynamisk jordbruk. Innføring og praktisk veiledning*. Dreyer, Oslo. S. 75-110, 274-309.
- Grønmo, Sigmund (1996): "Forholdet mellom kvalitative og kvantitative tilnæringer i samfunnsforskningen", i: *Kvalitative metoder i samfunnsforskningen*. Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.), Universitetsforlaget, Oslo.
- Handlingsplan for økologisk produksjon og omsetning. Mål og strategier t.o.m 2009 og aktuelle tiltak for planperioden 2003-2006*. Rapport nr. 4/2003. Styringsgruppen for økologisk landbruk ved Statens landbruksforvaltning, Oslo.

Hansen, Jan-Erik Ebbestad: Presentasjon av Erik Dammann. s. 725 i *Norsk tro og tanke*. Bind 3, 1940-2000. Universitetsforlaget, Oslo 2001.

Hansen, Nils Roll: "Hva slags natur ønsker vi?" i: (Red) Jan-Erik Ebbestad Hansen: *Norsk tro og tanke*. Bind 3, 1940-1990. Universitetsforlaget, Oslo, 2001.

Hegge, Hjalmar (1993): *Mennesket og naturen. Naturforståelsen gjennom tidene – med særlig henblikk på vår tids miljøkrise*. 2. Utgave. Oslo, Antropos forlag.

Holmboe-Ottesen, Gerd (2004): *Bedre helse med økologisk mat?* Tidsskrift for Den Norske Lægeforening, nr. 11, 2004, s. 1529-1531

Jansson, Sören (1987): *Den moderne bonden. Familiejordbruket i industrisamhället*. Gidlunds forlag, Stockholm.

Kerblay, Basile (1973): "Chayanov and the theory of peasantry as a specific type of economy", i: (Red.) Shanin, Teodor: *Peasants and peasant societies*. Penguin, 1973.

Klepp, Asbjørn: *Fra muntlig kommunikasjon til tekst – kildemessig særtrekk ved Intervjumateriale*, i: Norge: Tidsskrift for etnologi og folkloristikk. Universitetsforlaget 1988 ss. 31-40.

Kolsrud, Knut (1955) : "Sjøfinnane i Rognsund", i: *Artikler i etnologi grunnfag nr. 1*. Avdeling for etnologi, IKS. Universitetet i Oslo, 1991.

Kostof, Spiro (1995): *A history of Architecture. Settings and rituals*. s. 571-605. 2. Utgave, Oxford University press, New York.

Melucci, Alberto (1989): *Nomads of the present. Social movements and individual needs in contemporary society*. Temple university press, Philadelphia.

Møhl, Perle (1997): *Village voices: coexistence and communication in a rural community in central France*. Museum Tusculanum Pres, København.

- Næss, Arne: "Fra økologi til økosofi", i: *Økologi, samfunn og livsstil. Utkast til en økosofi*. 5. omarbeidete utgave, Bokklubben Dagens Bøker. Oslo, 1999.
- Passmore, John (1980): *Man's responsibility for nature. Ecological problems and western traditions*. Gerald Duckworth & Co. Ltd. 2. utgave, London.
- Planke, Terje: "Feltarbeid og redselen for nærhet", i: *Dugnad*, Novus forlag 1999. ss. 39-61.
- Richardson, Heidi (2000): *Tilbake til jorda. Drømmer og hverdagsliv: En etnologisk studie med utgangspunkt i 1970-tallets alternativbønder*. Avhandling til fremstilling for Dr. Art.-graden, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Bergen.
- Risan, Lars Christian (2003): *Hva er ei ku? Norsk Rødt Fe som teknovitenskap og naturkultur*. Levert som avhandling for dr. art. graden. Universitetet i Oslo.
- Salomonsen, Anders: "Det vegetariska alternativet", i: *Mera än mat*. (Red.) Anders Salomonsen. Carlsson Bokförlag, Stockholm, 1987.
- Salomonsen, Anders: "Svensk bondevardag – livsform eller yrke", i: *Bondens självbild och natursyn*. Skrifter om skogs – och landbrukshistoria 6. Red: Bo Larsson. Nordiska museet, Stockholm, 1994.
- Schumacher, Ernst Friedrich (1999): *Small is beautiful. Economics as if people mattered. 25 years later...with commentaries*. Hartley & Marks publishers, Canada. (Utkom første gang 1973.)
- Solberg, Børre og Minna Wetlesen (red): *Levande alternativ. Norsk økologisk landbrukslag 20 år*. Norsk økologisk landbrukslag, Bergen, 1991.
- Steiner, Rudolf: *Landbrukskurset. Åtte foredrag om idégrunnet for biologisk-dynamisk landbruk*. Antropos, Oslo, 1992.

Sundberg, Kerstin: "Självbild och konfliktlösning hos 1600- och 1700-talets Haningebönder", i: *Bondens självbild och natursyn*. (Red.) Bo Larsson. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 6. Nordiska museet, Stockholm, 1994.

Thorsen, Liv Emma (1994): *Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920 – 1985*. Universitetsforlaget, Oslo.

Thu, Ragnhild(1996): *Vår nye bondekultur - når det nye vert tradisjon. Ein etnologisk studie frå Jæren*. Hovudoppgåve i etnologi, hausten 1996. Institutt for kulturstudier og kunsthistorie, Universitetet i Bergen.

Tofting, Marina og Lars Aarønæs (1991): "Nøll og fortida", i: *Levande alternativ. Norsk økologisk landbrukslag 20 år*. Norsk økologisk landbrukslag, Bergen.

Widerberg, Karin (2001): *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt – en alternativ lærebok*. Universitetsforlaget, Oslo

Østergaard, Edvin (1998): *Ett skritt tilbake og to frem. En fenomenologisk studie av bønder i omstilling til økologisk landbruk*. Doctor scientarium theses 1998: 25
Institutt for plantefag, Norges landbrukshøgskole.

Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon (1997) Kunnskapsforlaget, Oslo.

Forskningsrapporter:

Almås, Reidar, Hilde Bjørkhaug og Jostein Brobakk: *GMO foods and trust in risk society – a European comparative perspective*. Paper no2/2002, ISSN 1503-2736.

Bjørkhaug, Hilde (2004): *Is there a 'feminine principle' of farming – and is organic farming a way of expressing it?* Paper no 5/04, Centre for rural research, Norwegian University for science and technology, Trondheim.

Bjørkhaug, Hilde: *“Konvensjonell” eller “økologisk”? Bønders motivasjon for valg av driftsform.* Notat nr 5/01, ISSN 0801-3241. Norsk senter for bygdeforskning, Trondheim.

Bjørkhaug, Hilde: *Bærekraftig landbruk ved hjelp av økologisk dyrkede genmodifiserte planter? Hvordan vil tanken om en kombinasjon av genteknologi og økologisk produksjon bli tatt i mot av ulike aktører i matvarekjeden og i samfunnet?* Notat nr. 7/98, ISSN 0801-3241. Senter for bygdeforskning, Trondheim.

Flø, Bjørn Egil: *Dansk økologisk landbruk – samarbeid eller konflikt versus økologisk integritet.* Rapport 5/02, Stiftelsen norsk senter for bygdeforskning, Trondheim.

Flø, Bjørn Egil og Hilde Bjørkhaug (1999): *Økologisk produksjon – rusk i forgasserer eller lågt dreiemoment?* Notat nr. 7/99, Norsk senter for bygdeforskning, Trondheim.

Flø, Bjørn Egil: *Norsk økologisk landbruk – frå marginal outsider til verdiskapande insider.* Notat nr. 4/01 ISSN 0801-3241. Norsk senter for bygdeforskning, Trondheim.

Naess, Siri (1979): *Quality of life and marginal farming.* INAS notat 79:8. Institute of applied social research, Oslo.

Vitterstø, Gunnar (2001): *Fra Helios til Prix. Begrensninger og muligheter for salg av økologisk mat i dagligvarehandelen.* Statens institutt for forbruksforskning, Oppdragsrapport nr. 15, 2001.

Vartdal, Barbro og Arild Blekesaune: *Sosiale sider ved økologisk jordbruk. Ein sosiologisk studie av omleggingsprosessen.* Rapport 1/92. Senter for bygdeforskning, Trondheim.

Vartdal, Barbro (1993): *Motivasjon og meistring av omlegging til økologisk jordbruk.* Rapport nr3/1993, Senter for bygdeforskning.

Andre kilder:

Moderne verdier. Klassekampen 7/12-04.

Genmat sprøytes mest. *Nationen* 1/12 2003

2484 øko-bønder i Norge. <http://www.nationen.no/naeringsliv/article1538845.ece>.

Lest 12.04.2005

Bondens lønn lavere enn arbeiderens. <http://www.nationen.no/naeringsliv/article1252926.ece>.

Lest 22.04.2005

Økobølgen er over oss. <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article1120531.ece>

Lest 23.09.2005

Refleksjoner. Foredrag av Vidar Rune Synnevåg, Sogn Jord- og hagebruksskule, 8/2 2003.

Intervju med Debio-ansatt, 1/12-2003

Jordvett: årgangene 1983, 1986, 1995, 2002.

Ren mat: årgangene 2003, 2004, 2005

Debionytt: nr. 3, 2004

SAMMENDRAG

Målet med denne oppgaven er å belyse visse trekk ved økologisk jordbruk i Norge i et nytt årtusen. Jeg har fokusert på tre perspektiver jeg mener til sammen danner et helhetlig bilde av et komplekst tema. Perspektivene er *verdier og motivasjon, den økologiske identitet og endring*.

Oppgaven er basert på intervjuer med 13 bønder, foretatt høsten 2003. Avisartikler, den økologiske bevegelsens tidsskrift *Jordvett / Ren Mat*, samt intervjuer med mennesker i byråkrati og organisasjoner som arbeider med økologisk jordbruk, er brukt som støttekilder.

Etnologien viste i lang tid en særlig interesse for bønder, da denne gruppa ble ansett for å være bærere av en folkelig kultur som var truet av industrialiseringen. I motsetning til fagets klassikere, som ofte la vekt på materiell kultur, er jeg hovedsakelig interessert i *verdier og holdninger* blant dagens økologiske jordbrukere. Materielle forhold trekkes bare inn om de kaster lys over disse temaene.

Røttene til moderne økologisk jordbruk kan spores tilbake til begynnelsen av det radikale 1970-tallet. Miljødeleggende forurensning begynte å gjøre seg gjeldende på stadig nye områder. Et økende antall unge mennesker i den vestlige verden ønsket å ta avstand fra et samfunn hvis fremste mål syntes å være kontinuerlig økonomisk vekst. Å flytte på landet og drive jordbruk, ble et relevant svar for mennesker som ønsket en livsstil de kunne forsvare etisk. Noen av disse mer eller mindre utopiske prosjektene utgjorde grunnstammen i det som utviklet seg til å bli en bevegelse for økologisk jordbruk i Norge. På 80-tallet ble en spesifikk utdanning og et offisielt regelverk etablert. I 1990 kom et viktig vendepunkt, da en økonomisk støtteordning for bønder som ønsket å legge om til økologisk jordbruk ble etablert. Siden den gang har sektoren opplevd jevn vekst, og er i dag en liten, men betydningsfull del av norsk landbruk.

For å forstå verdier og holdninger innen det økologiske jordbruket i Norge i dag, har jeg fokusert på informantenes erfaringer og tanker. Jeg begynner analysen med å kartlegge *verdier og motivasjoner*. Hvorfor driver folk økologisk? Hvorfor begynte de, og hva er det som driver dem til å fortsette?

Ikke overraskende er miljøhensyn en framtrædende grunn til at mine informanter driver økologisk. At fugler og dyr vender tilbake til gårdene etter noen års økologisk drift, tas som tegn på at de nye metodene er mer miljøvennlige.

En annen betydelig motivasjon er den personlige og profesjonelle utfordringen som er involvert. På grunn av forbudet mot kunstgjødsel og sprøytemidler, mener økologiske bønder at det kreves mer kunnskaper og større arbeidsinnsats for å lykkes med denne driftsformen.

Flere av informantene fortalte at et overgripende motiv for å drive økologisk, var følelsen av å gjøre noe ”riktig.” Inspirert av Mary Douglas, hevder jeg at diskursen om økologisk landbruk i stor grad handler om å skille mellom riktig og galt, rent og forurenset.

I det andre empiriske kapittelet analyserer jeg det jeg har kalt ”den økologiske identitet.” På grunn av avvikende holdninger og praksis, ble økologiske bønder i mange år møtt av motstand i tradisjonelle bygder. Følelsen av å være *annerledes* (enten denne posisjonen var ønsket eller ikke) har vært en skjellsettende erfaring for de fleste økologiske bønder. Jeg hevder at *individualisme* har vært noe av et kulturelt ideal innen den økologiske bevegelsen. Dette er med på å forklare hvordan økobønder har ”overlevd” i et miljø som ofte har vært svært lite imøtekommende.

I det siste empiriske kapittelet går jeg nærmere inn på hvordan informantene opplever endringene det økologiske jordbruket har gått gjennom, med vekt på perioden etter 1990. Staten har gradvis tatt makten over et felt som tidligere var uavhengige idealisters domene. Da norsk regelverk for økologisk produksjon ble underordnet EUs lover som en følge av EØS-avtalen, forsvant ytterligere makt ut av det økologiske miljøet.

Til idealistenes gremmelse, er *penger* i ferd med å bli en motiverende faktor for folk som ønsker å legge om. Konvensjonelle bønder uten sterk idealistisk overbevisning, blir i dag tiltrukket av det økologiske jordbruket. Flertallet av mine informanter er positive til hvert dekar som legges om. Puristene er imidlertid bekymret for at det økologiske jordbrukets identitet blir utydelig, at økologiens holistiske perspektiver blir glemt i iveren etter å få varene inn i supermarkedenes hyller.

Jeg konkluderer med at økologisk jordbruk i dag blir oppfattet som en løsning for å drive landbruket i en mer miljøvennlig retning. Som et samfunnskritisk og antimaterialistisk prosjekt, har det imidlertid mistet mye av sin betydning. Flertallet av mine informanter er ikke særlig bekymret over denne utviklingen.

ENGLISH SUMMARY

This thesis aims at describing certain aspects of the organic agriculture movement in Norway at the beginning of the 21st. century. I have focused on three perspectives which, I will argue, together form an integral picture of a complex theme. These perspectives are: *values and motivation, the organic identity and change.*

The thesis is based on interviews with 13 farmers, taped during autumn 2003. Newspaper articles, the organic movement's periodicals *Jordvett / Ren Mat* ("Soilsense" / "Pure food") and interviews with people working in bureaucracy and NGOs connected with organic agriculture, have provided back-up material.

Farmers were for a long time especially cherished by ethnologists, as this group was perceived as a main carrier of a popular culture threatened by industrialisation. In contrast with the classics of the discipline, which often focused on material aspects of farmer's culture, I have basically been interested in the *values and attitudes* of today's organic farmers. Material aspects are taken into account only if it sheds light upon these themes.

The roots of modern organic agriculture can be found in the radicalism of the early 1970's. At that time, a growing number of young people in Norway, as in the rest of the western world, turned their backs on the values of a society whose primary goal seemed to be continuous economic growth, even when it implied increasing pollution. Moving to the countryside to cultivate the land represented a relevant answer for people who were looking for a way of life which, according to them, was ethically defensible. Some of these more or less utopian projects formed the bases of what was to become a movement for the advance of alternative agriculture. During the 1980's, the establishment of a specific education in organic farming and a firm set of production rules helped to institute the field. In 1990, an important point was reached with the implementation of financial support for farmers who wanted to convert to organic agriculture. Since then, the sector has experienced steady growth and constitutes today a significant, though small, factor within the broader context of Norwegian agriculture.

In order to understand the meanings and values central to organic agriculture in Norway today, I have focused on the farmers' own experiences and thoughts. *Values and motivation* constitute key concepts from which my analysis begins. Why do people farm organically today, what made them begin, and what keeps them going?

Not surprisingly, environmental concerns represent a major motivating factor. Stories about how birds and worms reappeared on the farms were told as evidence of the new methods being environmentally friendly. Another significant motivation is the personal and professional challenges involved: Given the ban on chemical pesticides and fertilizers, organic farmers argue that their production methods require notably higher levels of skills, knowledge and labour than conventional farming does. Several of the informants claimed that the main reason to farm organically was the feeling of doing something that was *right*. Inspired by Mary Douglas, I argue that the discourse of organic agriculture to a large extent is about separating right from wrong and pure from polluted.

In the second empirical chapter, I analyse what I have called “the organic identity.” Given dissident views and practises, organic farmers were for many years met with hostility in traditional farming communities. The feeling of being *outsiders* (whether this position was wanted or not) has been a defining experience for most organic farmers. I show that *individualism* has been a cultural ideal in the organic community, and indeed constitutes a strong personal trait in many of my informants. This helps to explain how they “survived” in an often adverse environment.

In the last empirical chapter, I describe how my informants perceive the changes organic agriculture has gone through. I emphasize the period after 1990, when special subsidies were granted. This led to increased growth, but also implied that the Norwegian state took power over a field that to a large extent had been the domain of autonomous idealists. The disempowerment of the organic community was accentuated in 1994, when national production rules were subordinated European Union law as part of the European Economic Area agreement. In recent years, *money* has become a motivating factor in organic agriculture, much to the dislike of the idealists. A new generation of conventional, not specifically idealistic farmers, is attracted to organic agriculture. Subsequently, purists worry that the identity of organic agriculture is being blurred; that the holistic perspectives of ecology are being pushed into the background in the race to reach the shelves of the supermarkets. The majority of my informants, however, are positive about every acre that is converted, and are not critical of recent developments.

I conclude that today organic agriculture is perceived as a viable solution for making agriculture more environmental-friendly. As a project for criticism of materialist society, it appears to have lost much of its significance.